НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ПАВЛОВА Юлія Сергіївна

УДК 347.94:004.77(477):341.96

ДИСЕРТАЦІЯ
ЕЛЕКТРОННИЙ ДОКУМЕНТ ЯК ДЖЕРЕЛО ДОКАЗІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Спеціальність: 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Ю.С. Павлова

Науковий керівник:
ГОЛУБЄВА Неллі Юріївна
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

Одеса – 2019

АНОТАЦІЯ

Павлова Ю.С. **Електронний документ як джерело доказів у цивільному процесі.** – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2019.

Дисертація є першим у науці цивільного процесуального права України спеціальним комплексним дослідженням електронного документу як джерела доказів у цивільному процесі в умовах оновленого цивільного процесуального законодавства України та євроінтеграційних процесів.

У дисертації обґрунтовано необхідність використання в дослідженні проблематики електронних доказів, електронного документа, певного набору методів, побудованого за вертикальним принципом, який б включав такі рівні: філософський, загальнонауковий, спеціально-науковий, конкретно-науковий.

Філософський рівень методології в роботі представлено методом матеріалістичної діалектики, на підставі якого досліджено закономірності виникнення та розвитку державно-правових явищ через аналіз протилежностей (закон боротьби протилежностей); проаналізовано окремі знання про державу та право й зроблено нові висновки та рекомендації (закон переходу кількісних змін у якісні); сформульовано нові знання на підставі заперечення попередніх та існуючих (закон заперечення).

Наведено аргументи на користь необхідності застосування поряд з філософськими методами таких світоглядних факторів пізнання як підхід до праворозуміння, принципи права, відповідні джерела м’якого права, та підкреслено, що філософський рівень в методології втрачає філософічну суть й тяжіє до філософсько-світоглядного, діалектико-світоглядного.

З набору загальнонаукових методів для пізнання предмета дослідження запропоновано використовувати переважно методи формальної та діалектичної логіки, до яких віднесено аналіз та синтез, методи індукції та дедукції, сходження від конкретного до абстрактного та від абстрактного до конкретного, системно-структурний метод та інші.

З арсеналу спеціально-наукових методів обґрунтовано використання в дослідженні історико-правового (історико-генетичного), порівняльно-правового (компаративістського), формально-юридичного (формально-логічного, формально-догматичного) методів.

Аргументовано доцільність доповнення методологічного інструментарію дисертаційного дослідження діяльнісним та герменевтичним підходами, які за своїм змістом близькі до спеціально-юридичного рівня методології.

Підкреслено, що методологічний арсенал сучасних наукових процесуальних досліджень повинен бути розширений за рахунок конкретно-наукових методів та підходів, які мають безпосередній зв'язок зі специфікою досліджуваних державно-правових явищ. В контексті проблематики дисертаційної роботи до таких спеціальних методів запропоновано віднести аналіз й узагальнення судової практики.

Зауважено, що попри зростання інтересу науковців до тематики електронного доказування, у вітчизняній доктрині поки відсутні напрацювання щодо виокремлення специфічних методів дослідження, притаманних саме цим питанням. У зв’язку з цим, висунуто ідею, що подальші розробки в цьому напрямку слід проводити на перетині юридичної методології із методами комп’ютерних наук. Потенціал їхньої взаємодії має дати й певний гносеологічний результат, у зв’язку з чим висунута ідея про необхідність глибшого вивчення функціональних методологічних можливостей кібернетичного (в інституційному та діяльнісному аспектах) та семіотичного підходів.

У дисертації проведено аналіз історичних джерел правової думки та законодавства в хронологічному порядку за періодами розвитку доказового права (етап формування доказового права в нормах звичаєвого права, доказове право змагального періоду XV – початку XVII століття, доказове право слідчого типу періоду XVII століття, доказове право в Українській козацькій державі, доказове право змагального типу Російської імперії (1864-1917 роки), доказове право слідчого типу радянського періоду (1923-1990 роки), доказове право змагального періоду незалежної України) з метою ідентифікації чинників, що вплинули на появу та подальшу автономізацію електронних доказів.

З'ясовано, що середина XX ст. характеризується зростанням інтересу науковців до пізнання правової сутності категорії «документ» як специфічного засобу доказування. Предметом цієї дискусії були питання визначення самої категорії «документ», її співвідношення з письмовими та речовими доказами, форми, змісту та реквізитів документа як ознак його юридичної сили.

Аргументовано, що важливе значення для формування юридично обґрунтованої парадигми судових доказів у цивільному процесі мав інформаційний підхід до розуміння доказів, ознаменований своєю появою на початку 60-х років минулого століття в радянській правовій доктрині.

Наголошено, що доказовий потенціал електронних даних розкрився завдяки шаленим темпам науково-технічного прогресу, стрімкій інформатизації суспільства. Каталізатором подібних процесів слугували швидке поширення доступних електронних носіїв інформації та інструментів їх обробки, зокрема, електронно-обчислювальних машин.

Закріпленню за електронними доказами статусу окремих засобів доказування передували десятиліття їхнього становлення в позапроцесуальних сферах: офіційному діловодстві, електронній комерції, вебконтенті, соціальних мережах, месенджерах, телекомунікаційній галузі тощо.

Зроблено висновок, що помірна формалізованість судового процесу, його демократичність разом з прискореною інформатизацією та комп'ютеризацію суспільних відносин в Європі, США та розвинутих країнах Азії забезпечили легалізацію електронних доказів там набагато раніше, ніж це відбулося в пострадянських країнах.

Встановлено що нормативно-правове закріплення самостійного значення електронних доказів, електронних документів як їх різновиду, слід пов'язувати з набранням чинності 15.12.2017 р. Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03 жовтня 2017 року.

Проаналізовано різні наукові підходи до розуміння поняття електронного доказу та запропоновано авторське визначення електронного доказу як будь-якої інформації, представленої в електронній формі, що має значення для встановлення фактів предмета доказування в процесі розгляду й вирішення цивільної справи, дослідження якої здійснюється за допомогою спеціальних програмно-технічних засобів.

В основу визначення поняття електронного доказу покладено такі його ознаки, як: 1) відсутність матеріальної форми існування електронної інформації; 2) необхідність використання спеціальних програмно-технічних засобів для дослідження електронних доказів; 3) специфічний процес створення та зберігання інформації; 4) відсутність електронних копій електронних доказів.

На підставі вищезазначених ознак обґрунтовується необхідність виділення електронних доказів в якості самостійних засобів доказування нарівні з письмовими і речовими доказами. Здійснено аналіз різноманітних моделей класифікації електронних доказів. Так, запропоновано за критерієм суб'єкта фіксування електронних доказів розрізняти: 1) електронні докази, зміст яких фіксується судом, 2) електронні докази, фіксація яких здійснюється сторонами

справи, 3) електронні докази, зміст яких фіксується спеціальними суб'єктами; в залежності від внутрішнього змістовного наповнення та формату існування у цифровому вигляді – аудіозаписи, відеозаписи, фотографії, текстові, а також комбіновані електронні докази; в залежності від зовнішньої форми існування електронної інформації – докази з загальнодоступних вебсайтів, суттєві докази (або докази змісту), а також докази, призначені для ідентифікації користувача та даних про трафік електронних інформаційних систем (метадані). Обстоюється позиція умовності класифікації електронних доказів у зв'язку з широким розмаїттям електронних доказів та динамікою їх розвитку, в результаті чого окремі види електронних доказів перестають існувати, а здійснені на їх основі класифікації стають неактуальними.

Надано теоретико-правову оцінку категорії «документ», способам її визначення з позиції нормативно-правового регулювання. Підтверджено існування двох підходів до розуміння документа: матеріального та інформаційного. Під документом як доказом в цивільному процесі запропоновано розуміти інформацію, зафіксовану на певному матеріальному носії, що містить дані про обставини, що мають значення для правильного вирішення спору.

Проаналізовано підходи до визначення поняття «електронний документ», виокремлено його основні властивості, систематизовано підстави для класифікації електронних документів.

Надано критичну оцінку закріпленому в чинному законодавстві поняттю «електронний документ», з огляду на недостатнє розкриття його суті саме як судового доказу, певні недоліки логічної побудови дефініції. Обґрунтовано уніфікований підхід до розуміння електронного документа як сукупності інформації, що становить зміст документа, та його реквізитів. У зв'язку з цим запропоновано внести зміни до частини першої статті 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22.05.2003 року №851-

IV та закріпити в ній розширене поняття електронного документу як сукупності зафіксованих в електронній (цифровій) формі інформації (в тому числі текстової, у вигляді графічних зображень, планів, фотографій, відео- та звукозаписів тощо) та обов'язкових реквізитів, визначених законодавством.

Обґрунтовано тезу про можливе поширення наведеного поняття електронного документа в усіх сферах його застосування, в тому числі, позапроцесуальних, однак в контексті його використання як доказу під електронними документами пропонується розуміти зафіксовану в електронній (цифровій) формі інформацію (в тому числі текстову, у вигляді графічних зображень, планів, фотографій, відео- та звукозаписів тощо), що містить юридично значимі дані про обставини справи та реквізити, визначені законодавством як обов'язкові.

Обґрунтовано необхідність розрізнення електронного документу як самостійного виду електронних доказів від форми існування інформації в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі, з огляду на їхню схожість за зовнішніми ознаками.

Дисертація містить обґрунтування концепції структурно-функціональної організації електронного документа, яка пов'язує та співвідносить між собою такі складові елементи, як: «зміст» (інформація, що викладена в електронному документі, повинна бути пов'язана з предметом доказування; доказове значення має саме інформація, а не її носій); «форма» (набір відповідних реквізитів, основними функціями яких в широкому сенсі є інформаційна: ідентифікація, фіксування дати та часу складення документа та посвідчувальна: автентифікація, достовірність, цілісність); «матеріальний носій» (зовнішній елемент по відношенню щодо електронного документа, знаходиться за межами статичної структури, не має жорсткого зв'язку з інформацією і може легко бути замінений без втрати юридичної сили); «формат», «файл» (формат та файл є формою внутрішнього сприйняття електронного документа, які спільно утворюють єдину

логічну пару); «форма зовнішньої візуалізації» (спосіб візуалізації для безпосереднього сприяння людиною) електронного документа.

Підсумовано, що інституційно складові електронних документів (матеріальний носій, зміст, форма, файл, формат, зовнішня візуалізація) існують в організованій системі, що зумовлює наявність стійких зв’язків між ними та відповідного функціонального навантаження.

Здійснено комплексний теоретичний аналіз Закону України «Про електронні довірчі послуги» в контексті його впливу на сферу цивільно-процесуальних відносин, зокрема, застосування на практиці електронного підпису як обов’язкового реквізиту електронного документа, електронної печатки та електронної позначки часу як факультативних реквізитів. Розмежовано види електронного підпису («простий» (з низьким рівнем довіри), удосконалений, кваліфікований), встановлено їхню правову сутність, розкрито деякі процедурні аспекти використання кваліфікованого електронного підпису як обов’язкового реквізиту електронного документа – доказу в цивільному процесі.

Підкреслено, що електронний підпис як елемент зовнішньої форми електронного документа не бере участь у формуванні змісту документа, виконуючи самостійну процесуальну функцію.

Зроблено висновок, що електронний підпис має дві процесуальні функції, по-перше, його призначення полягає в автентифікації та ідентифікації. З цією функцією пов'язане його значення як підстави презумпції авторства документа. По-друге, скріплення документів електронним підписом дозволяє гарантувати їх цілісність і незмінність, що значною мірою підвищує довіру суду до даних, що містяться в таких актах і, як наслідок, впливає на доказову силу документа.

Досліджено основні способи збирання та процесуального закріплення електронних документів, до яких віднесено такі: 1) подання паперової копії електронного документа, 2) огляд судом електронних документів, розміщених в

мережі Інтернет, 3) проведення комп'ютерно-технічної та телекомунікаційної експертиз.

Висвітлено проблему визнання електронних документів недопустимими через відсутність чітких критеріїв розмежування електронного документа від його електронної копії, а також закріплених законом правил засвідчення паперових та електронних копій електронного документа. Здійснено комплексний аналіз практичних аспектів огляду судом електронних документів, розміщених в мережі Інтернет, як новели цивільного процесуального законодавства.

Запропоновано розширення способів збирання та процесуального закріплення електронних документів у цивільному судочинстві за рахунок законодавчого закріплення можливості їх нотаріального засвідчення та витребування у суб'єктів інформаційно-телекомунікаційної передачі даних. Обґрунтовано необхідність внесення змін до ЦПК України в частині, що стосується забезпечення доказів до подання позовної заяви шляхом огляду електронних документів, розміщених в мережі Інтернет, за підсудністю цивільної справи.

Визначено особливості дослідження та оцінки електронних документів, що виражаються у необхідності створення належних технічних умов, використанні спеціальної апаратури, за допомогою якої можливо було б відтворити зміст електронних засобів доказування та дослідити певну доказову інформацію.

Обґрунтовано точку зору, що технічний характер електронного документа вимагає застосування спеціальних правил, які б забезпечили можливість дослідження не тільки змісту електронного документа, але й іншої технічної інформації з метою встановлення автентичності електронного документа та забезпечення ідентифікації його автора, що вимагає залучення осіб, які мають спеціальні знання поводження із електронними документами.

Досліджено практичні аспекти застосування новел цивільного процесуального законодавства в частині визнання електронних документів недопустимими. Здійснено аналіз правозастосовної практики національних судів щодо особливостей дослідження та оцінки електронних документів, зокрема аудіо- та відеозаписів.

Сформульовано науково обґрунтовані пропозиції та рекомендації, спрямовані на вдосконалення цивільного процесуального законодавства в частині збирання, дослідження та оцінки електронних документів під час розгляду цивільних справ.

Ключові слова: електронний доказ, електронний документ, реквізити документа, електронний підпис, доказування, збирання доказів, допустимість доказів, дослідження доказів, оцінка доказів, цивільний процес, цивільне судочинство.

SUMMARY

Pavlova Y.S. **Electronic document as a source of evidence in civil proceedings.** – Manuscript.

The thesis for a Candidate Degree in Law, specialty 12.00.03 – Civil Law and Civil Procedure; Family Law; International Private Law. – National University «Odessa Law Academy», Odessa, 2019.

The thesis is the first special comprehensive study of an electronic document as a source of evidence under the terms of the updated civil procedural legislation of Ukraine and European integration processes in the science of civil procedural law.

The thesis substantiates the necessity of using in the research the problems of electronic evidence, an electronic document, a certain set of methods, built on the vertical principle, which would include the following levels: philosophical, general scientific, special-scientific, concrete-scientific.

The philosophical level of methodology is represented by the method of materialistic dialectics, on the basis of which there has been considered the laws of origin and development of state-legal phenomena through the analysis of opposites (the law of the struggle of opposites); the individual knowledge about the state and the law is analyzed and new conclusions and recommendations are made (the law of the transition of quantitative changes to qualitative ones); the new knowledge is formulated based on the negation of previous and existing (the law of objection).

There has been offered the arguments in favor of the necessity of applying such philosophical factors of cognition as an approach to legal thinking, the principles of law, the corresponding sources of soft law along with philosophical methods, and emphasized that the philosophical level in the methodology loses its philosophical essence and tends to philosophic-ideological, dialectic-ideological.

From a set of general scientific methods for examining the subject of research it is suggested to use methods of formal and dialectical logic, which include analysis and synthesis, methods of induction and deduction, ascent from concrete to abstract and from abstract to concrete, systemic-structural method and others.

From the arsenal of special-scientific methods during the process of studying it was substantiated to use historical-legal (historical-genetic), comparative-legal (comparative), formal-legal (formal-logical, formal-dogmatic) methods.

The expediency of supplementing the methodological tools of the dissertation research with active and hermeneutic approaches, which are close in their content to the special-legal level of the methodology, argues.

It emphasizes that the methodological arsenal of modern scientific-procedural researches should be expanded at the expense of concrete scientific methods and approaches, which have a direct connection with the specifics of the studied state-legal phenomena. In the context of the problems of dissertation work it is suggested to include analysis and generalization of judicial practice to such special methods.

It is noted that despite the increasing interest of scientists in the subject of electronic evidence, in the national doctrine there are no gains on the identification of specific research methods inherent in these issues. In this connection, the idea is suggested that further developments in this direction should be made at the intersection of legal methodology with computer science. The potential of their interaction should give a certain epistemological result, therefore, the idea of the need for a deeper study of the functional methodological capabilities of the cybernetic (in institutional and activity aspects) and semiotic approaches is proposed.

The thesis analyzes historical sources of legal thought and legislation in chronological order according to the periods of evolutionary law development (the stage of formation of evidentiary law in the rules of customary law, the proof law of the competition period of XV - the beginning of the XVII century, the proof law of the investigator of the period of the XVII century, the evidence law in Ukrainian the Cossack state, the evidence-based law of the adversary type of the Russian Empire (1864-1917), the evidence of the Soviet-era investigative type (1923-1990), the evidence of the adversarial period of the independent Ukraine) to identify factors that influenced the emergence and further autonomy of electronic evidence.

It was clarified that the middle of the 20th century is characterized by an increase in the interest of scholars in studying the legal nature of the category "document" as a specific means of proof. The subject of this discussion was the questions of determining the category of "document", its relationship with written and material evidences, the form, content and requisites of the document as features of its legal force.

It was argued that the informational approach to the understanding of evidence, which has appeared in the Soviet legal doctrine in the early 1960s, had great importance for the formation of a legally grounded paradigm of judicial evidences in the civil process.

There has been emphasized that the evidentiary potential of electronic data was disclosed due to the rapid pace of scientific and technological progress, rapid

informatization of society. A catalyst for such processes was the fast dissemination of available electronic media of information and their processing tools, in particular, electronic computers.

The consolidation of status of electronic evidence as the individual means of proof was preceded by decades of their becoming in non-procedural areas: official office work, e-commerce, web-conferencing, social networks, messengers, telecommunication industry, etc.

It was concluded that the moderate formalization of the trial, its democratic character, along with the accelerated informatisation and computerization of public relations in Europe, the United States and developed Asian countries, provided the legalization of electronic evidence there much earlier than in the post-Soviet countries.

It was established that the normative and legal consolidation of the independent value of electronic evidence, electronic documents as their type, should be associated with the Law of Ukraine «On Amendments to the Commercial Procedural Code of Ukraine, the Civil Procedure Code of Ukraine, the Administrative Justice Code of Ukraine and other legislative acts», which came into the force on the 15 the December of 2017.

There has been analyzed different scientific approaches to the understanding of the concept of electronic evidence and proposed the author's definition of electronic evidence as any information presented in electronic form, which is important for establishing the facts of the subject of evidence in the process of consideration and solution of a civil case, the study of which is carried out with the help of special program- technical means.

In the basis for definition of the concept of electronic evidence there lay out such features as: 1) the absence of material form of electronic information; 2) the need for special software and hardware for the studying the electronic evidence; 3) a specific process of creating and storing information; 4) the absence of electronic copies of electronic evidence.

Based on the above-mentioned features, the necessity of allocating electronic evidence as independent means of proving on a par with written and substantive evidence is substantiated. The analysis of various models of classification of electronic evidence is carried out. Thus, according to the criterion of the subject of the electronic evidence fixation, it is proposed to distinguish: 1) electronic evidence, the content of which is fixed by the court, 2) electronic evidence, fixation of which is carried out by the parties of the trial, 3) electronic evidence, the content of which is fixed by special subjects; depending on the internal content and digital format – audio recording, video recording, photography, text, as well as combined electronic evidence; depending on the external form of the electronic information – evidence from public websites, content evidence as well as evidence for identifying the user and data on the traffic of electronic information systems (metadata). The position of the conditional classification of electronic evidence puts forward in connection with the wide variety of electronic evidence and the dynamics of their development, a result of which certain types of electronic evidence cease to exist, and the classifications made on their basis become irrelevant.

The theoretical and legal assessment of the category "document", methods of its definition from the position of legal regulation are given. There are confirmed the existence of two approaches to understanding the document: material and informational. Under the document, as evidence in the civil procedure, it is proposed to understand the information recorded on a particular material medium, containing information about the circumstances relevant to the proper resolution of the dispute.

The approaches to the definition of the concept of "electronic document" are analyzed, its main properties are outlined, the grounds for classification of electronic documents are systematized.

The critical assessment of the concept of "electronic document" used in the current legislation is proposed, given the insufficient disclosure of its essence as a judicial proof, certain deficiencies in the logical construction of the definition. There

has been substantiated unified approach to the understanding of the electronic document as a set of information constituting the content of the document and its details. In connection with this, it is proposed to amend the first part of Article 5 of the Law of Ukraine "On Electronic Documents and Electronic Workflow" of 22.05.2003, No. 851-IV, and to consolidate definition of electronic document in it the extended concept as a set of recorded in electronic (digital) form information (including text, in the form of graphic images, plans, photographs, video and audio recordings, etc.) and mandatory requisites specified by law.

The thesis is grounded on the possible extension of the concept of an electronic document in all spheres of its application, including non-procedural ones, however, in the context of its use as evidence under electronic documents it is suggested to understand the information recorded in electronic (digital) form (including text, in graphic form images, plans, photographs, video and audio recordings, etc.), which contains legally significant data on the circumstances of the case and the details specified by law as mandatory.

The necessity of differentiating the electronic document as an independent form of electronic evidence from the form of information existence in the Single Judicial Information and Telecommunication System due to their similarity to external features is substantiated.

The thesis contains a substantiation of the concept of structurally-functional organization of an electronic document, which binds and correlates among such components as: "content" (the information contained in the electronic document must be related to the subject of proof; the proof is precisely the same information, not its carrier); "form" (a set of corresponding requisites, the main functions of which in the broad sense are informational: identification, fixing the date and time of the document and authentication: authentication, authenticity, integrity); "Material carrier" (the external element in relation to the electronic document, is outside the static structure, has no rigid communication with the information and can easily be replaced without

loss of legal force); "format", "file" (the format and file are a form of internal perception of an electronic document, which together form a single logical pair); "external visualization form" (a visualization method for direct human assistance) of an electronic document.

It is concluded that the institutional components of electronic documents (material carrier, content, form, file, format, external visualization) exist in an organized system, which determines the existence of stable connections between them and the corresponding functional load.

The complex theoretical analysis of the Law of Ukraine «On electronic trust services» was carried out in the context of its influence on the sphere of civil procedural relations, in particular, the use of electronic signature in practice as a mandatory requisite of an electronic document, an electronic seal and an electronic timestamp as an optional element. Types of electronic signature («simple» (low level of trust), advanced, qualified) are defined, their legal nature is established, some procedural aspects of the use of a qualified electronic signature are disclosed as a mandatory requisite of an electronic document - proof in the civil process.

It is emphasized that electronic signature as an element of the external form of an electronic document does not participate in the formation of the content of the document, performing just an independent procedural function.

It is concluded that electronic signature has two procedural functions, firstly, its purpose is authentication and identification. With this function its value is bound up as the basis of the presumption of authorship of the document. Secondly, the attachment of documents by electronic signature can guarantee their integrity and immutability, which greatly increases the trust of the court in the data contained in such acts and, as a consequence, affects the evidentiary nature of the document.

The main methods of collecting and documenting electronic documents are considered, which include the following: 1) submission of a paper copy of the

electronic document; 2) a review by the court of electronic documents placed on the Internet; 3) conducting computer-technical and telecommunication examinations.

The issue of recognition of electronic documents is not admissible because of the lack of clear criteria for delimiting the electronic document from its electronic copy, as well as the rules for the certification of paper and electronic copies of the electronic document established by law. There has been carried out a comprehensive analysis of the practical aspects of the court's review of electronic documents posted on the Internet, as novels of civil procedural law.

The expansion of collection and procedural consolidation methods of electronic documents in civil legal proceedings is proposed due to the legislative consolidation of the possibility of their notarization and reclamation from the subjects of informational and telecommunication data transmission. There has been substantiated a necessity of introducing amendments to the Code of Civil Procedure of Ukraine in the part concerning securing the evidences before filing a lawsuit by the review of electronic documents posted on the Internet, in the civil case.

The peculiarities of research and evaluation of electronic documents expressed in the necessity of creating the proper technical conditions, the use of special equipment, through which it would be possible to reproduce the content of electronic evidence and to investigate certain evidentiary information.

There has been justified the point of view that the technical nature of the electronic document requires the application of special rules that would enable to study not only the contents of the electronic document but also other technical information in order to establish the authenticity of the electronic document and ensure the identification of its author, requiring the involvement of persons who have special knowledge of handling electronic documents.

The dissertation gives the practical aspects of application of civil procedural novel of legislation in the part of acknowledgment of electronic documents inadmissible. The law enforcement practices of national courts have been analyzed

regarding the peculiarities of examination and evaluation of electronic documents, in particular audio and video records.

There has been developed scientifically based proposals and recommendations aimed at improving the civil procedural legislation in the field of collecting, researching and evaluating electronic documents during considering the civil cases.

Key words: electronic evidence, electronic document, requisites of the document, electronic signature, proving, collection of evidence, admissibility of evidence, evidence examination, evaluation of evidence, civil process, civil proceedings.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

1. Павлова Ю.С. Поняття та правова природа електронних доказів у цивільному процесуальному праві. *Актуальні проблеми держави і права:* зб. наук. пр. /редкол.: В.В. Завальнюк (голов. ред.) [та ін.]. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. Вип. №79. С. 102-109.

2. Павлова Ю.С. Особливості збирання та процесуального закріплення електронних доказів у цивільному судочинстві. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». 2017. Вип. 4. Т. 1. С. 76-80.

3. Павлова Ю.С. Правовий статус електронних доказів у світлі нового Цивільного процесуального кодексу України. *Право і суспільство.* 2017. №6. С. 60-66.

4. Павлова Ю.С. Окремі аспекти допустимості електронних доказів у цивільному процесуальному законодавстві України. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2017. Вип. 5. С. 83-87.

5. Павлова Ю.С. На шляху до набуття електронними доказами самостійного правового статусу: ретроспективний аналіз. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2018. Вип. 3. С. 42-50.

6. Павлова Ю. Использование электронных документов в процессе доказывания: некоторые проблемы и пути их решения. *Legea si Viata*. 2018. №6-2. С. 126-131.

7. Павлова Ю.С. Використання електронних доказів в цивільному судочинстві. *Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні:* матер. Всеукр. наук.-практич. конф. до 90-річчя від дня народження Ю.С. Червоного (м. Одеса, 6 листоп. 2017 р.) /за заг. ред. Н.Ю. Голубєвої. Одеса: Фенікс, 2017. С. 111-115.

8. Павлова Ю.С. Електронний документ як історичне джерело. *Юридична наука нового часу: традиції та вектори розвитку* матеріали наук.-практич. конф. Одеської школи права (м. Одеса, 9 берез. 2018 р.) /за заг. ред. Г.О. Ульянової; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса: Фенікс, 2018. С. 58-61.

9. Павлова Ю.С. Правовий статус електронних доказів в світлі нового Цивільного процесуального кодексу України. *Новели цивільного процесуального кодексу України* [Електронне видання]: матеріали «круглого столу» (м. Одеса, 26 берез. 2018 р.) /за заг. ред. Н.Ю. Голубєвої; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса: Фенікс, 2018. С. 93-98.

ЗМІСТ

ВСТУП 4

РОЗДІЛ 1 МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТА ВИБІР НАПРЯМКІВ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ 18

РОЗДІЛ 2 ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ЕЛЕКТРОННІ ДОКАЗИ ТА ЕЛЕКТРОННІ ДОКУМЕНТИ 38

2.1. Історичні передумови використання електронних доказів як засобів доказування 38

2.2. Поняття та особливості електронних доказів, їх відмінність від інших засобів доказування 61

2.3. Поняття та особливості електронних документів як різновиду електронних доказів 89

РОЗДІЛ 3 ВИМОГИ ДО ЕЛЕКТРОННИХ ДОКУМЕНТІВ ТА ЇХ ЮРИДИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ 115

3.1. Зміст, форма та вимоги до електронних документів 115

3.2. Процесуальне значення електронного підпису та інших реквізитів електронних документів 127

РОЗДІЛ 4 ПОРЯДОК ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКУМЕНТІВ У ПРОЦЕСІ ДОКАЗУВАННЯ 148

4.1. Збирання та процесуальне закріплення електронних документів . 148

4.2. Порядок дослідження та оцінки електронних документів 166

ВИСНОВКИ 186

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 194

ДОДАТКИ 229

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Широке запровадження та використання цифрових технологій, електронних форм комунікації та мережі Інтернет спричинило неабиякий вплив практично на всі сфери суспільних відносин. Наслідком таких перетворень стала поява якісно нових джерел доказової інформації, механізмів та способів роботи з нею.

В умовах суцільної комп'ютеризації та інформатизації проблема ефективного використання досягнень науково-технічного прогресу під час розгляду цивільних справ зайняла належне місце серед головних викликів теорії та практики цивільного процесу. Попри постійний розвиток цивільної процесуальної думки завдання науково-теоретичного опанування цифрових технологій в їх процесуальному аспекті відзначилося своєю складністю та новизною, детермінованими такими факторами як недостатня законодавча урегульованість, відсутність досвіду у використанні електронних доказів, у тому числі їх різновиду електронних документів, потреба в постійній взаємодії з предметами інших наук (кібернетики, інформатики, документознавства), зростання ролі ІТ-технологій в процесі трансформації основних інститутів держави і права тощо.

Враховуючи вищенаведене, інтенсифікація наукових досліджень в руслі діджиталізації судового доказування є вкрай необхідною. Відповідні зусилля виправдовує зміна парадигми цивільного процесу з його орієнтацією на ефективність цивільного судочинства, потреба в імплементації правосуддям європейських правових цінностей, пріоритетність вирішення завдань цивільного судочинства при визначенні напрямків наукових пошуків.

До того ж у правовій доктрині нашої держави формується власна концепція електронного судочинства, в якій поряд з процесуальними особливостями використання електронних засобів доказування окремого

дослідження потребує питання функціонування електронного суду, що має міжгалузевий характер.

В контексті нещодавніх законодавчих ініціатив перспектива фактичного старту роботи електронного суду наближається з кожним днем. Так, 15 грудня 2017 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03 жовтня 2017 року. Вказаним законом у всіх видах судочинства передбачено функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, яка відповідно до закону покликана забезпечити обмін документами (надсилання та отримання документів) в електронній формі між судами, між судом та учасниками судового процесу, між учасниками судового процесу, а також фіксування судового процесу та участь учасників судового процесу у судовому засідання в режимі відеоконференції.

Наказом Державної судової адміністрації України «Про проведення дослідної експлуатації підсистеми «Електронний суд» в пілотних судах» від 23 березня 2017 року №367 затверджено Тимчасовий регламент обміну електронними документами між судами та учасниками судового процесу, кримінального провадження, який визначає порядок подання учасниками судового процесу до суду документів в електронній формі, а також надсилання судом таким учасникам процесуальних документів в електронній формі. Вказаним документом вже запроваджено дослідну експлуатацію підсистеми «Електронний суд» на базі пілотних судів: Шостого апеляційного адміністративного суду; Апеляційного суду Одеської області; Київського районного суду міста Одеси; Південно-західного апеляційного господарського суду; Господарського суду Одеської області; Сьомого апеляційного адміністративного суду; Вінницького окружного адміністративного суду.

З набуттям чинності нових редакцій процесуальних кодексів (15 грудня 2017 р.) в Україні вперше на законодавчому рівні почали діяти норми, що надають електронним доказам самостійного правового статусу та відрізняють їх від письмових та речових доказів. Запровадження в систему судочинства уніфікованого інституту електронних доказів стало своєчасною відповіддю на виклики цифрової (електронної) революції, що спостерігається в суспільстві протягом останніх десятиліть.

Поряд з цим комплексні дисертаційні дослідження, присвячені електронним документам як самостійному різновиду доказів, відсутні. Загальна проблематика електронних доказів чи не вперше в Україні була порушена в дисертації А.Ю. Каламайка «Електронні засоби доказування в цивільному процесі» (2016 р.), однак дане дослідження було завершено до набуття чинності згаданими законодавчими нововведеннями (наприкінці грудня 2017 р.). Проблематику електронних доказів в своїх працях порушували такі вчені як О.І. Антонюк, Ю.В. Білоусов, О.А. Баранов, Л.М. Бєлкін, Н.В. Блажівська, Ю.В. Бовсуновська, О.Т. Боннер, К.Л. Брановицький, І.В. Булгакова, О.П. Вершинін, С.П. Ворожбит, А.С. Глащенко, Н.Ю. Голубєва, М.В. Горєлов, О.Ю. Гусєв, К.Б. Дрогозюк, С.С. Єсімов, І.М. Зайцев, О.Ф. Клейнман, О.М. Лазько, Е.М. Мурядьян, Є.О. Нефедьєв, В.С. Петренко, В.П. Писаренко, Н.О. Пронь, В.К. Пучинський, І.В. Решетнікова, М.С. Строгович, П.А. Тосунов, С.Я. Фурса, Р.Є. Халіков, Т.В. Цюра, Д.М. Цехан, Н.О. Чечина, К.С. Юдельсон, О.С. Чорний. та ін.

При цьому вказаними вченими в своїх наукових розробках майже не порушувалася проблематика практичного використання електронних документів в доказовій діяльності, теоретично не обґрунтовано їхню самостійну правову природу та особливості практичного застосування при здійсненні судочинства.

Перші приклади використання електронних документів як засобів доказування в конкретних справах свідчать про існування різних підходів до розуміння процесуально-правової сутності електронних документів, особливостей їх збирання, подання та дослідження. Така ситуація є неприйнятною на фоні повсякденного невпинного зростання випадків використання електронних документів в різноманітних сферах суспільного життя.

Необхідність першочергового вивчення проблем застосування електронних документів в судочинстві пояснюється також їхнім використанням в цивільному, адміністративному та господарському процесах, в двох різних і вкрай важливих аспектах: як самостійного виду електронних доказів з власною специфікою та як невід'ємного інструменту, інформаційної одиниці Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи.

Вищенаведені фактори та обставини зумовлюють актуальність наукового дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження виконано в межах плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного процесу Національного університету «Одеська юридична академія» «Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні» на 2011-2015 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку Української державності та права» на 2011-2015 роки (державний реєстраційний номер 0110U000671); а також відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного процесу Національного університету «Одеська юридична академія» «Реформа цивільного процесуального права в умовах інтеграційних процесів в Україні» на 2016-2020 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України:

правовий та культурний вимір» на 2016 2020 рр. (державний реєстраційний номер 0116U001842).

Мета та завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є виявлення, постановка та вирішення теоретичних, методологічних проблем, розробка пропозицій щодо питань, пов'язаних з правовою природою, поняттям, відмінними ознаками, структурою, практичними процесуальними аспектами електронного документа як самостійного джерела доказів в цивільному процесі.

Для досягнення вказаної мети в дисертації вирішувалися такі завдання:

– проаналізувати досвід використання в процесі доказування різноманітних джерел інформації в історичній ретроспективі;

– з'ясувати історико-правові передумови набуття електронними доказами статусу самостійних джерел доказів

– дослідити правову природу електронного доказу, визначити його ознаки та властивості;

– визначити поняття електронного доказу, охарактеризувати його співвідношення із суміжними поняттями та місце в системі традиційних засобів доказування;

– диференціювати різноманіття електронних доказів та здійснити їх класифікацію;

– дослідити сутність електронного документа та його місце серед інших видів електронних доказів;

– визначити поняття та особливості електронних документів, охарактеризувати їх основні види;

– проаналізувати структуру електронного документа та його складові компоненти, взаємозв'язки між ними;

– з'ясувати процесуальне значення електронного підпису та інших реквізитів електронних документів;

– дослідити проблематику збирання та процесуального закріплення електронних документів під час розгляду цивільних справ;

– охарактеризувати специфіку дослідження та оцінки електронних документів у цивільному судочинстві України;

– проаналізувати особливості застосування норм цивільного процесуального законодавства України в частині використання електронних документів у практиці національних судів;

– розробити пропозиції та рекомендації, спрямовані на вдосконалення цивільного процесуального законодавства в частині збирання, дослідження та оцінки електронних документів під час розгляду цивільних справ.

Об'єктом дослідження є цивільні процесуальні правовідносини, що виникають у зв'язку зі створенням, збиранням, процесуальним закріпленням, дослідженням та оцінкою електронних документів під час розгляду цивільних справ.

Предметом дослідження є електронні документи як джерело доказів у цивільному судочинстві України.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційної роботи є комплексне застосування загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання в їх взаємозв'язку, обраних з урахуванням мети і завдань дослідження, його об'єкта та предмета.

Загальнонаукові методи представлені в роботі переважно методами формальної та діалектичної логіки (аналіз та синтез, методи індукції та дедукції, сходження від конкретного до абстрактного та від абстрактного до конкретного, системно-структурний метод та інші). Застосування діалектичного методу надало можливість встановити зв'язки між електронними документами та іншими суміжними правовими категоріями, виділити сутнісні ознаки електронних доказів, фактори, що призвели до їх автономізації. За допомогою даного методу вдалося дослідити взаємозв'язки електронного документа з його

реквізитами та матеріальним носієм, поєднати процесуально-правові та матеріально-правові характеристики досліджуваного поняття (розділи 1, 2, 3, 4).

Історико-правовий метод став основним при дослідженні досвіду використання в процесі доказування різноманітних джерел інформації в історичній ретроспективі, допоміг визначити історичні передумови використання електронних доказів як засобів доказування (підрозділ 2.1).

Формально-логічний метод застосовувався при визначенні основних правових понять та категорій, які становлять зміст дисертаційного дослідження, для формування понять електронний доказ та електронний документ, для виявлення основних проблем, які виникають при збиранні, дослідження та оцінці електронних документів в цивільному судочинстві України (підрозділи 2.2, 2.3, 4.1, 4.2).

Метод системно-структурного аналізу застосовувався при визначенні місця електронного документа в системі засобів доказування, дослідженні структури електронного документа (підрозділи 2.2, 2.3). Завдяки цьому методу було проаналізовано взаємозв’язки між складовими елементами електронних документів (зміст, форма, матеріальний носій, файл, формат, зовнішня візуалізація), обґрунтовано їх існування в організованій системі, обумовленій наявністю стійких зв’язків між ними та відповідним функціональним навантаженням (підрозділи 3.1, 3.2).

При дослідженні актів національного законодавства України та норм законодавства окремих зарубіжних країн в частині регулювання відносин, що виникають під час збирання та процесуального закріплення електронних документів застосовувався в основному порівняльно-правовий метод (підрозділи 2.2, 2.3, 4.1).

Аналіз норм чинного цивільного процесуального законодавства і практики його застосування, тлумачення положень відповідних нормативно-правових

актів та матеріалів судової практики здійснено з використанням формально-догматичного та герменевтичного методів (підрозділи 2.2, 2.3, 3.2, 4.1, 4.2).

Метод теоретико-правового моделювання дозволив обґрунтувати пропозиції, спрямовані на вдосконалення положень ЦПК України, що регулюють порядок збирання та процесуального закріплення електронних документів, а також порядок застосування електронного підпису під час роботи із електронними документами.

Методологічній тактиці пізнання предмета дослідження присвячений розділ 1 дисертації, в якому обґрунтовується використання методологічної системи, побудованої за вертикальним принципом, яка включає такі рівні: філософський, загальнонауковий, спеціально-науковий, конкретно-науковий.

Нормативно-правову основу дисертаційного дослідження становлять Конституція України, міжнародно-правові акти, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, акти цивільного процесуального законодавства України та окремих зарубіжних держав.

Теоретичну основу дисертаційного дослідження становлять наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених-процесуалістів, а також дослідження науковців у сфері загальнотеоретичної юриспруденції, цивільного, господарського процесуального права та інших галузей системи права України.

Емпіричну базу дисертаційного дослідження становлять рішення Європейського суду з прав людини, рішення Конституційного Суду України, а також рішення національних судів у справах (за 2018-2019 роки).

Наукова новизна одержаних результатів.

Дисертація є першим в науці цивільного процесуального права України комплексним науковим дослідженням, присвяченим електронному документу як джерелу доказів у цивільному процесі.

В роботі здійснено правовий аналіз комплексу питань, пов'язаних з правовою природою, поняттям, відмінними ознаками, структурою, практичними

процесуально-правовими аспектами електронного документа як самостійного джерела доказів в цивільному процесі.

Вперше:

– під електронним документом як самостійним засобом доказування в цивільному процесі запропоновано розуміти *зафіксовану в електронній (цифровій) формі інформацію (в тому числі текстову, у вигляді графічних зображень, планів, фотографій, відео- та звукозаписів тощо), що містить юридично значимі дані про обставини справи та реквізити, визначені законодавством як обов'язкові*;

– обґрунтовано необхідність розрізнення електронного документу як самостійного виду електронних доказів від форми існування інформації в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі, з огляду на їхню схожість за зовнішніми ознаками (в першу чергу через обов'язкову наявність електронного підпису як передумову використання), в зв'язку з чим наголошено: подальше нормативно-правове регулювання питань функціонування інформаційно-телекомунікаційної системи потребує гармонізації з положеннями чинного ЦПК України, які закріплюють особливу правову природу електронних документів як доказів;

– з метою повноцінного використання електронних документів в доказуванні, досягненні цілей їх імплементації в процесуальне законодавство звернуто увагу на деякі практичні проблеми та можливі шляхи їх вирішення: подання електронних документів як доказів лише у форматі «pdf» унеможливлює безпосереднє дослідження судом відео- та звукозаписів як можливих підвидів електронних документів (пропонується доповнити перелік допустимих форматів наступними: «tif», «mkv», «MPEG-4»); відсутність технічної можливості посвідчення електронним підписом електронних документів, інформація в якому подана не за допомогою письмових знаків (зображення, аудіо- та відеофайли), зумовлює потребу в розробці відповідного

програмного та технічного забезпечення; відсутність єдиних стандартів/інструкцій/регламентів, які б забезпечували можливість практичної роботи з електронними документами, роз'яснювали та уніфікували технічні процедури, створювали зрозумілий та уніфікований інструментарій подання, дослідження та зберігання електронних документів при необхідності їх використання в доказуванні (обстоюється ідея розробки відповідних методичних посібників, інструкцій, широке обговорення практичних проблем на круглих столах, форумах, тренінгах, залучення до дискусії представників суддівського корпусу, винесення відповідних питань на розгляд колегіальних органів вищих судових інституцій з метою підготовки інформаційних листів, постанов Пленумів тощо);

– обґрунтовано концепцію структурно-функціональної організації електронного документа, яка взаємопов'язує та співвідносить між собою такі складові елементи як «зміст», «форма», «матеріальний носій», «формат», «файл», «форма зовнішньої візуалізації» електронного документа;

– здійснено комплексний теоретичний аналіз положень Закону України «Про електронні довірчі послуги» в контексті його впливу на сферу цивільно-процесуальних відносин, зокрема, встановлено, що електронний підпис є обов'язковим реквізитом електронного документа, а електронна печатка та електронна позначка часу факультативні реквізити;

– обстоюється ідея уніфікації положень Цивільного процесуального кодексу України з нормами спеціального законодавчого акту: Закону України «Про електронні довірчі послуги», зокрема норми передбачені ч. 8 ст. 14, ч. 8 ст. 43, ч. 3, 7 ст. 62, ч. 3 ст. 95, ч. 2 ст. 100, ч. 3 ст. 212, ч. 8 ст. 259 та ч. 1 ст. 431 ЦПК України потребують заміни поняття «електронний цифровий підпис» на «електронний підпис», а розділ XIII ЦПК України запропоновано доповнити пунктом 21 та викласти його у наступній редакції: «електронні документи з накладеним електронним цифровим підписом, який підтверджено з

використанням посиленого сертифіката відкритого ключа, визнаються після набрання чинності Законом України «Про електронні довірчі послуги» електронними документами із створеним кваліфікованим електронним підписом, але не пізніше двох років з дня набрання чинності цього Закону»;

– доведено необхідність внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України в частині, що стосується способу забезпечення таких доказів як електронні документи, розміщені в мережі Інтернет: запропоновано здійснювати їх огляд до подання позовної заяви за підсудністю цивільної справи;

– обґрунтовано необхідність внесення змін до діючого законодавства щодо розширення способів збирання та процесуального закріплення електронних документів шляхом їх нотаріального посвідчення та витребування у суб'єктів інформаційно-телекомунікаційної передачі даних.

Удосконалено:

– визначення поняття електронного доказу як будь-якої інформації, представленої в електронній формі, що має значення для розгляду цивільної справи, дослідження якої здійснюється за допомогою спеціальних програмно-технічних засобів;

– теоретичні моделі класифікації електронних доказів: залежно від особливостей форми електронних доказів, суб'єкта фіксації електронних даних, змісту електронної інформації, залежно від порядку формування електронних даних тощо;

– визначення поняття «електронний документ» в широкому сенсі (може використовуватися в усіх сферах його застосування, в тому числі, позапроцесуальних) *це сукупність зафіксованих в електронній (цифровій) формі інформації (в тому числі текстової, у вигляді графічних зображень, планів, фотографій, відео- та звукозаписів тощо) та обов'язкових реквізитів, визначених законодавством*; в зв'язку з цим запропоновано внесення змін до

частини 1 статті 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22.05.2003 року №851-IV;

– теоретичне обґрунтування самостійної правової природи електронних документів, необхідність їх розмежування з категоріями «документ», «електронний доказ», «електронні дані»;

Дістали подальшого розвитку:

– періодизація історичного розвитку та становлення засобів доказування в цивільному процесі шляхом розмежування таких періодів з рахуванням останніх змін до цивільного процесуального законодавства;

– науковий підхід до розуміння електронного доказу як самостійного виду доказів на рівні з іншими засобами доказування в цивільному процесі;

– підстави класифікації реквізитів електронних документів:

за своїм процесуальним значенням: обов'язкові (від наявності або відсутності яких залежить питання юридичної сили документа) та необов'язкові (ті, які носять додатковий характер),

за місцем в структурі електронного документа: зовнішні (електронний підпис, електронна печатка, електронна позначка часу), тобто такі, що структурно не є частиною знаків та символів, якими фіксується зміст документа (наприклад, тексту), та внутрішні (заголовок документа, автор документа, резолюція, герб тощо), які безпосередньо присутні в даних документа, незалежно від того беруть вони участь в формуванні загального смислового контексту чи ні.

– наукові підходи до позиціонування реквізитів електронних документів через концепцію їх об'єднання в «метадані» (дані, що описують контекст, зміст та структуру документів і забезпечують управління ними в інформаційній системі), в тому числі розвинуто ідею систематизації метаданих шляхом введення в обіг реєстраційно-контрольних карток електронного документа, які б

містили зведену інформацію про життєвий цикл електронного документа (створення (одержання), проходження, використання та зберігання);

– теза про виняткове процесуально-правове значення основних реквізитів електронних документів, зокрема, електронного підпису, електронної печатки, електронної позначки часу;

– процесуально-правові аспекти визнання допустимими електронних та паперових копій електронних документів в контексті правозастосовної практики національних судів.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що викладені в роботі положення та висновки можуть бути використані:

у науково-дослідній сфері для подальших теоретичних досліджень та удосконалення інституту електронних доказів, електронних документів, як їх різновиду;

у правотворчій сфері у процесі подальшого вдосконалення цивільного процесуального законодавства України щодо визначення процесуальних аспектів застосування електронних документів в процесі доказування, а також при розробці правових актів, пов’язаних з функціонуванням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи;

у правозастосовній практиці для повноцінного використання електронних документів в доказуванні, забезпечення широкого доступу до них всіх учасників судового процесу, уніфікації технічних стандартів роботи з електронними документами, формування єдиної судової практики застосування електронних документів для підвищення ефективності правосуддя, раціоналізації цивільного процесу;

у навчально-методичній роботі при підготовці підручників, навчальних посібників та науково-методичних рекомендацій з цивільного процесуального права.

Результати дисертаційної роботи можуть бути використанні у навчальному процесі, зокрема, Національним університетом «Одеська юридична академія» при викладанні курсу «Цивільного процесу» та спецкурсів «Доказування та докази у цивільному судочинстві», «Електронне судочинство», «Проблеми цивільного процесу», а також при проведенні практичних занять з наведених дисциплін.

РОЗДІЛ 1
МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТА ВИБІР НАПРЯМКІВ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Значення методології в пізнанні державно-правових явищ важко переоцінити. Обґрунтований та правильний підбір способів та методів наукового дослідження є передумовою отримання дослідником якісних, об'єктивних та повних знань як результату раціональної та ефективної пізнавальної діяльності. Не є виключенням в цьому плані й необхідність належного методологічного забезпечення наукових розвідок в сфері електронних доказів у цивільному процесі, в тому числі, електронних документів як їх різновиду.

Попри засадничу й філософську природу, саме по собі питання методології юриспруденції є одним з найбільш динамічних і малодосліджених в наукових колах й відповідна дискусія триває не тільки серед теоретиків-правознавців, а дедалі більше зацікавлює науковців представників галузевих правових наук. Цій тематиці присвятили чимало своїх наукових праць Н. Голубєва, Д. Керімов, М. Кельман, М. Козюбра, М. Костицький, О. Крупчан, М. Курило, Л. Луць, Ю. Оборотов, В. Петренко, П. Рабінович, О. Скакун, О. Сурілов та інші.

Незворотні процеси розвитку державно-правової дійсності не пройшли повз проблематику методологіювання в правознавстві, навпаки, ця категорія зазнала значних прогресивних змін не тільки в розумінні самої суті методології, куди більше досягнень було здобуто в функціональному наповненні її компонентів. Цьому всіляко сприяє інноваційність як невід'ємна складова сучасної юриспруденції.

Обстоюючи тезу про докорінну зміну парадигми методології юриспруденції, Ю. Оборотов зазначає, що можливості сучасної методології дозволяють юриспруденції перейти від вивчення стану її об'єкта, в якості якого виступає право і держава, до осягнення цього об'єкта в його змінах і перетвореннях. Не випадково в самому розумінні методології як науки про

методи відчутно рух від інструментального бачення її призначення до функціональних особливостей методологічного інструментарію. Можна вважати, що відбувається становлення такої методології юриспруденції, в якій для осягнення сучасного правового і державного життя відбувається перехід до наповнення відповідними конструктами змісту методології юриспруденції, визначення її рівнів, напрямків і сфер застосування. В цілому іде процес утвердження нової парадигми методології юриспруденції, як стійкої дослідницької бази, забезпеченої філософськими, загальнотеоретичними і галузевими досягненнями [179, с. 33].

Нагальність концептуального перегляду традиційних уявлень про методологію наштовхнула науковців на думку про перехід від методологічного монізму до світоглядного-методологічного плюралізму [179, с. 41-42; 126, с. 33]. Це явище стало наслідком корінних трансформацій, що відбулися в соціально-правовому житті після краху радянської політико-правової доктрини на фоні зростання впливу інтеграційних та глобалізаційних процесів, що відбуваються в Європі та світі.

Так, згідно визначення запропонованого М. Кельманом під методологією сучасного правознавства слід розуміти вчення про структуру, логічну організацію, принципи, методи, засоби і форми діяльності дослідника у процесі пізнання ним досліджуваних державно-правових явищ [126, с. 34].

Методологія наукового дослідження в юриспруденції постійно оновлюється. Її наповнення новими гносеологічними прийомами, новаторськими способами наукового пізнання сприяє розширенню її змісту.

Тому зараз в науковій літературі констатується недостатність традиційної категорійної пари «теорія метод» для відображення складності наукового дискурсу в сучасному правознавстві та його «зануреності» у соціальний контекст. Цим, на думку, М. Кельмана, пояснюється долучення до методологічного аналізу науки таких категорій, як «парадигма», «наукова

програма», «підхід», «дослідницька традиція», «стиль наукового мислення», «методологічний канон» тощо [126, с. 37].

Такі тенденції в методології породжують наукові рефлексії навколо тем про структуру методології, внутрішню організацію її складових.

Узагальнюючи існуючі в науковій літературі класифікації змісту методології юридичної науки, І. Жаровська за різними критеріями і підставами виокремлює: вертикальну (ієрархічну) і горизонтальну (однорівневу) структури; методи організації (формування) наукового знання і методи здійснення наукових досліджень; методи відображення об'єктів і перетворення (трансформації) їхніх наукових образів; загальні, загальнонаукові, спеціально-наукові, окремо наукові методи, теоретичні й емпіричні частини методології [106, с. 140].

Не вдаючись до абсолютизації окремої структури методології, вважаємо за необхідне взяти за основу побудову методології за вертикальним принципом, запропонованим М. Кельманом, виділяючи при цьому такі рівні: філософський, загальнонауковий, спеціально-науковий, конкретно-науковий [126, с. 39]. Як зазначає автор такої структуризації, методологічний правознавчий аналіз (як процес) на кожному з цих рівнів є різним за спрямуванням, функціями, змістом та результатами пізнання. Завдяки своєрідній функціональній спеціалізації всі рівні професійного правознавчого методологування утворюють певну єдність, у межах якої існує чітке підпорядкування [126, с. 39].

Тут також варто зауважити, що відсутні універсальні теоретичні схеми, ідеальні наукознавчі моделі чи безпрограшні алгоритми проведення наукових досліджень, які б гарантували отримання бажаного результату відповідної наукової роботи. У цьому контексті не обійтися без зауваження Р. Шишки: головне полягає в тому, щоб обраний метод відповідав заявленому дослідницькому завданню, використаному емпіричному підґрунтю, а не був штучно підігнаний під уявний чи потрібний результат [300, с. 151].

Екстраполюючи вищевикладені висновки та узагальнення до теми даної наукової роботи, слід відзначити, що вихідними орієнтирами для вирішення методологічних завдань, перш за все, будуть слугувати об’єкт, предмет, завдання та мета дисертаційного дослідження, зміст яких розкритий у вступній частині.

Визначальними для побудови методології є також переважаючий прикладний характер роботи, усвідомлення автором процесу інформатизації суспільства й відповідних наслідків як невідворотних. Безумовно буде враховано нерозривний зв'язок предмета дослідження з інноваційністю, світом цифрових технологій, технологічним поступом в сфері телекомунікацій, міждисциплінарним науковим потенціалом електронного документа як носія інформації.

Методологічне забезпечення дисертаційного дослідження повинне здійснюватися із залученням здобутків науки цивільного процесу, хоча, враховуючи комплексний, міжгалузевий характер електронного документа як джерела доказів, доцільно використовувати методологічний інструментарій інших процесуально-правових наук. Такому підходу імпонують спроби законодавця уніфікувати основні процесуальні інститути цивільного, господарського, адміністративного процесів, започатковані Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 3 жовтня 2017 року [213].

Також здається виправданим звернути увагу на сучасний стан вирішення проблем методологіювання науковцями, які є прихильниками інформаційного права, як окремої галузі, правової інформатики, як навчальної дисципліни, електронних доказів, як міжгалузевого правового інституту.

Концептуальна роль філософського рівня методології даного дослідження не була би повністю реалізована без визнання поряд з суто філософськими підходами інших факторів, які стратегічно впливають на побудову пізнавальної

діяльності. Серед таких факторів в юриспруденції важливе світоглядне значення має підхід до наукових концепцій праворозуміння. Досліджуючи проблематику електронних доказів в цивільному процесі, перевагу варто надати саме інтегративному підходу, який ураховує і поєднує все цінне в концепціях аксіологічного (ідеологічного), позитивістського (нормативного), соціологічного праворозуміння. Його суть полягає в спробі інтегрувати окремі концепції природного права, створивши нову школу права, яка б відповідала сучасним вимогам [174, с. 38]. Такий підхід до праворозуміння забезпечить усестороннє, об'єктивне, актуальне пізнання предмету дослідження з позицій його розуміння як об'єктивної реальності у формі суспільних відносин, що склалися не тільки в нормотворчій, правозастосовній, науковій сферах, а й поза ними.

Сам філософський рівень методології в роботі буде представлений методом матеріалістичної діалектики, який є достатньо традиційним в юриспруденції, хоча і піддається критиці. Даний метод складається з набору принципів, призначених вести пізнання до розкриття суперечностей розвитку. Діалектика є загальною теорією розвитку всього сущого, яка адекватно відображає його еволюцію у своїх законах, категоріях та принципах. Її основним предметом є сам розвиток, його найбільш загальні закони, що діють і виявляються в розвитку природи, суспільства і мислення. Усе що існує пізнається через розвиток, котрий розглядається як саморозвиток, породжений внутрішніми імпульсами й такий, що вміщує в собі не лише поступові зміни, тобто еволюцію, але й перерви поступовості, якісні стрибки, появу нового. Щодо юриспруденції, то даний метод вводить принцип суперечності в правову реальність як аналітичний інструмент, за допомогою якого реальність може бути описана в суперечностях, конфліктах, колізіях [127, с. 397-398].

Складовими філософського рівня перш за все є вже відомі закони діалектики, які дають можливість дослідити закономірності виникнення та

розвитку державно-правових явищ через аналіз протилежностей (закон боротьби протилежностей); проаналізувати певну кількість знань про державу та право й на основі цього зробити нові висновки та надати рекомендації (закон переходу кількісних змін у якісні); сформулювати нові знання на підставі заперечення попередніх та існуючих (закон заперечення). Взаємодія протилежностей в системі джерел доказування, постійна внутрішня конкуренція електронних доказів з письмовими та речовими зробили своє електронні докази набули самостійного процесуального статусу, що створює серйозні перспективи подальшого вивчення їхньої проблематики з врахуванням їхньої специфічної правової природи. Підвищений науковий інтерес до тематики дослідження, який виник із зростанням присутності електронних засобів комунікації в сфері державно-правового буття, зумовлює сьогодні потребу перегляду існуючих знань про електронний документ, вимагає сформувати теоретичні рекомендації для подальших нормотворчих ініціатив з метою вирішення проблематичних моментів при практичному застосуванні обумовлених джерел в доказуванні, в тому числі, заперечуючи деякі попередні теорії.

Не менш значимим світоглядним орієнтиром для дослідника є принципи права, підбір яких (за сферою дії та за змістом) залежить від їх здатності впливати на предмет дослідження. Як зауважує О. Крупчан, об’єктивним підґрунтям будь-якої науково-вивіреної правової методології та вихідним пунктом побудованої на її засадах юридичної діяльності є певна система принципів. Адже у принципах права найбільш рельєфно розкриваються цілі правового регулювання, прагнення до практичного втілення яких призводить до конструювання та впровадження різноманітних правових засобів [148, с. 31].

Зважаючи на це, методологія нашого наукового дослідження має бути зорієнтована на існуючі принципи доказування, що закріплені в чинному ЦПК та вироблені доктриною доказового права. До таких принципів можна віднести належність доказів, допустимість доказів, обов’язковість доказування, вільна

оцінка доказів. Перераховані принципи, на думку А. Штефан, є універсальними і спільними для всього цивільного судочинства принципами доказування, що однаково реалізуються в кожному виді провадження, в якому здійснюється доказова діяльність [302, с. 36]. Аналіз ЦПК в редакції, чинній з 15.12.2017 року, дає підстави доповнити вищенаведений перелік принципами достовірності та достатності. Маючи під собою тверду нормативну основу, всі зазначені вище принципи набувають великого методологічного значення для вивчення проблематики електронного документа як засобу доказування, адже саме з встановленням допустимості і достовірності електронних доказів виникають чи не найбільші проблеми на практиці. Ігнорування цих принципів при доктринальних розробках несе потенційну загрозу для інших, зокрема, змагальності, диспозитивності та рівності сторін, які є одними з основоположних в цивільному судочинстві.

Не можна не враховувати також значення принципу прямого й опосередкованого сприйняття доказової інформації, запропонованого Т. Тарановою [261, с. 146]. Цей принцип пов'язаний з усною і матеріалізованою (такою, що знаходиться на матеріальному носії) формами подання доказів, дією принципу безпосередності судового розгляду, а тому правильне його розуміння може допомогти розробити необхідні теоретичні рекомендації для ефективного урегулювання діяльності суду під час оцінки електронних доказів.

Доречними для нашого дослідження будуть висновки О. Дем’янової в її науковій розвідці про методологічні властивості верховенства права в цивільному судочинстві України. На думку вказаного автора, верховенство права формує своєрідний правовий світогляд, узгоджуючи різні підходи до праворозуміння, встановлюючи їх певне співвідношення та механізм взаємодії, визнаючи переважні сфери застосування того чи іншого тлумачення. Така властивість справедливо може вважатися методологічною, оскільки вона спрямована на організацію наукової картини правової реальності та її розвиток.

Визначення соціальної реальності (судової практики) та культурних ідеалів поряд з волею законодавця в якості детермінанти змісту категорії «право» задає основу розуміння обсягу правової сфери, значення чинників її формування, механізму їх взаємодії, оцінки результатів, векторів розвитку, критеріїв якості тощо [96, с. 86]. Слід погодитися з О. Дем'яновою в тому, що верховенство права привносить власну діалектику комплементарної взаємодії нормативної та практичної площини процесуально-правової реальності. Також верховенство права корегує бачення механізму правового регулювання, виокремлюючи в якості істотних ряд вихідних положень. До таких, зокрема, в сфері цивільного судочинства, належить дуалізм і конкуренція норми права та судового прецеденту, рушійна роль правосвідомості, пріоритет суспільних потреб та обґрунтованих очікувань в якості критеріїв оцінки судочинства, доповнення парадигми упередження державно-владного свавілля протидії суспільній дискримінації [96, с. 88].

Дійсно, сфера цивільного процесуального права володіє підвищеною актуальністю для реалізації ідей верховенства права. Будучи суворо регламентованим законодавством, цивільний процес ризикує бути в деяких аспектах гальмом позитиву самоорганізації суспільства. Звідси і безпосередній зв'язок з проблематикою використання електронного документа в доказовій діяльності. Імператив принципу верховенства права повинен запобігти ситуації, коли правова доктрина й вітчизняна нормотворчість будуть відставати від об'єктивного прогресу в сфері інформаційно-комунікаційних відносин. Інституціональний аспект верховенства права повинен би забезпечити можливість суду (як органу не тільки правозастосовного, але й правотворчого) адекватно й вчасно реагувати на динамічні зміни в електронному документуванні, коли особу не буде позбавлено права на судовий захист лише через неможливість довести в суді існування обставин справи електронними

доказами, які реально існують, але за формальними ознаками не відповідають вимогам, що висунуті законом до офіційних джерел доказування.

Норма права чи правозастосовний акт часто не є первинними у врегулюванні певної сфери суспільних відносин. Зараз спостерігаємо все більше випадків, коли вони витікають з регулюючих систем, більш ефективних і менш репресивних, ніж звичайне, жорстке право. Такі квазі-правові інструменти об'єднуються в так зване «м'яке право», яке на відміну від міжнародного права, у вітчизняній правовій системі ще не знайшло свого повноцінного застосування. Однак, до таких нетипових юридичних джерел вже зараз можна віднести затверджені вищими урядовими та судовими органами концепції, програми, плани, проекти тощо, які встановлюють загальний контекст певної суспільно важливої, актуальної проблеми й орієнтують соціально активні інститути суспільства на пошук проблем її розв'язання. Тому недооцінювати методологічний потенціал «м'якого права» в даному дисертаційному дослідження було б неправильно. Тим більше, що категорії електронного документу й цифрового документообігу дійсно набули наскрізного значення в теорії і практиці соціального буття.

Так, в галузі державного управління слід відзначити важливу методологічну роль Концепції розвитку електронного урядування в Україні, затвердженої розпорядженням КМУ від 20 вересня 2017 року [227], та Концепції розвитку електронної демократії в Україні, схваленої розпорядженням КМУ від 08 листопада 2017 року [228].

В судовій системі України дискусія навколо тем «електронне правосуддя», «електронний суд» розпочалася після прийняття Закону України «Про Національну програму інформатизації» від 4 лютого 1998 року [224], набула подальшого розвитку зі схваленням Концепції галузевої програми інформатизації судів загальної юрисдикції, інших органів та установ судової системи [137] та остаточно закріпилася з розробкою в 2012 році державним

підприємством «Інформаційні судові системи» Концепції електронного суду України [138]. Окремі аспекти практичного втілення пілотного проекту «Електронний суд» успішно апробуються на базі окремих судових установ в Україні одним з передових в цьому плані є Київський районний суд міста Одеси. Відтак, вищевказані документи, хоч і мають програмний, концептуальний характер, є цінними дороговказами для доктринальних правових досліджень в цього напрямку й організувати процес дослідження без врахування їх змісту, часто перевіреного досвідом, було б методологічною прогалиною.

Узагальнюючи аргументи на користь необхідності застосування поряд з філософськими методами таких світоглядних факторів пізнання як підхід до праворозуміння, принципи права, відповідні джерела м'якого права, можна дійти проміжного висновку, що філософський рівень в методології втрачає філософічну суть й тяжіє до філофсько-світоглядного, діалектико-світоглядного. Принаймні, з точки зору категоризації понять, такі дефініції здаються більш вдалими.

Серед усього розмаїття загальнонаукових методів найбільш традиційними для юридичної науки є загальнологічні, представлені переважно методами формальної та діалектичної логіки. До таких слід віднести аналіз та синтез, методи індукції та дедукції, сходження від конкретного до абстрактного та від абстрактного до конкретного, системно-структурний метод та інші.

За допомогою методу аналізу та синтезу дослідник має можливість умовно поділити правові об'єкти на окремі складові частини, а в разі потреби здійснити поєднання елементів у єдине ціле. Аналіз дозволяє зафіксувати усі специфічні риси, що відрізняють частини одну від одної, а синтез виокремити те загальне, що поєднує частини в єдине ціле (що робить союз індивідів родиною). У свою чергу аналіз, що передбачає здійснення синтезу, допомагає виокремити суттєве в цілому та побачити його глибинний зміст [127, с. 398]. Функціональне

призначення аналізу та синтезу робить їх взаємодоповнюючими інших теоретичних загальнонаукових методів.

Особлива роль аналізу та синтезу відводиться при дослідженні питання взаємозв'язків між формами в яких можуть існувати електронні документи. Так, норма ч. 1 ст. 100 ЦПК відносить до електронних документів текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо [279]. Виокремлення суттєвого, глибинного в зазначеному ряді понять дасть можливість поміркувати над іншими можливими формами буття електронних документів, адже зазначена норма закону прямо вказує на невичерпність переліку.

Діалектика індукції (метод дослідження від конкретного, одиночного до загального) та дедукції (метод дослідження від загального до конкретного, одиночного) є рушійною силою процесу руху думки від незнання до знання. Накопичення знань про сутнісні характеристики різноманітних видів електронних документів, як елементів цілого електронного документа, дасть можливість зробити більш глибокі та правильні висновки про саме ціле. Подібний позитивний ефект позначиться на покращенні розуміння правової природи більш загальних понять: електронних доказів й системи джерел доказів. В той же час дедуктивний підхід в пізнанні правових явищ як елементів множини, допоможе встановити межі міні-системи «електронного документа», що відокремить суміжні категорії, сприятиме більш точному й послідовному формулюванню висновків про структуру предмета дослідження, характер внутрішніх взаємозв'язків.

Методи сходження від конкретного до абстрактного та від абстрактного до конкретного є невід'ємними в теоретичних розробках. Процес пізнання зазвичай розпочинається з конкретних явищ, зовнішніх ознак, властивостей та зв'язків, поступово просуваючись до узагальнених уявлень, теоретичних положень, тобто, до наукових абстракцій. Під час такого абстрагування відбувається

зміщення уваги з менш значущих властивостей та ознак досліджуваного об’єкта й зосередження на більш суттєвих аспектах і властивостях даного об’єкта. Оскільки конкретне (реальні процеси, що відбуваються в суспільстві) є сукупністю багатьох властивостей, аспектів, внутрішніх та зовнішніх зв’язків і відносин, його неможливо пізнати у всіх його проявах, залишаючись на рівні чуттєвого сприйняття, тому й виникає потреба в теоретичному осмисленні конкретного за допомогою сходження до абстрактного. Проте формування наукових абстракцій та загальних теоретичних положень є не самоціллю пізнання, а засобом більш розвинутого пізнання конкретного, тому майже завжди існує потреба в подальшому русі від абстрактного до конкретного. Отримане на даному етапі знання про конкретне є якісно іншим порівняно з тим, яке було отримане на етапі чуттєвого пізнання, бо логічно-конкретне є теоретично відновленим у свідомості конкретним у всьому багатстві його змісту. Воно вміщує в собі вже не лише чуттєве сприйняття, але й те приховане, що недоступне чуттєвому сприйняттю, суттєве, закономірне, з’ясоване лише за допомогою теоретичних абстракцій [127, с. 398-399].

Вказана методологічна пара (сходження від конкретного до абстрактного та від абстрактного до конкретного) дозволяє сформувати відповідний категоріальний апарат [127, с. 399]. Про таку їх властивість говорить і Д. Сахарук [255, с. 208], тому це варто врахувати й в контексті завдань нашого дослідження.

Будь-яке правове явище може характеризуватися не тільки через його внутрішні ознаки, а й через місце, яке воно займає серед інших явищ [255, с. 208]. Тому за допомогою системно-структурного методу буде охарактеризовано електронний документ з точки зору його впливу на формування цілісного інституту електронних доказів. В такий спосіб буде встановлено місце електронного документа серед інших джерел доказів, в тому числі, електронних як окремо підвиду. За аналогічним підходом може бути досліджено місце

електронного цифрового підпису в системі засобів засвідчення електронних копій електронного доказу.

Погоджуючись з думкою про поділ загальнонаукових методів дослідження на теоретичні (проаналізовані вище) та емпіричні (експеримент, спостереження, опис) [167, с. 12], окремо хотілося б висловити кілька тез про останні.

Емпіричні методи дослідження, які в сукупності ще часто іменують конкретно-соціологічним методом, покликані дати кількісну та якісну картину про предмет дослідження. Вони створюють передумови для максимально об'єктивного врахування дослідником суті суспільних відносин в їхньому «природному» середовищі, дають можливість максимально наблизитися до реального соціального контексту досліджуваної проблематики.

Так, методом експерименту можна детально дослідити практичні сторони використання електронного цифрового підпису. Отримання електронного підпису автором й подальше його використання на практиці для ідентифікації підписувача, для підтвердження цілісності даних в електронній формі дозволить безпосередньо засвоїти алгоритм використання електронного підпису, з'ясувати механізм його дії та юридичну значимість. В такий спосіб автором буде більш детально вивчено статус та функції суб'єктів електронного документообігу.

З врахуванням можливості зберігання електронних документів в мережі Інтернет було б доцільно ознайомитися з відповідними вебресурсами, що створюють можливості для розміщення та зберігання таких даних. Великий інтерес викликає з'ясування рівня захищеності таких даних та існування технічної можливості їх відновлення у разі втрати чи знищення.

Методом опису слід проаналізувати обов'язкові реквізити певного виду електронного документа й інші дані, які давали б змогу довести його цілісність та справжність. Створення електронної копії електронного документа та порівняння його ідентифікуючих ознак з оригіналом може наблизити автора до пізнання проблематики можливих зловживань в сфері електронного

документування (в першу чергу, шляхом підробки оригінальних примірників чи їх заміни) та пошуку способів боротьби з ними.

Безпосереднє знайомство автора з сферою застосування електронного документа матиме велике значення для вирішення поставлених дослідницьких завдань, позаяк велика кількість проблем електронного доказування зосереджується саме в моментах технічного характеру, дослідити які за межами практичної діяльності, не вбачається можливим.

Рівень спеціально-наукових методів зазвичай представлений в юридичній науці історико-правовим (історико-генетичним), порівняльно-правовим (компаративістським), формально-юридичним (формально-логічним, формально-догматичним) методами, без яких складно уявити перспективи науково-дослідницької роботи в юриспруденції.

Так, дослідження ґенези електронного документа, електронних доказів в їх історичній ретроспективі дозволить з'ясувати їхню специфіку відповідно до конкретного історичного періоду. Слід пам'ятати, що питання предмету дослідження по своїй суті стали актуальними завдяки еволюції в сфері цифрових технологій, тому передумови їхнього становлення, основні етапи розвитку, історичні джерела нормативно-правового регулювання, проблематика правозастосування представляють значний інтерес для автора.

Виокремлення основних факторів впливу на динаміку сфери електронного доказування дасть можливість спрогнозувати подальші тенденції розвитку цієї галузі.

Застосування історико-правового методу мало б скласти методологічну основу в написанні відповідної частини роботи про історичний розвиток від найдавніших до сучасних джерел інформації та їх використання в процесі доказування.

Порівняльно-правові дослідження інституту електронних доказів є вкрай необхідними для вітчизняної правової доктрини, що пояснюється не тільки

необхідністю врахування зарубіжного досвіду в царині теорії і практики електронного доказування, а й цілеспрямованою політикою євроінтеграції, міжнародно-правовими зобов'язаннями України перед європейськими інститутами, в тому числі, Європейським судом з прав людини, Венеціанською комісією.

Закордонна практика електронного документообігу вже давно широко розповсюджена не тільки в сфері адміністративного урядування, не менш успішно цифрові технології проникли в сферу судочинства, в тому числі, в США та Європі.

Користь компаративістики не вичерпується методологічним забезпеченням імплементації міжнародно-правового досвіду в національну правову систему. Цей метод також дає змогу дослідити спільні та відмінні риси і характеристики явища чи процесу дослідження в межах внутрішньо-правових систем. Наприклад, було б доцільно порівняти нюанси використання електронного документа в адміністративній процедурі та в судочинстві. Порівняльного аналізу потребують особливості електронного доказування в різних видах судочинства: кримінальному, цивільному, господарському, адміністративному.

Саме цей метод дозволяє не тільки сформулювати проблему та визначити підходи до її вирішення, але й створити раціональну правову конструкцію, оскільки компаративістське дослідження розглядає низку правових конструкцій та дає можливість обрати найбільш адекватну з них [127, с. 399].

Формально-юридичний метод допомагає описати, класифікувати і систематизувати процесуально-правові феномени, досліджувати їх зовнішні і внутрішні форми. У ньому використовуються такі прийоми: аналіз джерел (форм) права, формальної визначеності права як його найважливішої властивості; дослідження внутрішнього змісту правових норм й права в цілому,

правил юридичної техніки; методи систематизації нормативного матеріалу тощо [58, с. 126].

Не обійтися без формально юридичного методу в пізнанні правих норм, що регламентують суспільні відносини з використанням електронних доказів, в тому числі, електронного документа, в цивільному процесі. Наразі це завдання продиктоване самим законодавцем, який з прийняттям змін в процесуальні кодекси (набули чинності 15 грудня 2017 року), включив в ЦПК статті 100 (Електронні докази) та 101 (Зберігання та повернення оригіналів електронних доказів), які вперше в нормотворчій практиці визначили окремий офіційний процесуально-правовий статус електронних доказів. Наразі електронні докази сприймаються юристами-практиками як новела в судочинстві, що ставить перед юридичною доктриною й судами завдання якнайшвидше роз'яснити суть та порядок застосування вказаних правових норм.

Окремо слід зупинитися на необхідності комплексного аналізу матеріально-правових норм, що регулюють відносини в сфері застосування електронного документа, зокрема, на предмет їх узгодженості з контекстом формального визначення електронного документа як джерела доказів в процесуальному праві.

Формально-юридичний метод відіграє значну роль в аналізі, уточненні, роз'ясненні, визначенні понять, без яких ми не завжди зможемо сформулювати наявні проблеми. Як зауважує М. Курило, такий підхід дає можливість практичного правозастосування процесуальних норм у практичній площині судового процесу [155, с. 76].

Самостійного призначення в роботі набуває метод комплексного дослідження, який передбачає використання відомостей не тільки правових наук, але й інших областей знань. Зокрема, дослідження електронного документа було б не зовсім повним, якби суб'єктом пізнання було проігноровано здобутки правової інформатики та різноманітних комп'ютерних наук (алгоритмізація та

програмування, операційні системи, WEB-технології, моделювання систем, ІТ-технології, електротехніка та електроніка).

Вбачається за доцільне доповнити методологічний інструментарій дисертаційного дослідження діяльнісним та герменевтичним підходами, які за своїм змістом близькі до спеціально-юридичного рівня методології.

Сутність діяльнісного підходу досить комплексно розкрита в статті С. Короєда, в якій автор констатує, що при застосуванні діяльнісного підходу варто виходити з того, що соціальні відносини не існують і не можуть існувати у відриві від діяльності. Його використання означає представлення того чи іншого досліджуваного явища як діяльності. Саме за допомогою цього підходу проводиться дослідження не тільки сукупності правових норм та інститутів цивільного процесуального права, тобто його статичного стану, а й сукупності процесуальних дій, тобто динаміки цивільного процесу. Оскільки будь-яка діяльність складається з певних елементів, то й цивільно-процесуальна діяльність має вивчатися з урахуванням таких елементів [139, с. 93].

Використання діяльнісного підходу передбачає зміну емпіричного матеріалу дослідження: замість правових норм треба аналізувати конкретні процесуальні дії. Саме діяльнісний підхід допомагає найкращим чином пояснити ті явища, які досі не мали однозначного трактування в науці цивільного процесуального права, він виступає ключовою методологічною засадою при дослідження питань ефективності і оптимізації цивільного судочинства та дозволяє вирішити питання про межі цивільного процесу [139, с. 95].

Нагода використати діяльнісний підхід в роботі буде реалізована при дослідженні порядку використання електронних документів у процесі доказування, як сукупності процесуальних дій під час збирання, процесуального закріплення, дослідження та оцінки доказів.

Було б помилковим недооцінювати роль в дослідженні герменевтичного підходу (його ще називають пізнавально-процедурний), який є універсальним в юриспруденції, оскільки саме знання про право герменевтичне за своєю суттю.

Герменевтичний підхід пов'язаний з дослідженням, поясненням, тлумаченням певних текстів системи знаків, яка послідовно і зв’язко описує соціальну дію людини. При цьому розуміння передбачає внесення суб’єктом у раціональні моделі досліджуваного предмета своїх власних, винятково індивідуальних рис і акцентів. Ці проблеми мають особливу значимість у сфері юридичної герменевтики, де сталі поняття закону передбачають, що він використовується чітко в межах текстуально вираженої волі законодавця, незважаючи на різноманітність конкретних життєвих ситуацій, через які буквальне використання зафіксованих юридичних приписів не завжди можливе. [231, с. 450]

Герменевтичний підхід в наукових розробках мав би сприяти адекватному тлумаченню правових норм, в першу чергу, судами України, адже ефективність правозастосування відображує стан правового регулювання, показує наскільки справедливою є конкретна правова норма.

Складність, новизна, специфічність як актуальні ознаки електронного документа зумовлюють залучення герменевтики до пізнання предмета дослідження нашої роботи.

Методологічний арсенал сучасних наукових процесуальних досліджень повинен бути розширений за рахунок конкретно-наукових методів та підходів, які мають безпосередній зв'язок зі специфікою досліджуваних державно-правових явищ.

В контексті проблематики даної роботи до таких спеціальних методів слід віднести аналіз й узагальнення судової практики.

Вивчення судової практики, резюмує С. Васильєв, є одним з найбільш ефективних способів цивільного процесуального дослідження, оскільки

дозволяє оцінити ефективність застосування окремих джерел права, міру їх сприйняття на практиці [58, с. 127].

Дійсно можна цілком очевидно стверджувати, що найбільше проблем із застосуванням електронного документа, як доказу, виникне саме при розгляді конкретних судових справ. Відтак, враховуючи значення правових позицій ВСУ в системі джерел права в Україні, аналіз та узагальнення судової практики при застосуванні електронних доказів набуває методологічного значення.

Використання цього методу дозволить накопичити та систематизувати знання про використання електронних доказів в окремих категоріях цивільних справ (справи про захист інтелектуальної власності; справи, що виникають з договірних правовідносин; справи про захист честі, гідності та ділової репутації тощо).

Попри зростання інтересу науковців до тематики електронного доказування, у вітчизняній доктрині поки відсутні напрацювання щодо виокремлення специфічних методів дослідження, притаманних саме цим питанням. Зауважимо, що подальші розробки в цьому напрямку слід проводити на перетині юридичної методології із методами комп'ютерних наук. Потенціал їхньої взаємодії очевидний, що має дати й певний гносеологічний результат. Тут можна також говорити про глибше вивчення функціональних методологічних можливостей кібернетичного (в інституційному та діяльнісному аспектах) та семіотичного підходів.

В будь-якому разі вищевикладені методи можуть дати позитивний повноцінний ефект лише у випадку їхнього використання у взаємозв'язку одне з одним.

Дослідження проблематики методології юриспруденції показало панування плюралізму думок в питаннях класифікації методів та підходів. Серйозно різняться погляди й на внутрішню організацію методології, її структурне наповнення.

О. Скакун свого часу висловила зауваження щодо умовності розмежування методів, оскільки з розвитком пізнання кожний науковий метод може переходити з однієї категорії в іншу [259, с. 31]. Раціональність цього висновку очевидна.

Тому, як зазначає О. Гетманцев методологія науки повинна органічно поєднувати філософські методи і методи галузевої науки. Особливістю є те, що філософські методи використовуються наукою цивільного процесуального права вже «в готовому» варіанті. Власні методи наука одночасно як застосовує, так і вивчає їх зміст, особливості, порядок і межі застосування. Такий процес знаходиться в постійному русі і супроводжується появою нових методів дослідження. Нехтування наукою цивільного процесуального права своїм інструментарієм може призвести до штучного створення вже існуючих проблем або відтворення проблем, які вже давно мають своє вирішення, або до невміння ставити і вирішувати нові проблеми. Отже, в центрі методології науки цивільного процесуального права повинні знаходитися питання і про самі методи, і їх систему [71, с. 78].

Отже, система обраних нами методів та підходів дисертаційного дослідження, за умови їх правильного та ефективного використання, повинна забезпечити вирішення поставлених дослідницьких завдань.

РОЗДІЛ 2
ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ЕЛЕКТРОННІ ДОКАЗИ ТА ЕЛЕКТРОННІ ДОКУМЕНТИ

2.1. Історичні передумови використання електронних доказів як засобів доказування

Можна припустити, що відносини в сфері використання джерел інформації, як сучасного прототипу судових доказів, зародилися разом із виникненням суспільної потреби у врегулюванні соціального конфлікту певним повноважним суб'єктом, а тому мало хто наважиться відповісти коли саме це сталося. Виникаючи стихійно, юрисдикційна діяльність перших арбітрів, незалежно від того чи вважати таким вождя первіснообщинного племені, чи главу конкретної сім'ї періоду кам'яної доби, спонукала до формування в основах суспільної свідомості певних критеріїв, які б наділяли прийняте таким арбітром рішення ознаками авторитетності та справедливості. Вимоги суспільства до таких критеріїв в процесі еволюції людства постійно ускладнювалися та конкретизувалися в цілях витіснення суб'єктивізму на користь об'єктивності при вирішенні спорів.

Так, ставлення суспільства до системи доказів, джерел їх закріплення, порядку застосування в процесуальній діяльності є показником його розвитку та напряму пов'язане з політичними, соціальними, економічними умовами, які характеризують певний проміжок часу.

У свою чергу, констатація того факту, що електронні докази є «нестандартним», сучасним правовим феноменом, логічним результатом цифрової революції лише підсилює інтерес до дослідження джерел інформації в їх історичній ретроспективі. Аналіз ґенези теоретичних уявлень про докази та доказування дасть можливість більш глибоко пізнати природу електронних

доказів, з’ясувати їх сутнісну відмінність від суміжних джерел доказів, визначити передумови їх виокремлення та подальшої автономізації.

Традиційно вести діалог про перші види доказів та правила їх застосування в процесуальній діяльності починають з часів римського приватного права, якому відомі такі докази як визнання, показання свідків, письмові докази, висновки фахівців, огляд на місці, присяга. Доказовий процес римського періоду максимально тяжіє до натуральної системи доказів коли сторонам дозволялося надавати суду на підтвердження юридичних фактів все те, що на їх погляд могло засвідчити існування певних обставин [274, с. 57]. При такому укладі не існувало жодних правил щодо форми і системи доказів, процесуального порядку їхнього закріплення, хоча Римському цивільному праву вже були знайомі змагальність сторін, тягар доказування, презумпції, вільне оцінювання доказів.

Римське право стало «донором» при формуванні власних правових систем для сусідніх держав: не було винятком й давньоруське право. Як зазначає П.В. Куфтирєв, вплив романської правової системи на руське право є безсумнівним. Проте ступінь і методи рецепції дещо різняться із аналогічними процесами у Західній Європі. Так, якщо Західна Європа рецепіювала римське право у власні варварські правові системи через університетських глосаторів та римо-католицьке канонічне право, то проникнення романістики на грунт руського права здійснювалося завдяки впливу Східної (Візантійської) Римської Імперії, у сфері геополітичних інтересів якої перебували слов’янські землі. Таким чином, східні слов’яни опановували певні інститути римського права у греко-римській обробці [160, с. 21-22].

П.В. Куфтирєв підсумовує, що у формуванні вихідних засад вітчизняного доказового права брали участь три основні центри впливу [160, с. 34]:

а) власні правові традиції доказування, сформовані практикою правозастосування юридичних звичаїв давніх слов’ян;

б) греко-римське доказове право у візантійській обробці;

в) положення християнського канонічного права східного обряду.

Дослідники (С. Пахман, Є. Салогубова [254, с. 97]) відзначають надзвичайно великий вплив візантійського права саме на судове доказування. Так, договір, підписаний Великим Князем Олегом із імператорами Львом та Олександром у 911 р., включав у себе норми римського судового процесу про судові докази. З цього часу клятва, присяга, показання свідків, розшук, огляд починають фігурувати у вітчизняному давньоруському праві як види доказів. Таким чином, договори князя Олега як перші джерела письмового права на Русі визначали два види засобів доказування: через наявні докази («показанія явленниє») та через клятви. При цьому під «показаннями явленними» слід розуміти не тільки показання свідків та свідчення, але й будь-які докази, які доступні матеріальному представленню у суді та все те, що хоча і не представляється у суд безпосередньо, але може бути сприйнято сторонніми особами, які свідчать про таке суду [160, с. 22].

Більш системно та повно правила доказування були представлені в Руській Правді, поява якої знаменувала розвиток і ускладнення суспільних відносин, встановлення організованих форм державної влади, концентрацію прерогатив правосуддя в руках князівської влади. Доказове право періоду становлення держави у Київській Русі набуває сталості, традиційності, організованих форм, відповідного режиму доказування, з’являються перші правила щодо допустимості доказів.

Нормами Руської Правди було закріплено прототип класичного змагального процесу із процесуальною рівністю сторін та пасивністю суду. Судочинство здійснювалося публічно, мало усний характер. Засоби доказування умовно поділялися на повні (беззаперечні) та часткові (умовні). До повних належали: визнання вини обвинуваченим, показання свідків, присяга або якщо обвинувачений спійманий «на гарячому». До часткових віднесені: плітки, випробування вогнем та водою, залізом.

«Руська Правда», як інкорпорація правових звичаїв давніх русів за своїми вихідними засадами доказового права в цілому відповідала аналогічним кодифікаціям варварських правд середньовіччя і сформувалась на грунті уявлень про докази родово-племінного періоду та перебувала під впливом греко-римського доказового права у візантійській переробці [160, с. 35].

Система засобів доказування Давньої Русі включала в себе присягу (клятву), ордалії (тортури, поєдинок), свод (очну ставку), показання свідків (видоків та послухів), письмові докази, речові докази (сліди, явлення, «полічні докази» тощо), що в цілому відповідало середньовічній європейській системі засобів доказування [160, с. 35].

Після розпаду Київської Русі в середині XII ст. на окремі князівства найбільш повно традиції судівництва продовжувалися на теренах Галицько-Волинського князівства. Судові функції у Галицько-Волинській землі не були відокремлені від адміністративних. Вищими судовими інстанціями були князь та Боярська рада. Процес мав змагальний характер і містив ті ж елементи, що і в Київській Русі [170, с. 5-6].

Дослідники відзначають, що із дробленням Київської Русі і татаро-монгольською навалою формування доказового права на землях України пішло іншим шляхом, аніж у руських землях під владою Москви. Якщо «Руська Правда» була єдиним джерелом права для усіх східно-слов'янських земель, то після руйнації єдиної Київської держави формування правових систем здійснювалось диференційовано. Так, якщо на півночі джерелами доказового права ставали норми судівників, соборних уложень та законодавства московських царів, то на теренах України довгий час систему писаного права становили Литовські Статути, які і визначали основи судівництва і доказування [160, с. 30].

Саме Литовський статут, або, як його офіційно іменували, Статут Великого князівства Литовського, Руського, Жематійського, став основним

кодифікованим джерелом права в Україні у період пізнього середньовіччя. Статут видавався у трьох основних редакціях 1529, 1566 і 1588 років. Підґрунтям для підготовки Литовських статутів стали «Руська Правда», звичаєве українське, литовське, білоруське і польське право, відповідна судова практика та різноманітні судівники [160, с. 30].

Литовським Статутам був відомий весь спектр засобів доказування, які знала тогочасна юриспруденція: свідчення, особисте зізнання, присяга, тортури, ордалії, поєдинок, документи, речові докази (лице) тощо.

Серед основних досягнень правової думки, втіленої в положеннях Литовських Статутів, варто відзначити: встановлення обов'язку доведення вини, закріплення рівності сторін у наданні доказів, формування перших правил про належність та допустимість доказів в певних категоріях справ, започаткування секуляризації процесуального законодавства (розмежування світського і церковного). В Литовських Статутах чи не вперше належна доказова роль відводиться саме письмовим доказам, документам, що певним чином пов'язано з розвитком офіційного письмового діловодства. Однак, тогочасний процес не був позбавлений поширених у всій Європі ярликів позаправового суб'єктивізму: соціальне та майнове становище свідка визначало доказове значення його свідчень (документ вимагався у випадку доказування менш «шляхетних» людей, коли свідчив шляхтич додаткові письмові докази не вимагалися), катування хоч і втрачали значення основних доказів, однак не виходили з системи засобів доказування того періоду.

Саме Литовські Статути є основними правовими пам'ятками доказового права змагального типу періоду XV початку XVII ст., який є другим (після першого етап формування доказового права в нормах звичаєвого права) в умовній класифікації періодів розвитку доказового права на етнічних українських землях, запропонованій Л.В. Мелехом [170, с. 4].

Слідуючи запропонованій згаданим автором періодизації, наступним періодом можна позначити доказове право слідчого типу періоду XVII ст. [170, с. 4]. Саме в цей історичний відрізок часу судочинство на українських землях в складі Російської імперії набувало розшукового (інквізиційного) характеру. При чому розшуковий процес застосовувався у політичних, кримінальних справах, а змагальний зазвичай в цивільних. Роль суду в процесі доказування стала більш активною. До повноважень суду належало право не тільки оцінки доказів, але й право вимоги від сторін доказів, вказаних судом, відбирання пояснень у кожної зі сторін стосовно юридично значущих фактів [170, с. 7].

Основним джерелом доказового права в цей період вважалося Соборне уложеніє Московської держави, прийняте у 1649 р. Соборне уложеніє це звід правових норм, який характеризувався розмежуванням процесу на «суд» і «розшук». Система доказів, що застосовувалась у цивільних справах у порядку «суду», охоплювала докази, притаманні змагальному процесу (пояснення сторони, показання свідків, загальне посилання, присяга, письмові докази) і слідчому процесу (очна ставка, катування, поголовний обшук) [170, с. 7].

У подальшому доказове право розвивалося та набувало своїх особливостей в межах державно-правового устрою, що сформувався в Українській козацькій державі, з якою пов’язують зародження так званого «козацького права» сукупності правових звичаїв і норм, більшість з яких формувалися в Запорізькій Січі.

У жалуваній грамоті, наданій Б. Хмельницькому і старшині 27 березня 1654 р., російський цар Олексій Михайлович закріпив право українського народу судитися за своїми звичаями. Судові органи на Запорізькій Січі в XVII-XVIII століттях були колегіальними. Існуючі на той час правила судочинства вимагали ініціатора процесу дотримуватись вимог до поданої скарги: вона повинна була містити суть справи, ціль подання скарги і прохання про вирішення справи, а також скарга завірялася підписом заявника чи його представника. Сторони спору

мали повну свободу у збиранні та поданні суду доказів. Обов'язок підготовки справи до розгляду також покладався на сторони. Докази не обмежувалися жодними формальними вимогами. Вони оцінювалися судом, після чого більшістю голосів ухвалювалося рішення, яке могло бути оскаржене в апеляційній інстанції. В цілому дослідниками відзначається демократичність та публічність судового процесу періоду Гетьманщини [170, с. 8-9].

Однак предметна та територіальна юрисдикція гетьманських судів постійно звужувалися з поширенням політики абсолютизму в Російській імперії, а відтак, і на частині Українських територій. Із виданням у 1716 р. Воїнського статуту Петра І, частина якого Коротке зображення процесів або судових позовів була присвячена судовому процесу, «розшук» остаточно поглинає «суд» незалежно від категорії справи. Створюється масивна система судових органів: особливі суди для дворян, селян, спеціальні комерційні, губернські правління, органи поліції тощо [68, с. 73]. Набуває свого розквіту формальна система доказів. Вона характеризується формальним характером правил щодо форми, кількості й оцінки доказів. На підставі цих правил суд повинен був встановлювати правду способом, зазначеним в законі; не тільки ініціатива суду, а й власне переконання суддів були обмежені легальними формами та формулами доказів, при чому, навіть певне, зазначене законом число доказів в очах суду й закону мало перевагу перед їх достовірністю [274, с. 58]. За допомогою формального закріплення системи доказів влада намагалася обмежити свавілля та зловживання суддями своїми повноваженнями, натомість, принесла в жертву такому підходу об'єктивність процесу та одну з найважливіших цілей правосуддя встановлення істини у справі.

Формальність у сфері судового доказування сприяла формалізації самої судової процедури за справою складався короткий витяг (резюме показань свідків, огляд речових доказів тощо), на підставі якого судді й керівники

судового органу вирішували справу. У зв’язку з тим, що процес став письмовим, підвищилося значення письмових доказів [170, с. 10].

Ще більшої уваги письмовим доказам відводилося в Указі «Про форму суду», виданому 5 листопада 1723 р. Положеннями цього документа відновлювалася змагальна форма процесу, письмові докази набували більш пріоритетного значення, хоча серед них існувала певна диференціація, наприклад, письмові акти розглядалися як повні докази, а купецькі книги як половинні.

При цьому нововведення Указу «Про форму суду» не могли докорінно зашкодити поширеному свавіллю в судовій системі другої половини XVIII першої половини XIX ст. Судочинству того часу необхідні були нові принципи: відмінна система формальних доказів, встановлення змагальності, гласності тощо. Новий суд повинен був слугувати гарантією особистості від свавілля влади [170, с. 11].

Відповіддю на існуючі виклики тодішнього суспільства стала судова реформа 1864 р., яка була реалізована впровадженням в дію судових статутів, в тому числі, Статуту цивільного судочинства.

Так, згадуваним Статутом запроваджувався достатньо регламентований стадійний гласний цивільний процес змагального характеру з чітким розподілом обов’язків сторін по доказуванню. Особлива увага приділялася саме процесуальним моментам дослідження й оцінки доказів на різних стадіях процесу, а також відповідним повноваженням учасників спору.

З впровадженням судової реформи 1864 р. були зроблені перші кроки на шляху до систематизації доказів. Проте, попри офіційне визнання письмових документів як доказових джерел інформації, чіткого підходу до розрізнення речових та письмових доказів не було. Характерним для періоду судової реформи другої половини XIX століття був підхід, що розглядав письмові документи з позиції їхнього розуміння як речових доказів, опираючись на

матеріальну форму документів. Деякі дослідники пов'язують це з тим, що в той період обсяг документів не був таким великим, яким він є нині, тому ще не було підстав для більш дрібного поділу доказів, які з'явилися пізніше [145, с. 156].

Окрім значних реформ законодавчого характеру судову реформу супроводжувала поява перших комплексних наукових досліджень в Російській імперії в царині судового доказування авторства В. Спасовича («Про теорію судових доказів у зв'язку з судоустроєм і судочинством»), Л. Владимирова («Вчення про кримінальні докази»), І. Фойницького («Курс кримінального судочинства»). Здебільшого названі вчені черпали свої ідеї з тодішньої європейської правової думки, яку уособлював Джеремі Бентам та інші. Це означало народження в правовій доктрині жвавої дискусії навколо теми судового доказування, яка, хоч і зосереджувалася в лоні кримінального права і процесу, поступово набувала ознак універсальної міждисциплінарної теорії, яка виходить за межі юриспруденції, зачіпаючи питання філософії, природознавчих наук.

В Україні поряд із Статутом цивільного судочинства 1864 р., також діяв Австрійський Статут цивільного судочинства 1895 р. Цей Статут поширювався на території Західної України аж до її приєднання до УРСР у другій половині 40-х рр. XX ст. [134, с. 14].

З початку XX ст. у зв'язку з революцією судова реформа втратила свою актуальність. З 1917 по 1921 р. судове законодавства України розвивалося критично. Судове будівництво тих часів мало фрагментарний характер, оскільки цей період відзначався швидкоплинністю політичних процесів, які унеможливлювали створення засад незалежності української держави і, зокрема, судової системи [134, с. 14].

Як зазначає у своїй науковій розвідці В.П. Гмирко після 1917 р. радянська теорія доказів, зберігаючи структурну організованість своєї знеславленої попередниці дореволюційної теорії доказів, яка відповідала стандартам тогочасного знання, але, будучи практично відірваною від західного юридичного

і загальнонаукового контексту, а також перебуваючи під потужним ідеологічним тиском, стала єдиним теоретико-методологічним стандартом у сфері досліджень діяльності доказування. Головним її ідеологічним завданням стало обґрунтування пізнавальної *raison d'etat* у царині кримінального процесу відповідно до вимог, викладених у знаній праці В. Леніна «Матеріалізм та емпіріокритицизм» культовій книзі радянської філософії [74, с. 38-39].

Фундаментом у розвитку законодавства і цивільного процесу України став Цивільний процесуальний кодекс УРСР 1924 р. (ЦПК УРСР 1924 р.), який був прийнятий на основі та з повним наслідуванням норм Цивільного процесуального кодексу Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки 1923 р. (ЦПК РРФСР 1923 р.). Визначення поняття доказів в зазначеному Кодексі було відсутнє, у ст. 118 лише йшлося про те, що кожна сторона повинна доказати ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог та заперечень. Докази подавали сторони, також вони могли бути зібрані з ініціативи суду. Якщо наданих доказів недостатньо, суд міг запропонувати сторонам надати додаткові докази. Статтею 119 ЦПК РРФСР 1923 р. було передбачено, що допустимість тих чи інших доказів, наданих сторонами, залежить від того, чи визнає суд їх значимість для справи [206].

Очевидно, відзначає В.В. Комаров, що ЦПК 1924 року в порівнянні зі Статутом 1864 р. обмежив диспозитивність цивільного процесу та його змагальний характер. Метою цивільного процесу згідно зі ст. 5 ЦПК УРСР 1924 р. було з'ясування дійсних прав і взаємовідносин «тяжущіхся». Тому завдання суду при вирішенні спору про право цивільне полягало в з'ясуванні не формальної, а матеріальної правди. З цією метою статті 5, 118 ЦПК УРСР 1924 р. на суд покладали обов'язок не обмежуватися тільки представленими сторонами доказами [134, с. 16-17].

Система джерел доказування згідно ЦПК РРФСР 1923 р. була закріплена в главі XV «Окремі види доказів», яка складалася лише з розділу I «Показання

свідків» та розділу ІІ «Письмові докази». Речові докази нормами ЦПК РРФСР 1923 р. не передбачалися. Судовій експертизі відводилася окрема глава XVI «Про експертизу». Відповідно до ст. 140 ЦПК РРФСР 1923 р. письмові докази, як-то: різноманітні письмові акти, документи, переписка ділового та приватного характеру надаються в суд самими сторонами чи можуть бути витребувані судом [206]. Наведене свідчить про недостатній ступінь регламентації цивільних процесуальних відносин, його невідповідність рівню тогочасного науково-технічного прогресу. Так, хоча перелік письмових доказів за ЦПК РРФСР 1923 р. й не був вичерпним, процесуальне законодавство формально визнавало джерелом доказування лише ті письмові докази, які могли мати за своїм походженням письмову форму, що обмежувало використання в процесі доказування інших джерел інформації, наприклад, продрукованих за допомогою засобів вже досить поширеного на той час телеграфного зв’язку.

Слід зазначити, що норми ЦПК УРСР 1924 р. були тотожні відповідним вищезгаданим положенням ЦПК РРФСР 1923 р.

1 грудня 1929 р. постановою Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету від 5 листопада 1929 р. був уведений в дію новий ЦПК УРСР. Цей Кодекс не змінив форми існуючого цивільного судочинства, по суті змістовно та структурно дублюючи ЦПК 1924 р. [134, с. 18].

Також для 20-х рр. XX ст. знаковим був початок диференціації цивільної юрисдикції. Старт цього процесу співпав зі створенням арбітражних комісій, які за своєю природою були органами адміністративної, а не судової влади, при тому, що користувалися в своїй діяльності арбітражні комісії нормами цивільного процесуального законодавства. З трансформацією арбітражних комісій в органи державного арбітражу започаткована сепарація з судом цивільної юрисдикції посилювалася, арбітраж у СРСР ставав специфічним інструментом держави у зміцненні планової дисципліни в економіці.

Чергова кодифікація цивільного процесуального законодавства проводилася в рамках широкомасштабних законодавчих робіт в Радянському союзі і союзних республіках у кінці 50-х на початку 60-х рр. XX ст. Їх результатом стало прийняття 18 липня 1963 р. і введення в дію з 1 січня 1964 р. Цивільного процесуального кодексу УРСР (ЦПК УРСР 1963 р.).

В порівнянні з попередніми кодексами ЦПК УРСР 1963 р. був концептуально новим, значно досконалішим правовим актом, як з точки зору юридичної техніки, так і змісту його інститутів та окремих норм.

Питанням доказів була присвячена глава IV «Докази» розділу I «Загальні положення» ЦПК УРСР 1963 р. Стаття 27 Кодексу визначала доказами в цивільній справі будь-які фактичні дані, на підставі яких у визначеному законом порядку суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. Ці дані встановлюються такими засобами: пояснення сторін і третіх осіб, показання свідків, письмовими доказами, речовими доказами і висновками експертів [280]. Названою статтею ЦПК УРСР 1963 р. по суті вперше на законодавчому рівні введено в цивільний процес розмежування категорій докази та засоби доказування. Таку новелу слід визнати прогресивною, адже розуміння доказів крізь призму їх сприйняття як фактичних даних створює максимальні можливості учасникам спору в процесі доказування, а врегулювання законом переліку засобів доказування та специфіки їх використання лише дозволить направити ці можливості в русло встановлення істини в конкретній справі з дотриманням вимог про належність, допустимість, достовірність, достатність доказів, можливість їх перевірки тощо.

Підсилити цю думку можна узагальненнями А.Р. Бєлкіна про те, що розуміння засобів доказування тільки як доказів, а останніх лише як фактичних даних єдино правильне і відповідає гносеологічному змісту поняття «докази». Розуміння під доказами тільки фактичних даних аж ніяк не протиставляє їх

джерелам доказів. Зв’язок між ними при цьому зовсім не применшується навпаки, чітке розмежування доказів і джерел їх отримання сприяє об’єктивній оцінці доказів, правильному вирішенню питання їх достатності [39, с. 10].

У цьому контексті варто згадати про появу на початку шістдесятих років минулого століття в радянській правовій доктрині інформаційного підходу до розуміння доказів, обстоюваного в першу чергу В.Я. Дороховим. Однак такий погляд на докази не знайшов широкої підтримки серед процесуалістів радянської школи права й піддається критиці зараз. Науковці відзначають, що інформаційний підхід до розуміння суті фактичних даних, негативно позначився на «юридичності», «процесульності» розуміння як самого доказування, так і його головного засобу доказів, адже в такій моделі інформація (відомості) неодмінно трансформуватиметься в свідомості правника з цінності юридичної на цінність гносеологічну, пізнавальну, і то геть самодостатньо [74, с. 46]. Не можна визнати зовсім справедливою таку критику, адже вона загострює лише ті акценти, які вступають в конкуренцію з формальними вимогами норм і правил щодо збору, фіксування та оцінки доказів. В основі ж своїй такий підхід (не забуваємо, що він був запропонований ще в 60-ті роки ХХ ст.) містив значний потенціал, який згодом розкрився завдяки шаленим темпам науково-технічного прогресу, стрімкій інформатизації суспільства.

Відповідно до ст. 46 ЦПК УРСР 1963 р. письмовими доказами є: всякого роду документи, акти, листування службового або особистого характеру, що містять в собі відомості про обставини, які мають значення для справи, а згідно з ст. 52 Кодексу речовими доказами є предмети, що своїми властивостями свідчать про обставини, які мають значення для справи [280].

Звичайно, цивільно-правовій думці середини ХХ ст. ще не була відома категорія електронних доказів, тим більше, електронних документів, однак в царині наукознавчого позиціонування документа, як специфічного засобу доказування, жваво поширювався науковий диспут. Предметом цієї дискусії

були питання визначення самої категорії «документ», її співвідношення з письмовими та речовими доказами, форми, змісту та реквізитів документа, як ознак його юридичної сили. В контексті нашого дослідження викликає інтерес відношення науковців до писемності (письмовості) як невід'ємної ознаки документа, іншими словами, чи допускала радянська правова доктрина існування документа, як засобу доказування, зміст якого був би виражений не за допомогою письмових знаків?

Більшість вчених-процесуалістів, криміналістів того часу (О.О. Жижиленко, Л.Є. Володимиров, І.Я. Фойницький, П.І. Люблінський, М.С. Строгович, М.О. Чєльцов) були переконані, що писемність є обов'язковою ознакою документа, обґрунтовуючи свою позицію в основному посиланням на норму закону (документ підвид саме «письмових» доказів; в кодексах деяких союзних республік біля документа навіть стояв прикметник «письмовий»), логіку законодавчого підходу, матеріальну сутність документа. З цього приводу В.Я. Дорохов наголошував, що у документі викладаються відомості про факти, засвідчуються факти, що мають юридичне значення, підтверджуються права і обов'язки установ, організацій, громадян. Тому необхідно, щоб певна думка, виражена в документі, була правильно зрозуміла усіма, для кого документ призначений. У справжніх умовах тільки писемність визнана радянським правом тією формою, яка може забезпечити однозначне розуміння змісту документа [98, с. 56].

В опозиції до такого підходу були А.Н. Трайнін, В.Д. Арсеньєв, котрі не рахували писемність суттєвою ознакою документа. «Документом, писав А.Н. Трайнін, слід визнавати будь-який предмет, призначений за своїм змістом служити доказом фактів, що мають юридичне значення» [267, с. 84]. З поширенням в повсякденному житті фотографувальних, кінознімальних, звукозаписних апаратів та інших технічних засобів для відображення, фіксації фактів, збереження і передачі різноманітної інформації, точка зору

А.Н. Трайніна набувала прихильників. «Документи являють собою предмети матеріального світу, на яких або за допомогою яких штучно закріплюються (фіксуються) відомості про певні факти. За способом фіксації таких відомостей документи можуть бути письмові (протоколи, довідки), графічні (карта, креслення), фотографічні (фотодокументи), кінематографічні (кінохроніка) й інші (зліпки зі слідів, відбитки пальців рук і т.д.)», наголошував В.Д. Арсеньєв [25, с. 117].

В підґрунтя своєї теорії про сприйняття документа, як такого, й поза його письмовою природою, науковці вкладали умовивід: при традиційному визначенні документа як письмового акта об'єктивно звужуються можливості встановлення істини, не враховуються новітні науково-технічні досягнення, що дозволяють різними способами фіксувати інформацію.

Однак, гіпотези А.Н. Трайніна, В.Д. Арсеньєва та їх прихильників як необґрунтовані не були сприйняті в теорії радянського права. Разом з тим, ми можемо стверджувати, що ще в 20-ті роки XX ст. в радянському праві зароджувалися ідеї сприйняття документа як універсального джерела інформації, що може використовуватися в доказовій діяльності; вже тоді була помічена недостатньо розкрита в процесуальних кодексах концепція юридичної категорії «документ».

Фактично основні інститути судового доказування в цивільному процесі, закріплені в первинній редакції ЦПК УРСР 1963 року, не зазнавали значних змін при подальшій новелізації Кодексу, навіть після здобуття Україною незалежності. Всі законодавчі зусилля вітчизняного законотворця були направлені здебільшого на побудову інституційної системи судочинства, раціоналізацію цивільної процесуальної форми, удосконалення форм судових проваджень, зменшення ролі прокуратури в цивільному процесі тощо.

Попри це, «мовчання» закону не могло призупинити процеси стрімкої інформатизації суспільства, яка прийшла на зміну індустріалізації, й вносила в

суспільну свідомість все більше і більше нових знань, нового досвіду, в тому числі, стосовно носіїв інформації, способів її фіксації, обробки, використання та зберігання.

Ще в середині XIX ст. Європою та Америкою масово поширювалися ідеї автоматизації роботи з інформацією (Чарльз Бебідж, Гаспар де Проні, Августа Лавлейс), налагодження засобів зв'язку, здатних долати значні відстані швидше, ніж це робив поштовий кур'єр. Так зародилися матричні носії інформації, які первинно були представлені у вигляді перфокарт цупкого паперу прямокутної форми невеликих розмірів, інформація в яких кодувалася просічками (перфорацією) в певних позиціях карти та в подальшому оброблялася за допомого спеціальних машин. Механізація процесів обробки інформації за допомогою перфокарт надихнула Германа Холеріта на використання подібного механізму при обробці результатів перепису населення в США [128, с. 72]. Г. Холеріт вперше застосував до організації процесу обчислення електричну силу.

Перфокарти з часом почали витіснятися перфострічками, інформація на які наносилася за тим же принципом, а її зчитування проводилося за допомогою фотоелементів. Робота з перфострічками допомогла в рази збільшити обсяг оброблюваної інформації та швидкість самої обробки.

Чи не найбільш революційним атрибутом сфери інформаційних технологій XIX ст. стало створення телеграфного зв'язку, який забезпечував швидке передавання і приймання повідомлень на віддаль електричними (з 1830-х років) чи оптичними сигналами. Стрімкий розвиток телеграфної галузі, поступовий перехід до автоматичного, багаторазового, дуплексного телеграфування вперто руйнував стереотипи щодо обмежених форм і способів фіксації юридично значимої інформації. В цьому контексті Н. Блажівська доречно згадує, що ще в 1869 р. один з американських судів у рішенні у справі Howley v. Whipple висловився наступним чином щодо правових аспектів використання телеграфу,

який, безумовно, не був передбачений жодним процесуальним законом того часу, «немає фактичної різниці в тому, чи пише оператор оферту чи акцепт сталевим пером довжиною в дюйм, чи його перо це мідний провід довжиною декілька тисяч миль». У подальшому вищезазначені висновки були поширені та застосовані іншими американськими судами в подібних справах щодо використання в комерційному обігу більш пізніх досягнень технічного прогресу XX ст. телексу і факсу. Цей факт є яскравим прикладом того, як суд ще в XX ст. намагався йти в ногу з часом та визнавати й використовувати в своїй діяльності очевидні досягнення технічного прогресу, використовуючи свою правосвідомість та розуміючи, що право є набагато глибшим поняттям, ніж закон чи підзаконний нормативно-правовий акт, а відсутність чи недостатнє регулювання того або іншого аспекту правовідносин, які фактично склалися та існують, надає суду можливість виконувати свою надзвичайну суспільну місію «творити» право, а не лише його застосовувати [42].

Зі зростанням засобів та інструментів обробки інформації невпинно зростав обсяг самої інформації, що ставило перед вченими завдання розробки компактних, містких та зручних у використанні носіїв даних. Як результат, перфораційні носії (перфокарти, перфострічки) витісняються магнітними (магнітні стрічки, магнітні диски), оптичними (оптичні диски CD, DVD, Blu-ray Disc), магнітооптичними (CD-MO), а згодом й електронними джерелами інформації (карти пам’яті, флеш-пам’ять).

Тим не менш, в другій половині XIX першій половині XX ст. жодні наукові розробки та винаходи не змогли кинути вагомий виклик «паперовій» монополії в сфері засобів фіксування інформації. Паперова, письмова форма відображення даних була на той час чи не єдиною в сфері офіційного діловодства, яке саме по собі стрімко розвивалося, набуваючи ознак окремої професійної галузі. Перші спроби запровадження електронного документообігу дуже умовно можна віднести до кінця XIX ст., якому характерні поява фотоплівки та фотоапарату, а

відтак, можливість виготовлення зменшених копій документів. Разом з тим, такий спосіб зберігання інформації не набув популярності, в основному, через свою дорожнечу.

Справжня революція, події якої назавжди змінили правила гри в інформаційному середовищі, відбулася в першій половині ХХ ст. та пов'язана вона зі створенням ЕОМ (електронних обчислювальних машин), комп'ютерів. Комп'ютеризація проникла у всі сфери суспільного життя та вже у 90-х роках минулого століття стала визначальним фактором подальшого розвитку інформаційного суспільства. Можливість обробки інформації з великою швидкістю і точністю, збереження даних значних об'ємів, створення місцевих і глобальних мереж інформаційної комунікації це все стало тогочасною реальністю.

Паралельно з розквітом обчислюваної техніки розвиваються суміжні процеси обробки інформації, зокрема, в середині ХХ ст. в США Честер Карлсон успішно удосконалює свій перший фотокопіювальний апарат, який блискавично поширюється світом. Вслід за цією технологією суспільству презентують процес сканування отримання комп'ютерного цифрового зображення за допомогою однойменного пристрою. В ногу з цими процесами ідуть інтернет-технології, які до кінця ХХ ст. об'єднали весь світ в одну мережу. Технічний поступ в створенні комп'ютерів провокує появу нової надважливої галузі економіки індустрії програмного забезпечення, яка з тих пір й по сьогодні удосконалює процеси обробки інформації, адаптуючись до всіх без виключення сфер об'єктивної реальності, в тому числі, правової дійсності. До кінця ХХ ст. суспільству стає зрозуміло панівне становище електронної форми існування інформації неминуче.

Таке тотальне проникнення результатів комп'ютеризації та інформаційних технологій у всі сфери соціального буття, не могло не викликати відповідну реакцію в суб'єктів нормотворчої та правозастосовчої діяльності, яким треба

було визначитися з офіційним статусом електронних джерел інформації, в тому числі, при їх використанні в доказовій діяльності.

Відразу варто зауважити, що електронні докази та їх підвид електронні документи пройшли надто довгий шлях, щоб отримати чітко визначений статус самостійних засобів доказування. Такому визнанню передували десятиліття їхнього становлення в позапроцесуальних сферах: офіційному діловодстві, електронній комерції, вебконтенті, соціальних мережах, месенджерах, телекомунікаційній галузі тощо.

Електронний носій юридично значимої інформації був введений в уніфіковані системи документації СРСР в 1970-і роки під терміном «машинозчитуваний документ», закріпленим в Держстандарті 6.10.4-84 «Надання юридичної сили документам на машинному носії та машинограмі, що створюються засобами обчислювальної техніки. Основні положення» від 1984 р. Під машинозчитуваним документом розуміли «документ, придатний для автоматичного зчитування інформації, що міститься в ньому». Цей Держстандарт встановлював вимоги до складу та змісту реквізитів, які надають юридичну силу машинозчитуваним документам, а також порядок внесення змін до цих документів [90].

Трохи раніше, у 1979 р. Державним арбітражем СРСР були надані вказівки стосовно використання в процесі документів, підготовлених за допомогою електронно-обчислювальної техніки. Згідно з п. 9 вказівок Державного арбітражу СРСР дані, які містяться на технічному носії (перфострічці, перфокарті, магнітній стрічці, магнітному диску тощо) можуть бути використані як докази у справі лише у випадках, коли вони перетворені в форму, придатну для звичайного відтворення та зберігання в справі. Слід погодитися з Н. Блажівською, яка вважає, що з погляду сьогодення висновок Держарбітражу СРСР стосовно необхідності обов’язкового перетворення електронної інформації в більш звичну матеріальну форму виглядає доволі спірним та певним

чином застарілим. Але з точки зору 1979 р. це вже було серйозним системним підходом Держарбітражу до питання про використання нової нетрадиційної форми документів та визнанням того факту, що в процесуальних правовідносинах фактично з'явилася нова форма документів, яку треба визнавати та використовувати [42].

Значно швидшими темпами цифрові джерела інформації проникали в сферу приватноправових відносин, зокрема, міжнародної торгівлі. Так, Типовим законом про електронну торгівлю Комісії ООН з права міжнародної торгівлі, прийнятому 16.12.1996 року, було запроваджено термін data message (повідомлення даних) інформація, що підготовлена, відправлена, отримана або збережена за допомогою електронних, оптичних або аналогічних засобів, включаючи електронний обмін даними, електронну пошту, телеграф, телекс або факс, не обмежуючись ними [264]. Типовий закон про електронну торгівлю мав на меті уможливити і полегшити ведення торгівлі з використанням електронних засобів шляхом надання в розпорядження національних законодавців зводу визнаних на міжнародному рівні норм, спрямованих на усунення правових перешкод для електронної торгівлі і підвищення її юридичної передбачуваності.

Взагалі, помірна формалізованість процесу, його демократичність разом з прискореною інформатизацією та комп'ютеризацію суспільних відносин в Європі, США та розвинутих країнах Азії забезпечили легалізацію електронних доказів там набагато раніше, ніж це відбулося в пострадянських країнах.

Перші концептуальні засади інформатизації в незалежній Україні були запроваджені Національною програмою інформатизації, введеною однойменним Законом України від 04.02.1998 р. Сама інформатизація визначалася названим Законом як сукупність взаємопов'язаних організаційних, правових, політичних, соціально-економічних, науково-технічних, виробничих процесів, що спрямовані на створення умов для задоволення інформаційних потреб громадян та суспільства на основі створення, розвитку і використання інформаційних

систем, мереж, ресурсів та інформаційних технологій, які побудовані на основі застосування сучасної обчислювальної та комунікаційної техніки [224].

На зорі незалежності врегулюванню питань практичного використання електронних доказів в процесі доказування законодавцем приділялося не достатньо уваги. Не була готова до серйозних змін в цьому напрямку й консервативна судова система, яка технічно була не спроможна повноцінно працювати з такими джерелами інформації.

Самобутньої юридичної значущості електронному документу було надано з прийняттям 22.05.2003 р. Законів України «Про електронні документи та електронний документообіг» [216] (визначає основні організаційно-правові засади електронного документообігу та використання електронних документів) та «Про електронний цифровий підпис» [214] (визначає правовий статус електронного цифрового підпису та регулює відносини, що виникають при використанні електронного цифрового підпису). Саме ці закони створили реальну правову основу для подальшого поширення електронної форми документів у різних сферах суспільного життя, в тому числі в судочинстві [42]. Не вдаючись до детального аналізу вказаних нормативно-правових актів в контексті даної частини дослідження, відзначимо, що їхніми окремими положеннями правовій спільності був даний чіткий сигнал щодо здійснення подальших розробок з метою використання електронного документа саме в доказовій діяльності. Маються на увазі норми ч. 1 ст. 8 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», яка закріплює, що юридична сила електронного документа не може бути заперечена виключно через те, що він має електронну форму, та ч. 2 цієї ж статті: допустимість електронного документа як доказу не може заперечуватися виключно на підставі того, що він має електронну форму [216].

Разом з тим, подальші законодавчі роботи, які можна простежити на фоні новелізації цивільного, адміністративного та господарського судочинства лише

засвідчили фрагментарність такого підходу та відсутність єдності в розумінні процесуальної правової сутності електронних доказів, електронних документів. Зокрема, прийнятий 18.03.2004 р. ЦПК до переліку письмових доказів (ч. 1 ст. 64) відніс будь-які документи, акти, довідки, листування службового або особистого характеру або витяги з них, що містять відомості про обставини, які мають значення для справи [279]. Речовими доказами (ст. 65) було визначено предмети матеріального світу, що містять інформацію про обставини, які мають значення для справи, в тому числі, магнітні, електронні та інші носії інформації, що містять аудіовізуальну інформацію про обставини, що мають значення для справи [279].

Відтак, комплексний аналіз норм ЦПК від 18.03.2004 р. в частині, що стосувалася письмових доказів, наштовхував лише на такі висновки: єдиною формою використання електронних даних як доказів є трансформація такої інформації в письмові докази; електронний документ може бути використаний як доказ лише тоді, коли є можливість його візуалізації в доступну для сприйняття письмову форму. Такі умовиводи залишали надто багато питань: як забезпечити подання та безпосереднє дослідження оригіналу електронного доказу? чи не перестає після перетворення в письмову форму доказ бути електронним? як бути з документами, інформація в яких зафіксована не за допомогою письмових знаків?

КАС України, прийнятий 06.07.2005 р., хоч і прямо визнав електронний документ засобом доказування, поставив додатковий акцент у вищеописаній дилемі, віднісши електронні документи до письмових доказів в ч. 1 ст. 79 (письмовими доказами є документи (утому числі електронні документи), акти, листи, телеграми, будь-які інші письмові записи, що містять в собі відомості про обставини, які мають значення для справи) [1].

Віднесення аудіо- та відеозаписів до речових доказів викликає аналогічні заперечення. Якщо речові докази досліджуються, як правило, візуальним

шляхом, то за допомогою огляду або спостереження неможливо дослідити сучасні електронні носії інформації. При цьому виникає конфлікт категорій «форма» та «зміст», адже той же електронний документ може знаходитися на флеш-пам'яті чи оптичному диску.

Потреба в зміні курсу на виокремлення електронних доказів з-поміж інших була додатково зумовлена необхідністю автономізації, уніфікації та категоризації цієї групи доказів. Ще не розібравшись з електронними документами, аудіо, відеофайлами, судам й законодавцю вже треба було давати відповіді суспільству щодо використання як доказів повідомлень в месенджерах (Viber, WhatsApp та ін.), переписки в соцмережах, даних вебсторінок, мультимедійних та голосових повідомлень, метаданих, баз даних, інших даних в електронній формі.

Після довготривалих плідних обговорень в наукових і практичних колах був прийнятий та набув чинності 15.12.2017 р. Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03 жовтня 2017 року [213]. З набуттям чинності нових редакцій процесуальних кодексів (15 грудня 2017 року) в Україні вперше на законодавчому рівні почали діяти норми, що надають електронним доказам статусу самостійного засобу доказування.

Вказаним законом у всіх видах судочинства передбачено функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, яка відповідно до закону покликана забезпечити обмін документами (надсилання та отримання документів) в електронній формі між судами, між судом та учасниками судового процесу, між учасниками судового процесу, а також фіксування судового процесу і участь учасників судового процесу у судовому засідання в режимі відеоконференції.

На сьогоднішній день лише розробляється положення про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему, яке в подальшому має бути затверджене Вищою радою правосуддя за поданням Державної судової адміністрації України та після консультацій з Радою суддів України.

2.2. Поняття та особливості електронних доказів, їх відмінність від інших засобів доказування

Протягом усієї історії розвитку людства рівень науково-технічного розвитку визначав тип економічних відносин в суспільстві. Різні рівні економічних відносин поділяли різні типи суспільно-економічних формацій, у зв'язку з чим, науково-технічний прогрес та його результати виступали своєрідним рубежем еволюції людства. Важко переоцінити роль науково-технічного прогресу в розвитку суспільства, його вплив на еволюцію, культуру, традиції, в тому числі на розвиток і становлення правових цінностей, таких як демократія, верховенство права, рівність, справедливість та інше.

Особливий вплив науково-технічного розвитку відчувається в сучасному світі, де розвиток технологій зайняв чітко виражену домінуючу позицію. Сучасний світ набув настільки динамічного характеру, що досягнення науково-технічного розвитку перестали виконувати функцію рубежу в зміні суспільно-економічних формацій, так як розвиток сам по собі відбувається кожен день. В результаті таких змін, досягнення науково-технічного прогресу проникли у всі аспекти життєдіяльності людей, а технічні засоби стали невід'ємною частиною суспільного життя. Сьогодні глобальне суспільство живе в динамічному, щодня мінливому світі, головним атрибутом якого стали інформація і її електронний характер.

Згідно з дослідженням «Data never sleeps 5.0», кожен день в світі створюється приблизно 2,5 квінтильйони байтів даних. При цьому 90% всієї інформації було створено за останні два роки. Згідно з даними ресурсу

«WorldWideWebSize», який щодня відстежує розмір мережі Інтернет, станом на 26.02.2019 р. загальна кількість вебсторінок в мережі Інтернет становить 5,26 млрд. одиниць [20]. Людство давно вступило в інформаційну епоху, де головним економічним ресурсом виступає інформація.

Активне використання технічних засобів і мережі Інтернет для придбання товарів і послуг, здійснення ділового спілкування, укладення електронних договорів тощо призвело до того, що частина суспільних відносин продовжує своє існування у новій площині віртуальному просторі. Разом з цим, віртуальний образ життя не повинен ставити під сумнів можливість ефективного використання судового захисту учасниками цивільних відносин.

В умовах існування інформаційного суспільства, домінуючої позиції інформаційного ресурсу, активного використання електронних даних перед цивільним судочинством залишається те саме завдання справедливий, неупереджений і своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Однак виконання цього завдання буде неможливим, якщо цивільне судочинство не відповідатиме потребам сучасного світу.

В умовах суцільної інформатизації та комп’ютеризації суспільства питання використання досягнень науково-технічного процесу під час розгляду цивільних справ стає центральною проблемою процесуального законодавства, головним стрижнем якої є використання електронних доказів. Справедливий розгляд і вирішення цивільних справ, ухвалення законного й обґрунтованого рішення як кінцева мета цього процесу є можливим при правильному застосуванні передбачених законом складників судового пізнання: норм об’єктивного права, фактичних обставин справи, суб’єктивних прав та обов’язків певних юридичних чи фізичних осіб [263].

Судове доказування здійснюється з метою з’ясування дійсних обставин справи, прав та обов’язків сторін, тобто встановлення істини в справі. Судові істина є продуктом пізнання реальних фактів, обставин, станів, відносин, що становлять суть справи, адекватне їх тлумачення й визначення юридичного смислу, значення з позиції закону, який підлягає застосуванню. Характерною рисою судового доказування є нерозривний зв'язок із доказами: лише оперуючи ними, можна встановити фактичні обставини справи. За допомогою доказів обставини, які мають значення для справи, стають доведеними, що дозволяє визнати їх юридичними фактами, і навпаки, за допомогою доказів обставини можуть бути спростовані. Докази сприяють пізнанню, допомагають судді перейти від незнання до знання, встановлювати юридичні факти, які, будучи передбаченими в правовій нормі, здійснюють вплив на інтерпретацію накопиченого фактичного доказового матеріалу [100, с. 21].

Центральною категорією судового пізнання, яке має значення для правильного вирішення справи, є докази. Аналіз сутності електронного доказу доцільно починати із поняття самого доказу, що відображає загальну суть та значення електронних доказів. Так, поняття доказу передбачено ч. 1 ст. 76 ЦПК України, відповідно до якої доказами є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи [279].

Одночасно із цим, в теорії цивільного процесу не існує одностайного підходу до розуміння поняття доказу. Як зазначає І.В. Суханов, у науці цивільного процесуального права питання визначення поняття «докази» довгий час залишалось дискусійним, що призвело до формування трьох основних концепцій розуміння судових доказів:

1) докази це тільки фактичні дані (у 2002 р. дана концепція була видозмінена до відомостей про факти);

2) докази як поєднання фактичних даних (відомостей про факти) і засобів доказування;

3) докази як фактичні дані (відомості про факти) і засоби доказування, які в залежності від контексту можуть розумітися як докази (теорія подвійного розуміння судового доказу).

Отже, доказами є певні фактичні дані, на підставі яких пізнаються обставини об'єктивної реальності. В свою чергу, фактичні дані це інформація, за допомогою якої можна пізнати факт [182]. Факт (з латинської мови «factum» перекладається як «те, що зроблено») це частина об'єктивної реальності, який в широкому сенсі відповідає терміну «істина». У зв'язку із цим, можна зробити висновок, що факт є об'єктивним явищем, а його існування не залежить від суб'єктивних думок чи оцінок. З огляду на це, доказ це інформація про об'єкти, події та явища об'єктивної реальності, за допомогою якої пізнається істина.

Встановлення істини та її пізнання є метою процесу доказування. Лише після встановлення істини по справі суд має можливість перейти до процесу застосування матеріально-правових норм та вирішити справу по суті. Одночасно із цим, з огляду на стрімкий розвиток суспільно-технологічного прогресу, частина об'єктивної реальності трансформується та продовжує існування у віртуальному просторі. Такий віртуальний простір є частиною об'єктивної реальності, який містить інформацію про об'єкти, події та явища, на підставі яких встановлюється істина, однак яка має особливу цифрову природу свого походження. З огляду на те, що віртуальна реальність також може відображати частину об'єктивної реальності, зокрема й тієї її частини, яка входить до предмету доказування, то ігнорування факту її існування лише через особливу природу її походження звузило б процесуальні можливості сторін та в цілому зашкодило б інтересам правосуддя.

Ступінь впровадження електронних технологій призводить до того, що окремі обставини об'єктивної реальності не можуть бути доказані іншими

засобами доказування, окрім як за допомогою електронних доказів. Більш того, саме цивільне судочинство як таке набуває нової цифрової форми свого здійснення, невід'ємним атрибутом якої є електронний доказ.

До визначення сутності електронних доказів існує різноманіття наукових підходів, які відображають специфічні ознаки електронного доказу та підкреслюють його особливу правову природу.

Так, Е. Панкратова визначає електронні докази у широкому сенсі та розуміє під ними будь-які документи, в яких інформація представлена в електронно-цифровій формі. В свою чергу, Е.В. Ткаченко застосовує більш вузький підхід, обмежуючи використання електронних доказів як будь-яких письмових доказів, сформованих в електронній формі.

О.І. Котляревський та Д.М. Киценко під «електронними доказами» розуміють сукупність інформації, яка зберігається в електронному вигляді на будь-яких типах електронних носіїв та в електронних засобах. Н.М. Ахтирська електронними доказами називає дані, які підтверджують факти, інформацію або концепцію у формі, придатній для обробки за допомогою комп'ютерних систем, у тому числі програми виконання комп'ютерною системою або інших дій [23, с. 250].

С.Г. Сафронов та А.В. Минбалєєв під електронними доказами розуміють задокументовану інформацію, представлену в електронній формі, тобто у вигляді, придатному для сприйняття людиною за допомогою електронних обчислювальних машин, а також для передання по інформаційно-телекомунікаційним мережам або обробці в інформаційних системах [168, с. 92].

І. Вернидубов, С. Белікова визначають електронні докази як інформацію в електронному вигляді про факти і обставини, що мають значення для справи та зафіксовані за допомогою передбачених законодавством електронних носіїв або така, що передається по каналах електрозв'язку [61, с. 301]. В свою чергу, А.В. Корепіна визначає електронні докази як інформацію, зафіксовану на

електронному носії у вигляді набору символів, звукозапису або зображення і призначену для передачі в часі і просторі з використанням технічних засобів.

Н.Н. Лебедєва під електронним доказом розуміє відомості про обставини, які підлягають встановленню у справі, у формі, придатній для зберігання і передачі з використання електронних засобів зв'язку [99, с. 60]. М.В. Горелов визначає «електронний доказ» як відомості про обставини, що мають значення для розгляду справи, виконані у формі цифрового, звукового або відеозапису. При цьому М.В. Горелов зазначає, що для надання інформації в електронній формі вже існує загальновизнана назва «файл» як будь-який цілісний масив інформації, організований відповідно до фіксованих правил (різними для різних файлів) і не прив'язаний до носія [162, с. 128].

О. Гусєв визначає електронні докази як інформацію про факти та обставини в цифровій формі, яка зафіксована за допомогою передбачених законом електронних матеріальних носіїв, або така, що передається по каналах електрозв'язку, на підставі якої суд робить висновок про наявність або відсутність фактів і обставин, що обґрунтовують вимоги та/або заперечення осіб, які беруть участь у справі, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи, зібрану, подану та досліджену з дотримання процесуальної форми доказів.

Аналіз вищезазначених точок зору дає підстави зробити висновки, що більшість наукових підходів до формулювання дефініції «електронного доказу» спрямована на його визначення через систему характерних ознак та властивостей, а існування різноманіття таких підходів обумовлено відсутністю протягом тривалого часу поняття електронного доказу на нормативному рівні.

Відсутність нормативного закріплення поняття електронного доказу обмежувало можливості його використання в процесі розгляду цивільних справ через відсутність передбаченої законом деталізації правил збирання та фіксації електронних доказів, правових позицій суду касаційної інстанції щодо

особливостей дослідження та оцінки електронних доказів, та в цілому прискіпливе ставлення суду до електронної інформації як вразливого доказу, автентичність якого складно перевірити. Однак 3 жовтня 2017 р. у зв'язку із прийняттям Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» №2147-VIII вперше в історії вітчизняного цивільно-процесуального законодавства поняття «електронного доказу» отримало своє закріплення в нормах закону.

Так, відповідно до статті 100 ЦПК України електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), вебсайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема, на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет) [279].

Значення нормативного закріплення електронного доказу полягає не в тому, що це виключає подальші дискусії щодо правильного визначення поняття електронного доказу, а у його практичному використанні. Беззаперечно закріплення визначення електронного доказу на законодавчому рівні підкреслює особливу правову природу останнього, виокремлює його як самостійний вид доказу нарівні із письмовими та речовими доказами. Разом з тим, реальне значення нормативного визначення електронного доказу полягає у забезпеченні його більш широкого та ефективного використання в цивільному судочинстві.

Більшість вчених визнають нормативне визначення електронного доказу вдалим. Наприклад, О. Воронюк, С.О. Чорний, О.І. Антонюк зазначають, що таке визначення електронних доказів є прогресивним, адже містить широкий перелік видів електронних доказів і джерел інформації, який не є вичерпним, що важливо, зважаючи на стрімкий технічний прогрес і появу нових видів електронних доказів і джерел, на яких такі докази можуть зберігатися [290, с. 85].

Окрім поняття електронного доказу в науковій літературі, особливо в джерелах зарубіжних країн, зустрічається застосування терміну «цифровий доказ», під якими розуміють будь-які збережені дані, що передаються з використанням комп'ютера. Експертами Scientifc Working Group on Digital Evidence було запропоновано під терміном «цифрові докази» розуміти будь-яку інформацію доказового значення, яка зафіксована чи передана у цифровій формі [278, с. 257].

Разом з цим, застосування терміну «цифровий доказ» можна зустріти в окремих правових актах, зокрема наказі державного підприємства Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості» від 07.10.2016 №307 «Про прийняття національних стандартів України, змін та поправок до національних стандартів України, гармонізованих з міжнародними нормативними документами», на підставі якого було затверджено державний стандарт України 27037:2016 «Інформаційні технології. Методи захисту. Настанови щодо ідентифікування, збирання, придбання та збереження цифрового доказу».

У наукових працях західних вчених також відсутнє загальноприйняте розуміння електронного доказу. Так, у посібнику «Best practices for digital evidence laboratory programs glossary» запропоновано визначення електронного доказу як інформації доказового значення, яка зберігається або передається в бінарній формі. Схоже визначення було запропоновано Міністерством юстиції США в своєму посібнику «Forensic examination of digital evidence», в якому

електронний доказ визначається як інформація, що зберігається або передається в бінарній формі, та яка може бути використана в суді. Е. Кейсі запропоновано визначення електронної інформації як дані (включаючи вихідні дані аналогових пристроїв або даних у цифровій формі), які оброблюються, зберігаються або передаються будь-якими технічними пристроями, комп'ютером або комп'ютерною системою або передаються через систему зв'язку, що має потенціал зробити фактологічне викладення обставин більш вірогідним [17, с. 20].

Застосування терміну «цифрові докази» обумовлено його англомовним походженням, адже в джерелах зарубіжних країн часто замість електронного доказу використовується поняття «digital evidence», яке переводиться саме як «цифровий доказ» [187, с. 105]. Слово «digital» походить від латинського слова «digitus», яке перекладається як «палець». У давнину рахування простих чисел здійснювалось на пальцях. З огляду на те, що з технічної точки зору електронна інформація уявляє собою двійковий комп’ютерний код, тобто два простих числа один і нуль, то назва електронних (цифрових) доказів пов’язується із їх природою, яка візуально виражена у двійковому комп’ютерному коді.

На нашу думку, з точки зору сутності немає різниці між використанням назви «електронного» або «цифрового доказу», адже вони відображають одну й ту саму сутність доказової інформації та, фактично, є тотожними поняттями. Аналогічна позиція була висловлена С. Мейсоном та У. Расмуссеном, які зазначають, що на даний час немає загальновизнаного терміну, що стосується форми доказів, яка випливає із нашого використання технології. Заради скорочення слова «електронні» та «цифрові» використовуються як взаємозамінні [16, с. 5].

Також в теорії цивільного процесуального права зустрічається використання терміну «відомості, представлені в цифровій формі», яке використовується для позначення сутності електронного доказу. Поява такого

терміну обумовлена прийняттям міжнародного стандарту ISO/IEC 27037:2012 «Інформаційні технології. Методи убезпечення. Настанови щодо ідентифікації, збирання, отримання та забезпечення збереження електронних доказів». Між тим, поява такого терміну обумовлена існуванням різних підходів до перекладу спеціальних термінів вищезазначеного стандарту, а тому, фактично, «відомості, представлені в цифровій формі» є окремим варіантом перекладу з англійської мови «digital evidence».

Крім цього, в процесуальній літературі можна зустріти вжиття терміну «електронне відображення», яке було запропоновано С.С. Чернявським та Ю.Ю. Орловим[181, с. 116-117].

Сутність електронних доказів необхідно досліджувати через їх ознаки, притаманні особливості, які відображають специфіку та правову природу електронних доказів, та за допомогою яких електронні докази можна виокремити в якості самостійного виду доказів в цивільному судочинстві.

1. Електронні докази не мають матеріальної форми. Електронний доказ це двійковий комп'ютерний код, який створений за допомогою комп'ютерних засобів та існує на технічних носіях. Його неможливо відчути, він не має матеріального виразу, між тим він існує у нематеріальній формі на технічних засобах. Сутність цієї ознаки відрізняє електронний доказ від письмових та речових доказів, які існують лише у матеріальній формі та нерозривно із нею пов'язані [187, с. 106]. В даному випадку слово «комп'ютер» необхідно розуміти в широкому сенсі, як технічний пристрій, що здатний здійснювати обчислювальні операції з двійковим кодом.

За своєю сутністю електронний доказ є інформацією в електронні формі. Електронна форма інформації означає, що з технічної точки зору інформація представлена за допомогою простих чисел «нуль» і «один», які можуть приймати певне значення. Технічний пристрій зчитує двійковий «бінарний» код в

залежності від значення, яке було завдано числам «нуль» і «один», та переводить його у прийнятну для зчитування форму знаки, звуки, зображення тощо.

2. Необхідність використання програмних та технічних засобів для дослідження електронного доказу. Електронні докази характеризуються неможливістю їх безпосереднього сприйняття, адже електронний доказ фактично є фіксацією інформації за допомогою машинного коду. Огляд та дослідження фізичного стану носія електронного доказу (диску, флеш-накопичувача тощо) не є дослідженням електронного доказу, адже суд та учасники цивільного процесу не можуть дослідити фактичні дані, які на ньому записані.

Для дослідження електронного доказу необхідним є тлумачення машинного коду за допомогою спеціальних технічних засобів. Досить в окремих судах загальної юрисдикції існують складнощі в дослідженні електронних доказів через відсутність спеціальних програмно-технічних комплексів, що впливає на якість судового розгляду через обмеження сторін у доказуванні тих чи певних обставин, які входять до предмету доказування або значно затягує розгляд справи.

При цьому основна проблема використання електронних доказів не в тому, щоб переглянути певний електронний носій інформації, а в тому, щоб здійснити процес аутентифікації, тобто встановити певні правила та методи, за допомогою яких суд та учасники цивільного процесу зможуть визначити достовірність доказової інформації. В іншому разі такий засіб доказування не може бути використано в доказовій діяльності.

3. *Наявність технічного носія інформації.* Така ознака електронного доказу має двоякий характер. З однієї сторони наявність технічного носія інформації означає нерозривний зв’язок електронної інформації та фізичного носія, на якому така інформація записана. Будь-яка електронна інформація записана та зберігається на спеціальних засобах пам'яті. Наприклад, відеозапис

може бути записаний на жорсткому диску, аудіозапис на флеш-картках, доказова інформація в мережі Інтернет не серверах Інтернет-провайдера. Будь-яка електронна інформація завжди пов'язана із її фізичним носієм.

З іншої сторони, електронний доказ не має нерозривного зв'язку саме з конкретним технічним носієм. Електронна інформація має властивість вільно перемішуватись між технічними носіями шляхом її копіювання та запису на засобах пам'яті. Таким чином, технічний носій є умовою існування електронної інформації, але нерозривний взаємозв'язок електронної інформації із конкретним носієм відсутній.

4. Специфічний процес створення та зберігання інформації, який надає можливість легко змінювати носій без втрати змісту і навпаки, надає можливість внесення змін до змісту без залишення слідів на носієві. Фактично технічний носій інформації має схожості з речовим доказом, адже обидва містять доказову інформацію у своїх фізичних властивостях. Між тим на відміну від речових доказів носії електронних доказів дозволяють легко створювати, змінювати та видаляти фактичні дані. Доказова інформація на електронному носії є досить вразливою у порівнянні із традиційними засобами доказування. Це зумовлює ще одну проблему електронних доказів, яка полягає в створенні спеціальних правил фіксації електронної інформації, збереженні та приєднанні до матеріалів справи.

5. Відсутність електронних копій електронних доказів. Електронні докази характеризуються відсутністю традиційного існування оригіналів та копій доказів, які властиві для матеріалів цивільних справ. Характерною особливістю електронного доказу є те, що він не має жорсткого зв'язку з носієм і може легко бути перенесений на інший носій без втрати або зміни юридичної сили. Це, зокрема, підкреслює особливу природу електронного доказу, що зумовлює необхідність його виділення в якості самостійного виду доказів наряду з письмовими та речовими доказами.

Сам технічний носій може бути використано багаторазово, а специфічний процес створення та зберігання інформації в електронній формі надає можливість легко змінювати носій без втрати змісту і навпаки, надає можливість внесення змін до змісту без залишення слідів на носієві. При цьому копії електронних доказів є повністю ідентичними їх оригіналам, що виключає поняття «копії електронного доказу».

Разом з цим, Цивільний процесуальний кодекс України розмежовує поняття оригіналу та копії електронного доказу, що створило одну із проблем практичного використання електронних доказів в цивільному судочинстві, що буде детально досліджено в наступних розділах.

Окрім вищезазначеного, в теорії цивільного процесуального права окремі науковці виділяють також такі ознаки електронного доказу як можливість його передання за допомогою каналів зв'язку, можливість використання електронного доказу одночасно кількома особами, цифрові докази схильні до масивності, менше піддаються руйнуванню, наявність специфічних «реквізитів», так званих метаданих інформації технічного характеру, яка закодована всередині файлів, а також особливий порядок дослідження та оцінки електронних доказів.

Проблема визначення місця електронних доказів серед традиційних засобів доказування в теорії цивільного процесуального права пов'язана із правовою природою електронних доказів, які відрізняються за своїми ознаками як від письмових, так і від речових засобів доказування. Водночас, єдиний підхід щодо визначення статусу електронного доказу в системі засобів доказування відсутній.

Електронні докази є відносно недавнім доповненням до засобів доказування у судових процесах. На відміну від багатьох «старих» юридичних понять, які вводились в судовий процес з невеликим або зовсім відсутнім юридичним обговоренням, електронні докази викликали значну і часто суперечливу дискусію серед юристів. Різні правові системи відреагували

різними шляхами на цей новий виклик. Деякі національні правові системи запровадили спеціальне законодавство для дослідження електронних доказів та їх використання в процесі доказування. Інші правові системи намагаються встановити «найближчу відповідність» електронних доказів існуючим концепціям доказування і застосовуються там, де це можливо, аналогічно існуючим правилам.

Наприклад, допустимість електронних доказів залежала від того, чи він був подібний паперовому документу. Більшість систем приймають комбінацію обох стратегій. Там, де введено нове законодавство, акцент робиться на відмінності між електронними та традиційними формами доказів. В інших системах, де електронні докази не виокремлюються в якості самостійного виду доказів, акценти робляться на схожостях між традиційними та електронними засобами доказування [17, с.63].

Так, Д.М. Чечот, О.А. Виноградова вважають, що сучасні джерела інформації охоплюються вже відомими процесуальному законодавству засобами доказування ї їх необхідно відносити або до речових, або до письмових доказів [122].

На думку Т. Лежух, єдиною формою використання електронних даних як доказів є трансформація такої інформації в письмові докази, передбачені ст. 64 ЦПК України (в редакції до 15.12.2017 р.) [165, с. 13].

Представники іншого підходу, зокрема М.В. Горелов, О.М. Лазько, обґрунтовують необхідність виокремлення електронних засобів доказування серед інших засобів доказування. Вони визначають, що сучасні процесуальні засоби зберігання володіють суттєвою специфікою, яка повинна бути відображена у процесуальному законодавстві, а тому потрібно відносити їх до окремих засобів доказування. Так, електронні докази мають специфічну форму, а особлива форма виразу електронного документа призводить до особливої

форми дослідження та оцінки такого доказу з обов'язковим використанням технічних засобів.

На нашу думку, електронні докази мають специфічну правову природу, власні ознаки та характерні особливості, які відрізняють електронний доказ від письмових та речових доказів. Відсутність матеріальної форми, нерозривний зв'язок із програмно-технічними засобами, специфічні джерела доказової інформації зумовлюють необхідність виокремлення електронних доказів в якості самостійного та рівноцінного засобу доказування як в теорії цивільного процесу, так і в цивільному процесуальному законодавстві.

Одна з проблем пізнання електронних доказів полягає в їх широкому розмаїтті, що обумовлено рівнем науково-технологічного розвитку та ступенем використання різноманітних технологічних засобів в повсякденному житті людей. Це, в свою чергу, обумовлює широке поширення цифрової інформації, яка може бути використана в доказовій діяльності, а в багатьох випадках може стати безальтернативним засобом доказування обставин справи, від яких залежать результати її розгляду.

Класифікація електронних доказів сама по собі є однією з центральних проблем вивчення електронних доказів. Складність класифікації обумовлена не тільки широким розмаїттям електронних доказів, але й динамікою їх розвитку, в результаті чого ті чи інші електронні докази перестають існувати, а зроблені на їх основі класифікації перестають бути актуальними. Наприклад, десять років тому інформація, яка містилася на касетах з магнітною стрічкою, була одним з найпоширеніших електронних доказів. Сьогодні, вони практично повністю вийшли з ужитку. Динаміка розвитку інформаційних технологій, як і в цілому, науково-технічний прогрес виключили такий вид електронних доказів із вжитку, а тому класифікація такого виду електронних доказів є або недоцільною, або такою, що може проводитися з певною часткою умовності.

Одним з перших, хто вчинив спробу класифікації електронних доказів, був О.Т. Боннер, який запропонував класифікацію електронних доказів на підставі джерела електронної інформації: 1) аудіо- та відеозаписи; 2) електронні документи; 3) відомості, отримані з глобальних інформаційних систем (зокрема, мережі Інтернет); 4) електронну пошту; 5) свідчення (показання) спеціальних технічних засобів (напр., прилади обліку витрат електроенергії, води, газу, тепла; прилади визначення швидкості транспортного засобу чи ступеня алкогольного сп'яніння водія тощо); 6) засоби «електронного судочинства» (зокрема, відеоконференції, офіційні вебсайти судових органів, листування з судовими органами за допомогою електронної пошти, автоматизовані судові інформаційні системи та ін.) [94].

О.М. Лазько пропонує виокремлювати види електронних доказів, в залежності від форми їх існування, на підставі чого вчений виділяє електронні докази у цифровій формі, звуковій формі та формі відеозапису [190, с. 112]. Відразу варто зазначити, що така класифікація електронних доказів викликає певні сумніви щодо її обґрунтованості. Так, як вже було зазначено вище, електронний доказ це інформація в електронній формі, яка може бути виражена у вигляді знаків, звуків, зображень тощо. Тобто аудіо- та відеозапис також існують у цифровій формі, а тому звукова форма та форма відеозапису співвідносяться із електронною формою не як рівнозначні поняття, а як частка та ціле.

В.С. Петренко пропонує використовувати в якості поділу електронної інформації внутрішнє змістовне наповнення та формат існування у цифровому вигляді. З огляду на це, В.С. Петренко визначає наступні види електронних доказів: на аудіозаписи, відеозаписи, фотографії та власне текстові електронні документи. При цьому можливі різноманітні поєднання цих видів. Тобто текстовий файл може містити окрім тексту ще й цифрові фотографії тощо [190, с. 112].

Виходячи зі специфіки кожного різновиду електронних засобів доказування, А.Ю. Каламайко запропонував поділити їх на три групи:

1. *Звуко- та відеозаписи*, які мають найдавнішу історію використання в цивільному процесі та є найбільш дослідженим різновидом електронних засобів доказування. Їх особливість полягає у тому, що вони містять аудіо- та або візуальну інформацію.

2. *Електронний документ*, який виступає еквівалентом документа як письмового доказу, з урахуванням специфічних рис, що відрізняють його від інших.

3. *Інформаційне повідомлення* (інша інформація в електронній формі) є електронним еквівалентом групи інших письмових доказів. Цей різновид не володіє необхідними реквізитами для того, щоб отримати статус документа, однак залишається джерелом, в якому інформацію зафіксовано за допомогою знаків, доступних для сприйняття. Найбільш поширеним прикладом є інформація, розміщена на сторінках вебсайтів або електронне листування [124, с. 13].

Одним з критеріїв поділу електронних доказів на групи може бути суб’єкт їх фіксування. В залежності від того, хто здійснює фіксацію електронної інформації, електронні докази поділяють на наступні групи:

1. Електронні докази, зміст яких фіксується судом. Можливість фіксації електронного доказу безпосередньо судом є новелою процесуального законодавства. Її існування обумовлено необхідністю спрощення для учасників провадження процесуальної можливості використання електронних доказів, отриманих з мережі Інтернет. Електронні докази, які містяться в мережі Інтернет, відносяться до інформації з особливою вразливістю, яка фактично може бути змінена у будь-який час та з будь-якого місця.

Одночасно із цим, суд та інші учасники провадження можуть послатись на електронні докази з мережі Інтернет, у разі забезпечення можливості для суду

безпосередньо оцінити такі докази, що є вимогою статті 89 ЦПК України. У зв'язку із цим, можливість фіксації електронних доказів безпосередньо судом є прогресивною нормою права, однак яка на даний час майже не була предметом практичного застосування.

2. *Електронні докази, фіксація яких здійснюється сторонами справи*. Загалом існування такої групи є зрозумілим. Кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог та заперечень. Доведення таких обставин має здійснюватись за допомогою засобів доказування, які у тому числі можуть бути електронними. Одночасно із цим, проблема фіксації електронних доказів учасниками провадження полягає у відсутності передбаченого законом порядку фіксації електронних доказів, а той чи інший спосіб фіксування залежить від природи електронного доказу. Наприклад, електронний документ може бути роздрукований та наданий до суду в письмовій формі, що буде вважатись паперовою копією електронного доказу. В той же час, такі види електронних доказів як аудіо- або відеозапис не можуть бути роздруковані, а їх подання до суду здійснюється або в оригіналі, або у відтвореній за допомогою технічних засобів копії.

3. *Електронні докази, зміст яких фіксується спеціальними суб'єктами*. Використанню електронних доказів окрім суду та сторін по справі можуть сприяти інші спеціальні суб'єкти. Наприклад, в окремих випадках правильне поводження з електронними доказами вимагає використання спеціальних знань. Діючою редакцією ЦПК України прямо передбачена можливість фіксації електронних доказів шляхом призначення експертизи. Так, згідно ч. 8 ст. 85 ЦПК України суд може призначити експертизу для встановлення та фіксування змісту вебсайту (сторінки), інших місць збереження даних в мережі Інтернет за умови, якщо це потребує спеціальних знань і не може бути здійснено судом самостійно або із залученням спеціаліста.

Також можна відмітити, що діючим законодавством передбачена можливість залучення нотаріуса до фіксації електронної інформації. Наприклад, статтею 8 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» нотаріальне посвідчення цивільно-правової угоди, укладеної шляхом створення електронного документа (електронних документів), здійснюється у порядку, встановленому законом [216]. Одночасно із цим, порядок реалізації такої можливості законодавством не передбачено, у зв'язку із чим, нотаріуси відмовляють у фіксації електронних доказів шляхом їх нотаріального посвідчення.

Вищезазначена класифікація є досить умовною, адже розрізнити, які електронні докази мають фіксуватись саме конкретними суб'єктами, є неможливим. Разом з тим, практичне значення такої класифікації полягає в розрізненні рівня довіри суду до тих чи інших електронних доказів, зафіксованих різними суб'єктами. Так, допустимість електронного доказу, зміст якого зафіксований у висновку експерта, з меншою долею вірогідності буде поставлений під сумнів судом у порівнянні із аналогічним доказом, поданим у письмовій формі учасником провадження, особливо в умовах, коли інший учасник провадження ставить такий доказ під сумнів.

Довіра до електронного доказу, можливість його ідентифікації та автентифікації є центральною проблемою використання електронних доказів. Протягом тривалого часу проблема використання електронних засобів доказування полягала не через заперечення факту їх існування, а через проблему їх верифікації. Тобто яким чином суд та інші учасники провадження могли б перевірити, що електронні дані не були підроблені, відповідають дійсності та належать певній особі.

В науковій літературі висловлена пропозиція щодо поділу електронних інформації на окремі групи в залежності від ступені надійності таких доказів.

Так, Е. Кейсі було запропоновано виокремити сім рівнів надійності електронних доказів:

– помилкові (докази суперечать відомим фактам);

– вірогідно помилкові (докази визивають великі сумніви щодо їх достовірності);

– відносно невизначені (лише одне джерело доказів не захищено від підробки);

– можливі (джерело або джерела доказів важко піддаються втручанню, але недостатньо доказів для підтвердження твердого висновку або є незрозумілі невідповідності наявних доказів);

– вірогідні (докази захищені від несанкціонованого втручання або докази не захищені від несанкціонованого втручання, але узгоджуються численні незалежні джерела доказів);

– майже вірні (узгодженість доказу з декількома незалежними джерелами, які захищені від підробки, але існують невеликі невідповідності);

– вірні (докази не піддаються підробці або мають високу статистичну достовірність) [17, с. 70].

Вищезазначена класифікація електронних доказів має суттєвий недолік. Розподілення електронних доказів та віднесення їх до тієї чи іншої групи залежить від суб'єктивного судження дослідників, які мають різний рівень знань та досвіду. У зв'язку із чим, за однакових умов один і той же електронний доказ може бути віднесений до різних груп надійності.

Наступна класифікація електронних доказів була запропонована О. Гусєвим. Останній пропонує вирізняти докази в залежності від способу введення інформації в електронно-обчислювальну машину, на підставі чого можна виокремити наступні групи доказів [93, с. 19]:

– *текстові*. Більша частина електронної інформації є текстовою, що означає її зображення за допомогою знаків та символів (тексту);

– *зображувальні*. Інформація, яка зображена за допомогою малюнків, схем, креслень тощо, відноситься до цієї групи електронних доказів;

– *звукові*. Звуковими є докази, що вводяться шляхом запису усного мовлення чи звуко-шумових ефектів, аудіо мелодій, музичних композицій тощо;

– *об'ємно-просторові*. До цієї групи доказів відноситься інформація у вигляді дво- або трьохмірних моделей певних об'єктів;

– *нюхові*. Нюхові докази збираються за допомогою спеціальних електронно-цифрових пристроїв, які аналізують хімічні сполуки, наявні у повітрі;

– *комбіновані*. Суть електронних доказів полягає у том, що їх зміст формується шляхом поєднання різних способів введення даних до технічного пристрою.

Інша класифікація електронних доказів була запропонована Європейським комітетом з правової кооперації, створеного при Раді Європи, який пропонує виокремлювати три типи електронних доказів, що можуть бути використані в суді:

- *докази з загальнодоступних вебсайтів*, таких як публікації в блогах і зображення, завантажені на вебсайти соціальних мереж;

- *суттєві докази (або докази змісту)*, тобто електронна пошта або документи в цифровому форматі, які не є публічно доступними і які зберігаються на сервері;

- *дані, призначені для ідентифікації користувача та дані про трафік* («метадані»), які використовуються для ідентифікації особи шляхом виявлення джерела зв'язку, але не вмісту [16, с. 10].

Більшість вчених, які досліджували проблему класифікації електронних доказів, приходять до висновку, що електронні докази потрібно досліджувати не в розрізі існування різних критеріїв їх поділу на окремі групи, а шляхом дослідження найпоширеніших видів електронного доказу окремо. Більшість

класифікацій електронних доказів не відповідає вимогам теорії цивільного процесу, адже такі класифікації є умовними, не в повній мірі відповідають законам логіки, а їх існування має обмежене практичне значення.

В той же час, дослідження найбільш розповсюджених електронних доказів забезпечує можливість пізнання їх сутності в цілому. Перелік видів електронних доказів міститься в ч. 1 ст. 100 ЦПК України, згідно якої в якості видів електронних доказів законодавець виокремлю електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), вебсайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі [279].

Аналізуючи положення ч. 1 ст. 100 ЦПК України можна зробити два висновки. По-перше, перелік видів електронних доказів є невичерпним, що є обґрунтованим. Фіксований перелік електронних доказів обмежив би учасників провадження в можливості використання нових видів електронних доказів. З огляду на те, що процесуальне законодавство не встигає за динамікою розвитку суспільних відносин, можна було б очікувати появу таких доказів, які не були б передбачені цивільним процесуальним законодавством, а тому вони й не могли б бути використані в процесі доказування. У зв’язку із чим, законодавець залишив перелік видів електронних доказів відкритим, щоб не обмежувати принципи змагальності сторін та всебічності розгляду справи.

По-друге, частиною 1 статті 100 ЦПК України запропоновано перелік джерел електронної інформації. Джерело електронної інформації може слугувати в якості критерію поділу електронної інформації, однак з наукової точки зори досягнення мети класифікації на підставі такого критерію може бути ускладненим. Отже, серед найбільш розповсюджених джерел електронної інформації необхідно виділити наступні групи:

1. *Електронні повідомлення*. Електронні повідомлення це повідомлення, яке пересилається з використанням інформаційно-комунікаційних технологій.

Такі електронні засоби доказування є одним з найбільш розповсюджених джерел доказової інформації, однак допустимість таких доказів викликає чи не найбільшу кількість питань. Електронні повідомлення складаються з двох елементів: спілкування та передача відомостей, а виокремлення електронних повідомлень у самостійний вид електронних доказів зумовлено такими їх особливостями: 1) як правило, у них не застосовується цифровий підпис, що ускладнює ідентифікацію відправника та одержувача; 2) значні труднощі у фактичному відокремленні електронного листа як сукупності цифрової інформації від її носія для представлення в суді; 3) здебільшого, дистанційна віддаленість місця конвертації цифрової інформації у форму, придатну для сприйняття людиною, та місця, де знаходить носій, який зберігає таку інформацію [94, с. 7].

Прикладами електронних повідомлень є СМС-повідомлення, електронні листи з використанням електронної пошти, переписка в мобільних додатках тощо. Такі повідомлення, в свою чергу, можуть бути розподілені на підвиди: текстові, голосові та мультимедійні повідомлення.

2. *Інформація з мережі Інтернет*. Інтернет є найбільшим джерелом електронної інформації. Згідно статті 1 Закону України «Про телекомунікації» Інтернет це всесвітня інформаційна система загального доступу, яка логічно зв’язана глобальним адресним простором та базується на Інтернет-протоколі, визначеному міжнародними стандартами [229].

Аналітичне агентство «We Are Social» і велика SMM-платформа «Hootsuite» спільно підготували пакет звітів про глобальний цифровий ринок «Global Digital 2018». Згідно представленим у звіті даним сьогодні у всьому світі мережею Інтернет користується більше 4 мільярдів людей [258]. В Україні станом на початок 2017 р. цей показник дорівнював 21,6 мільйонів людей, тобто кожний другий є користувачем всесвітньої павутини [232].

Властивістю електронної інформації з Інтернету є її динамічний характер. Якщо електронний документ, існуючий на окремому технічному носії, знаходиться переважно у статичному стані, тобто зміни до нього або не вносяться, або вносяться обмеженим колом осіб, а сам факт змін ідентифіковано, то ідентифікація змін електронної інформації в мережі Інтернет вбачається майже неможливою для загального користувача. Динамічний характер проявляється у постійній змінюваності електронних даних, що, перш за все, обумовлено високим попитом серед користувачів електронних даних з мережі Інтернет.

Динамічний характер Інтернет-даних має наслідком їх вразливий характер. Така інформація може бути відносно легко змінена, доступ до неї може бути отриманий з будь-якого технічного пристрою та будь-якої країни. Вразливість Інтернет-даних викликає труднощі в процесі використання інформації з мережі Інтернет в якості електронних доказів в цивільному провадженні. Це викликає необхідність дотримання спеціальних правил та умов, які б могли забезпечити автентичність такої інформації та можливість їх використання в цивільному процесі. Більш детально такі правила та умови будуть досліджені в наступному розділі.

3. *Аудіо- та відеозаписи*. Поняття аудіо- та відеозапису узагальнено загальним терміном запис, визначення якого закріплено в статті 1 Закону України «Про авторське право та суміжні права», відповідно до якої запис (звукозапис, відеозапис) це фіксація за допомогою спеціальних технічних засобів (у тому числі й за допомогою числового представлення) на відповідному матеріальному носії звуків і (або) рухомих зображень, яка дозволяє здійснювати їх сприйняття, відтворення або сповіщення за допомогою відповідного пристрою [209].

Аудіозапис є атрибутом будь-якого судового засідання, в якому бере участь хоча б один учасник справи. Фіксація судового засідання, що є

реалізацією принципу гласності в цивільному судочинстві. Такі аудіозаписи доволі часто стають предметом розгляду суду. Наприклад, 16 серпня 2017 р. під час розгляду справи №6-2667цс16 Верховний Суд України дослідив диски із аудіозаписами судових засідань, під час яких відповідачка усно заявляла про застосування строків позовної давності, однак суди попередніх інстанції не надали оцінки такій заяві [199]. За наслідками розгляду цієї справи ВСУ зробив правовий висновок, що заява про застосування наслідків спливу позовної давності може бути викладена як письмово, так і усно, а підтвердженням усної форми такої заяви може бути аудіозапис судового засідання, під час якого таку заяву було викладено.

Одночасно із цим, варто наголосити, що аудіозапис судового засідання є офіційним технічним записом судового засідання, а тому не є доказом по справі. Виключенням з цього можуть бути випадки, коли аудіозапис судового засідання використовується на підтвердження певних обставин справ в межах іншої цивільної справи. В такому випадку аудіозапис, як електронний доказ, має досліджуватися судом за загальними правилами дослідження доказів на рівні з іншими засобами доказування.

Відеозаписи, як електронні засоби доказування, не набули широкого розповсюдження в цивільному судочинстві, незважаючи на широке їх використання у повсякденному житті. Переважно, це обумовлено цивільно-процесуальним імперативом, передбаченим ч. 2 ст. 78 ЦПК України, згідно з яким обставини справи, які за законом мають бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватися іншими засобами доказування. Наприклад, 06.12.2018 р. Верховний Суд під час розгляду справи №127/23027/16-ц зазначив, що судами попередніх інстанції зроблено правильний висновок, що відеозапис проведення установчих зборів, на наявність якого посилається ОСОБА_4 у позовній заяві, яка є предметом розгляду даної

справи, не має правового значення для правильного вирішення справи, оскільки містить відображення процесу підняття рук невстановленими особами [195].

Як правило, відеозапис як електронний засіб доказування використовується по окремим категоріям справ, в яких відеозапис є безальтернативним засобом доказування. Переважно це стосується справ про спростування недостовірної інформації, захист честі та гідності. Одночасно із цим, після прийняття 03 жовтня 2017 р. Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» №2147-VIII можна очікувати, що відеозаписи набудуть більшого поширення в цивільному судочинстві. Це обумовлено тим, що законом №2147-VIII від 03 жовтня 2017 р. до Цивільного процесуального кодексу України було внесено новелу відеофіксація судового засідання як альтернатива аудіозапису судового засідання. При цьому, як й аудіозапис, відеозапис судового засідання може бути використаний в якості докази виключно у разі його використання у межах іншої судової справи на підтвердження певних обставин, які входять до предмету доказування, або інших обставин, які мають значення для вирішення справи.

Так, стаття 247 ЦПК України була викладена в новій редакції, відповідно до якої суд під час судового розгляду справи здійснює повне фіксування судового засідання за допомогою відео- та (або) звукозаписувального технічного засобу в порядку, передбаченому Положенням про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему. Одночасно із цим, за наявності заперечень з боку будь-кого з учасників судового процесу проти здійснення повного фіксування судового засідання за допомогою відеозаписувального технічного засобу - таке фіксування здійснюється лише за допомогою звукозаписувального технічного засобу [279].

4. *Метадані.* Цивільний процесуальний кодекс України виокремлює метадані як самостійне джерело доказової інформації. В багатьох джерелах літератури метадані визначаються як дані про дані. Більш точно метадані можна визначити як інформацію про іншу інформацію щодо вмісту певного об'єкту. Тобто метадані є орієнтованою, у певному сенсі «зовнішньою» інформацією, яка прямо не розкриває зміст певного об'єкту, але розкриває іншу інформацію, на підставі якої можна зробити висновки про зміст такого об'єкта.

Міжнародний комітет Червоного хреста в своєму дослідженні «Гуманітарна проблема метаданих» пропонує наступний приклад для розуміння сутності метаданих. Так, якщо особа передає для відправлення запаковану посилку на службу доставки, працівник служби доставки не знає зміст посилки, однак він отримує багато іншої інформацію про саму посилку: ім'я відправника та адресата, їх місцезнаходження, номери телефонів, дату відправлення та отримання. Він також отримує інформацію, на підставі якої можна зробити висновки про зміст самої посилки: габарити посилки, її вагу, фізичні властивості об'єкта пересилання тощо. Тобто не розкриваючи саму посилку, служба доставки отримує «зовнішню» інформацію про інформацію, яка стосується змісту посилки та яка може бути використання з певною метою.

Аналогічна ситуація складається й щодо електронної інформації. Наприклад, інформація, зображена на цифровій фотографії, є даними, а властивості цієї фотографії (дата створення фотографії, її розмір, пристрій, з якого її було зроблено, параметри діафрагми, швидкості ISO тощо) є метаданими.

При кожному візиті абонентом мережі Інтернет журнал сервера, який знаходиться у фізичному володінні Інтернет-провайдера, зберігає інформацію про користувача: клієнтські IP-адреса/місце розташування, дату і час запиту, конкретні адреси запитаних сторінок, код HTTP, кількість байт, переданих користувачеві, агент браузера у користувача. Провайдер може також записати

IP-адреси /розташування відвіданих сайтів, скільки даних передано і що конкретно було передано і отримано [276, с. 218-219]. Вищезазначені дані є метаданими, вони не розкривають, наприклад, зміст електронного відправлення, але містять інформацію про саме відправлення, на підставі якої можна зробити важливі висновки щодо встановлення дійсних обставин справи.

Отже, підсумовуючи вищевикладене, необхідно зазначити, що в теорії цивільного процесуального права єдність з приводу класифікації електронних доказів відсутня. Проблема класифікації електронних доказів обґрунтована широким розмаїттям електронних доказів та динамікою їх розвитку, в результаті чого окремі види електронних доказів перестають існувати, а здійснені на їх основі класифікації стають неактуальними.

В доктрині цивільного процесу обґрунтовані лише деякі теоретичні моделі класифікації електронних доказів: залежно від особливостей форми електронних документів, суб'єкта фіксації електронних даних, змісту електронної інформації, залежно від порядку формування електронних даних тощо.

Аналізуючи положення ч. 1 ст. 100 ЦПК України, варто відзначити, що діючим процесуальним законодавством запропонована не стільки класифікація електронних доказів, скільки орієнтовний перелік цифрової інформації, на яку повинні звернути увагу суд та учасники справи, і яка може бути використана як доказ у цивільному процесі. Таке формулювання ч. 1 ст. 100 ЦПК України має практичний характер для того, щоб зорієнтувати учасників справи, які види електронних доказів можу бути використані в суді і де їх потрібно шукати.

Центральним елементом в системі електронних доказів є електронний документ. Встановлення спеціальних реквізитів, які забезпечують автентичність змісту електронного документа та ідентифікацію його автора, сприяє поступовому більш активному використанню електронних документів в системі суспільних відносин, а тому доцільним буде приділити особливу увагу поняттю електронного документа, його сутності та змісту, ознакам та обов'язковим

реквізитам, а також особливостям збирання, дослідження та оцінки електронних документів в процесі розгляду цивільних справ.

2.3. Поняття та особливості електронних документів як різновиду електронних доказів

Аналіз наукової літератури, аналітичних та публіцистичних матеріалів, судової практики стосовно проблематики практичного використання різних видів електронних доказів (електронних документів, вебсайтів, електронних повідомлень тощо) при здійсненні судочинства дає підстави стверджувати, що далеко не всі автори усвідомлюють специфіку кожного із них, існуючі відмінності та пов’язані з цим процесуально-правові особливості їх практичного застосування. Так, досить часто доводиться зустрічати ототожнення понять «електронний доказ» та «електронний документ», включення електронних повідомлень чи вебсайтів до переліку електронних документів. Таке бачення зустрічається навіть в судовій практиці, наприклад, в абз. 8 п. 46 Постанови Пленуму ВГСУ «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов’язаних із захистом прав інтелектуальної власності» від 17.10.2012 року, де зазначено, що вебсторінки з огляду на положення частини першої статті 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» є електронними документами, які не можуть бути доставлені в суд [203].

Закономірно пов’язати цю проблему з довготривалою відсутністю в законодавстві відповідних норм, які б встановлювали та розмежовували види електронних доказів, а також з стрімким розвитком комп’ютерних технологій та появою якісно нових та швидко розповсюджуваних електронних джерел інформації та засобів зв’язку (Viber, Telegram, WhatsApp, Skype, imessage).

Відверто недопустимим є допущення таких помилок зараз в контексті діючих норм (ч. 1 ст. 100 ЦПК України), якими визначено основні види

електронних доказів, які хоча і близькі за цифровою природою, але різні за формою відображення інформації, своїм походженням та іншими критеріями.

Безумовно доречним кроком законодавця є виокремлення з-поміж інших видів електронних доказів саме електронних документів, яким притаманний особливий режим правового регулювання.

Проте, комплексні теоретичні розробки щодо електронного документа як засобу доказування, різновиду електронних доказів, майже відсутні у вітчизняній науці. Досить гостро стоїть проблема правильного розуміння сутності електронного документа, його специфічних процесуально-правових характеристик. Водночас суб'єкти правореалізації та правозастосування потребують уніфікованого науково обґрунтованого підходу до сприйняття електронних документів. Тому в першу чергу слід зрозуміти межі правових відносин, об'єктом яких виступає електронний документ як засіб доказування, визначити ознаки за допомогою яких можна буде позначати те чи інше джерело інформації саме електронним документом, що можливе шляхом визначення поняття «електронний документ».

Здається, що при визначенні будь-якої складної дефініції не обійтися без методу аналізу та синтезу, слідуючи якому вважаємо за необхідне охарактеризувати спочатку правове значення документа як такого. Саме в цій складовій досліджуваного поняття закладено смислове навантаження, яке виокремлює електронні документи з-поміж інших електронних доказів.

Слово документ (лат. documentum зразок, доказ, свідоцтво) походить від дієслова «docere» вчити, навчати.

Аналіз визначення поняття «документ» з позиції нормативно-правового регулювання засвідчує непослідовність підходів законодавця.

Так, у Законі України «Про інформацію» від 02.10.1992 року №2657-XII термін «документ» визначається як матеріальний носій, який містить

інформацію, основними функціями якого є її збереження та передавання у часі та просторі [223].

Згідно Закону України «Про обов'язковий примірник документів» від 09.04.1999 №595-XIV документ це матеріальна форма одержання, зберігання, використання і поширення інформації, зафіксованої на папері, магнітній, кіно-, фотоплівці, оптичному диску або іншому носієві [225]. Тотожне за змістом визначення закріплено в положеннях Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» Закон України від 27.01.1995 №32/95-ВР [210].

Визначення документа міститься у деяких Державних стандартах, зокрема, у ДСТУ 3017-95, де документ це матеріальний об'єкт з інформацією, закріпленою створеним людиною способом для її передавання в часі та просторі [103].

За юридичною енциклопедією документом є матеріальна форма відображення, поширення, використання і зберігання інформації, яка надає їй юридичної сили [308, с. 68].

Найбільш глибоке дослідження стосовно співвідношення понять документ зроблено Г.Н. Швецовою-Водкою у дисертаційній роботі та підручнику «Документозавство» [295]. В ході дослідження нею виявлено, що розвиток теорії та практики документації призвели до формування у ній чотирьох різних значень «документа»: 1) будь-який матеріальний об'єкт, що несе закріплену на ньому інформацію, яку можна використовувати для вивчення якогось фізичного чи інтелектуального явища; 2) матеріальний об'єкт, який є результатом людської праці і який свідчить про людський інтелект і рівень розвитку цивілізації; 3) матеріальний об'єкт, який створюється з метою втілення людських думок, знань, почуттів (або відомостей, призначених для передавання); 4) матеріальний (субстанційний) об'єкт, на (в) якому соціальна (семантична) інформація закріплена способом запису. Останнє визначення стало найбільш

розповсюдженим, імплементовано деякими міжнародними та українськими державними стандартами.

Ознакою, що об’єднує вищенаведені визначення є акцент на матеріальній сутності документа, нерозривний зв'язок змісту документа з його носієм. В літературі такий підхід до розуміння документа характеризується як матеріальний.

В контексті даного дисертаційного дослідження матеріальний підхід не слід абсолютизувати, оскільки він невиправдано пригнічує роль інформаційної складової документа та є дещо консервативним. Для електронного документа носій є вторинним, адже його можна замінити без жодних наслідків для самого змісту (більш детально така особливість електронного документа розкрита в підрозділі 3.1. дисертаційного дослідження).

Прихильники такої позиції припускають, що фізичне місце фіксації електронного документа є лише засобом тимчасового зберігання документа [299, с. 38]

Матеріальний підхід зазнає критики й з боку інших науковців. Так, на думку О.А. Баранова, такий погляд на документ призводить до абсурдної ситуації, коли до документів можна віднести електромагнітні хвилі або магнітні поля, оскільки вони є матеріальними носіями, за допомогою яких відбувається передача інформації в просторі та в часі [30, с. 3].

Тим не менш, документування інформації без її фіксації на певному матеріальному носії поки не вбачається можливим. Разом з тим, саме по собі фіксування інформації на певному носії не свідчить про однозначне створення документа, що більше залежить від змісту викладеної в ньому інформації, мети документування.

Більшого значення інформаційній сутності документа надає інформаційний підхід, нормативно-теоретичне обґрунтування якого знаходимо в наступному.

Згідно ДСТУ 2392-94 документ це записана інформація, яка може розглядатися як одиниця під час здійснення інформаційної діяльності [100], а відповідно до ДСТУ 2732:2004 документ це інформація, зафіксована на матеріальному носії, основною функцією якого є зберігати та передавати її в часі та просторі [102].

В такому ж сенсі позиціонується поняття офіційного документа й юридичною енциклопедією: «інформація, відомості чи дані, зафіксовані на папері, фотоплівці, магнітному диску та ін. матеріальних носіях, що мають законод., нормат., директив., або інформ. характер» [308, с. 58].

Особливий інтерес викликає оцінка документа з позиції його аналізу як доказу, в зв'язку з чим необхідно звернутися до кодифікованих процесуальних нормативно-правових актів.

Відповідно до ч. 1 ст. 99 КПК України документом є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження[144].

Зазначене визначення не є зовсім вдалим, адже ототожнює сам доказ з матеріальним об'єктом, його носієм, що, як було зазначено вище, не зовсім враховує специфіку інформації в електронній формі. Документ, що несе інформацію не своїм змістом, а особливостями своїх зовнішніх ознак, як характеристик матеріального об'єкта, перетворюється в речовий доказ [260, с. 185].

Слово «документ» в тому чи іншому значенні зустрічається в тексті ЦПК України трохи більше 300 разів, однак самого визначення цієї категорії кодекс не містить.

Відповідно до ч. 5 ст. 43 ЦПК України документи (в тому числі процесуальні документи, письмові та електронні докази тощо) можуть

подаватися до суду, а процесуальні дії вчинятися учасниками справи в електронній формі з використанням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, за винятком випадків, передбачених цим Кодексом [279].

Вказана норма лише вказує на поняття «документи» як на родове для окремих їх видів, до яких відносить процесуальні документи, письмові та електронні докази. Тим самим законодавець робить спробу через запровадження уніфікованої категорії «документи», як єдино можливої сукупності юридично значимої інформації та відповідної матеріальної форми, вивести поза сферу цивільно-процесуального права інші можливі види документів, які позбавлені реального процесуально-правового значення (будь-які інформаційні повідомлення побутового характеру, особисті записки, запрошення на весілля тощо). Таким підходом пояснюється віднесення до письмових доказів (ч. 1 ст. 95 ЦПК України) лише документів.

Тобто документ як засіб доказування є таким лише тоді, коли підтверджує обставини, що мають правове значення для справи. В цьому ключі слід погодитися з висновком А.Ю. Каламайко, який зауважує, що сукупність інформації та її носія ще не є документом, але може бути таким при наявності умов, встановлених в матеріальних та процесуальних нормах (можливість її ідентифікації, юридична значимість відомостей) [124, с. 116].

Враховуючи такі узагальнення, заслуговує уваги визначення документа у вузькому значенні, запропоноване О.А. Барановим, це інформація, відображена за допомогою матеріального носія, основною функцією якого є її фіксація, забезпечення її зберігання і передачі з метою встановлення або підтвердження юридичних фактів, а також відомостей або обставин, що мають юридичне значення, з необхідними для цього реквізитами [30, с. 4].

Отже, під документом як доказом в цивільному процесі можна розуміти інформацію, зафіксовану на певному матеріальному носії, що містить дані про обставини, що мають значення для правильного вирішення спору.

Подальшого вирішення потребує визначення поняття «електронний документ», як спеціальної категорії відносно більш широких за змістом понять «електронний доказ» та «документ».

Спершу відзначимо, що в літературі поширене використання різних близьких за змістом термінів: «електронний документ», «документ, що створений за допомогою електронно-обчислювальної техніки», «машинний документ», «електронна форма документа».

Деякі з них вже втратили свою актуальність, наприклад, термін «машинний документ» вже досить рідко зустрічається в науковому обігу, є своєрідним рудиментом.

М.І. Костомаров вважає, що найбільш відповідним слід вважати не поняття «електронний документ», а поняття «електронна форма документа», адже електронний документ це всього лише проміжний стан, тимчасова форма зберігання складових елементів документа в пам'яті комп'ютера [141, с.25].

З вказаним важко погодитися. Термін «електронна форма документа» був поширений коли ще не був розвинутий мережевий обмін інформацією. В такий спосіб позначали один з етапів життєвого циклу документа, тобто документ створювався за допомогою електронно-обчислювальних машин і потім роздруковувався на паперовому носії для подальшого відправлення, передавання, зберігання, оброблення, використання, знищення. На сучасному етапі для великої кількості інформації, що зафіксована у вигляді електронних документів, електронна форма стає єдиною та постійною, починаючи від створення і закінчуючи зберіганням або знищенням [285, с. 136].

Більше того, з огляду на зручність використання електронних документів, окремі фактичні обставини в деяких категоріях справ вже не можуть бути

підтверджені іншими засобами, окрім як шляхом використання електронних документів.

Наприклад, 07.02.2018 р. набрало чинності розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг «Про затвердження Змін до Положення про особливості укладання договорів обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» №3631 від 31.08.2017 р. Згідно цього розпорядження з 7 лютого 2018 року в Україні було запроваджено укладання договорів внутрішнього обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності в електронній формі [219].

Згідно з п. 3.6 розпорядження №3631 від 31.08.2017 р., на підтвердження укладання електронного договору обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів страхувальнику надсилається електронний документ візуальна форма страхового полісу[219]. Таким чином, страхувальники, які уклали договір страхування цивільно-правової відповідальності власника наземного транспортного засобу в електронній формі, у разі виникнення будь-якого цивільно-правового спору, на підтвердження укладання такого договору не можуть надати будь-якого іншого засобу доказування, окрім як візуальної форми страхового полісу, який за своєю природою є електронним документом. Інші засоби доказування обставин укладання договору страхування в електронній формі відсутні, позаяк не передбачені законодавством.

Найбільш вдалою категорією прийнято все-таки вважати «електронний документ», тим паче, що саме під такою назвою це джерело доказів імплементовано в законодавство.

Дискусії з приводу визначення поняття електронного документу розпочалися майже одразу з виникнення технічної можливості їх створення.

І хоча в існуючих нормативно-правових актах досить узагальнено окреслюється поняття електронного документа, його суть саме як засобу доказування повністю не розкривається. Необхідним є не тільки наукове обґрунтування поняття, не менш важливим є визначення ознак та класифікація електронних документів для можливості виявлення недоліків у чинному законодавстві та сприяння правильному та ефективному практичному використанню електронних документів у цивільному судочинстві як засобів доказування.

Е.М. Мурадьян із 70-х років минулого століття досліджує питання використання документів та матеріалів, отриманих за допомогою науково-технічних засобів, в якості судових доказів. У більш пізньому монографічному дослідженні вона приходить до висновку про те, що види доказів, передбачені колишнім і новим процесуальним законом, залишаються стабільними, новації окреслилися в рамках нормативно визнаних видів. На думку зазначеного автора, нічого не змінює у прийнятій класифікації доказів і легалізація електронного документа, хоча своєрідність названого документа настільки значна, що про один із його можливих реквізитів електронно-цифровий підпис знадобилося прийняти окремий закон [175, с. 78].

М.В. Ларін дає тлумачення поняттю «електронний документ», виходячи з визначення загального поняття «документ», яке звучить як «інформація зафіксована певним чином із можливістю її ідентифікації». Характеристики електронного документа не виходять за рамки загального визначення документа і тому, на його думку, немає необхідності створювати новий термін [163, с. 124].

У монографії «Управління документацією в організаціях» М.В. Ларін, аналізуючи різні підходи до розуміння досліджуваного питання, виділяє три основні групи визначень: електронний документ це документ на машинному носії; електронний документ це особливий тип документа та електронний документ це електронна форма документа [164, с. 139].

В.І. Тихонов у своїх публікаціях визначає електронний документ як зафіксовану на електронному (машинному) носії інформацію, що записується, зберігається, передається і надається в прийнятній для людини формі за допомогою технологій, підтримуваних електронними обчислювальними машинами і містить реквізити, що дозволяють її ідентифікувати [265, с. 45].

Г.З. Залаєв в своїх роботах виділяє три групи електронних документів і дає окремі визначення для кожної з них. До першої групи електронних документів відносяться оцифровані електронні документи документи отримані в результаті конверсії паперових і технотронних документів у цифрову форму. Другу групу складають сучасні електронні документи документи, які існують лише в цифровому вигляді. До третьої групи належать електронні документи продукти безпаперових технологій [112, с. 62-63].

Вважаємо вказані визначення та підходи застарілими та такими, що не відповідають сучасним тенденція розвитку електронних документів.

Щодо співвідношення традиційного та електронного документів, то А.Т. Боннер відзначає, що традиційний документ і електронний документ самостійні види документів. Електронний документ існує лише у цифровій формі і не може досліджуватися звичайною людиною, в тому числі і суддею. А.Т. Боннер вважає, що електронний документ може бути перетворений в людиночитану форму. Однак після такого перетворення такий документ, по суті, перестає бути електронним. Він стає традиційним документом. Його дослідження може бути здійснене людиною за правилам людської, а не машинної логіки. Суд, який розглядає справу, «спілкуватися» з електронним документом не може. У той же час забезпечений спеціальною апаратурою та володіючи відповідною методикою фахівець може досліджувати електронний документ, наприклад, жорсткий диск комп'ютера, CD, DVD і т.д., витягти з нього необхідну (в т. ч. приховану або знищену інформацію) і перевести її в людиночитану форму [47, с. 479].

А.Т. Боннер виділяє такі основні ознаки, яким повинен відповідати електронний документ:

1) наявність матеріального носія інформації. В якості такого можуть виступати будь-які об’єкти матеріального світу, включаючи речі і фізичні поля, в яких знаходять своє відображення певні відомості. Причому, одні й ті ж відомості можуть бути зафіксовані на різних матеріальних носіях;

2) наявність реквізитів, що дозволяють ідентифікувати зафіксовані на матеріальному носії відомості. Ці реквізити додають до основної змістовної сторони відомостей, що становлять суть документа, і дозволяють встановити джерело походження інформації, її призначення, час документування, а в ряді випадків забезпечити захист документа від підробки. Ідентифіковані реквізити повинні бути зафіксовані на тому ж матеріальному носії, що й ідентифікуються відомості;

3) можливість зміни форми фіксації документованої інформації. Дана ознака виявляється в тому, що інформація, зафіксована на матеріальному носії одного виду, може бути одночасно представлена і на інших видах носіїв без загрози втрати свого змісту і реквізитів;

4) документ повинен містити інформацію, необхідну для використання у відповідних цілях, у даному випадку для встановлення обставин цивільних справ [47, с. 471].

На подібні властивості електронних документів звертає увагу А.Ю. Камалов, підкреслюючи їх відмінність від паперових носіїв [125, с. 77-78]:

1. Електронний документ не прив’язаний до одного місця. Використовуючи телекомунікаційний зв'язок, можна отримати відділений доступ до будь-якого цифрового файлу.

2. Однією і тією ж базою даних може одночасно користуватися багато людей, що створює можливість одночасного використання електронного документа кількома особами.

3. Електронний документ легко копіювати.

4. В документи, записані в електронній формі, можна вносити зміни. Їх можна редагувати, переформатовувати, з'єднувати з іншими документами.

5. Документи в електронній формі займають значно менше місця чим збірники друкованих видань, тому є більш компактними.

На думку О.П. Вершиніна, електронним документом є інформація, яка зафіксована на електронних носіях та містить реквізити, що дозволяють її ідентифікувати [62, с.40-41]. Втім, це визначення не зовсім враховує специфіку документа в цілому, досліджену нами раніше. Крім того, варто додати, що на відміну від звичайного документа електронний документ може бути «прочитаний», а точніше, перетворений у форму, доступну для сприйняття людиною, лише за допомогою спеціальних технічних засобів (персонального комп'ютера тощо), а іноді за допомогою спеціальних програм та/або спеціальних знань і вмінь.

Досліджуючи електронний документ як засіб доказування, в юридичній літературі пропонується розуміти під ним відомості про обставини, що підлягають встановленню у справі, які записані на перфокарту, перфоплівку, магнітний, оптичний, магнітооптичний накопичувач, карту флеш-пам'яті чи інший подібний носій, які отримані з дотриманням процесуального порядку їх збирання [107, с. 44]. В свою чергу, інший автор пропонує визначати електронний документ як відомості про осіб, предмети, факти, події, явища та процеси, представлені в електронно-цифровій формі, зафіксовані на машинному носії за допомогою електромагнітного впливу або такі, що передаються каналами електрозв'язку шляхом електромагнітних сигналів з реквізитами, що дозволяють ідентифікувати такі відомості [63, с. 47].

На погляд А.Ю. Каламайка, можна виділити такі характерні ознаки електронного документа як засобу доказування.

1. Неможливість безпосереднього сприйняття людиною інформації, зафіксованої в електронному документі в електронно-цифровому виді. При цьому створення та відтворення електронного документа потребує використання технічних та програмних засобів для приведення інформації у придатну для сприйняття форму.

2. Наявність реквізитів, що дозволяють ідентифікувати зафіксовані відомості. Таким специфічним реквізитом є електронний підпис, питанням дослідження якого присвячено підрозділ 3.2. цього дисертаційного дослідження.

3. Наявність електронного носія інформації. Ним може виступати об’єкт матеріального світу, який придатний до використання технічними засобами для зберігання певних відомостей, таких як магнітний чи оптичний диск, флеш-карта тощо.

4. Можливість зміни форми фіксації документованої інформації. На відміну від традиційних паперових носіїв, у електронних відсутній нерозривний зв'язок з інформацією, оскільки один і той же документ може легко змінювати носій та одночасно існувати на декількох носіях без загрози втрати свого змісту та реквізитів. При цьому існуючі екземпляри електронного документа є ідентичними, оригіналами, а тому мають рівну юридичну силу. Виходячи з вищенаведеного, неможливо вести мову про електронну копію електронного документа.

5. Документ має містити юридично значиму інформацію, необхідну для використання у відповідних цілях [121].

Як вважає С.П. Ворожбит, «електронний документ є письмовим засобом доведення в тій же мірі, що і паперовий, якщо доказове значення мають думки, що містяться в ньому і сприймаються шляхом прочитання письмових знаків»[66].

А.Ю. Каламайко зазначає, що «електронний документ» це інформація, отримана і збережена як доказ для підтвердження правових обов’язків або

ділової діяльності, яка зафіксована на матеріальному носії та містить реквізити, що дозволяють її ідентифікувати. У силу цього електронний документ може виступити еквівалентом документа як письмового доказу. Слід одразу зазначити, що документи, відповідно до термінології ЦПК України, є письмовими засобами доказування, а тому для збереження послідовності у використанні термінології неприпустимо включати в дане поняття матеріали неписьмового характеру [123, с. 128].

З даного твердження вбачається позиція вченого про неможливість включення до поняття «електронний документ» матеріалів неписьмового характеру.

Однак, це не відповідає дійсності, оскільки Цивільним процесуальним кодексом України в редакції від 04.11.2018 року було закріплено розширене поняття електронного документу, з включенням до нього не тільки текстових, а й графічних зображень, відео- та звукозаписів. Так, підвидом електронних доказів згідно з ч. 1 ст. 100 ЦПК України є електронні документи, у тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо[279].

З наведеного вбачається, що законодавець при тлумаченні поняття електронного документа не зупиняється тільки на матеріалах письмового характеру, а тлумачить його значно ширше.

О. Воронюк вважає такий підхід прогресивним, оскільки він містить широкий перелік видів електронних доказів і джерел інформації, який не є вичерпним, що важливо, зважаючи на стрімкий технічний прогрес і появу нових видів електронних доказів і джерел, на яких такі докази можуть зберігатися [67, с. 12].

Вищеописані нововведення в українське законодавство сприяють розширенню класифікації електронних документів, але враховуючи темп розвитку інформаційних технологій труднощів при проведенні класифікації не

уникнути. Будь-яка класифікація є своєрідним способом пізнання досліджуваного об'єкта. Теоретичне і практичне значення класифікації електронних документів полягає в тому, що вона допомагає правильно використовувати їх в якості доказів, сприяє збиранню, перевірці (дослідження їх з метою наявності або відсутності ознак підробки) і оперуванню ними в процесі доказування. За визначенням К.Г. Мітяєва, «значение классификации документальных материалов в советском архивоведении определяется не только ее конечными результатами, получаемыми классификационными схемами, позволяющими решать многие практические задачи в области организации использования документальных источников. Значение классификации вытекает прежде всего из использования ее как метода познания, исследования документальных материалов, выявления взаимосвязей между ними, раскрытия закономерностей, характеризующих закономерности объективной действительности, которые запечатлеваются в документах. Именно использование классификации как историко-логического метода при правильном ее применении и дает научно-обоснованные классификационные схемы» [173, с. 175]. Таким чином, класифікація є одним із найважливіших методів документознавчого дослідження**.**

З появою електронних документів питанням їхньої класифікації були присвячені роботи російських документознавців Г.З. Залаєва, В.І. Тихонова, О.І. Рискова та інших.

У юридичній літературі багато авторів у своїх роботах, звертаючи увагу на проблему застосування електронного документа, виділяють різні критерії та основи для класифікації даного виду документа. Термін «електронний документ» є невід'ємною частиною поняття «документ», а тому деякі критерії класифікації є спільними для обох категорій. При цьому, враховуючи електронну форму даних документів, Т.Е. Кукарнікова пропонує таку класифікацію електронних документів[153; 152, с. 116]:

– за формою існування: матеріальні і віртуальні (до матеріальних документів належать об'єкти, зафіксовані на електронних носіях, які несуть інформацію, що має смислове значення та існує лише в електронному середовищі. Віртуальний документ являє собою сукупність інформаційних об'єктів, утворених в результаті взаємодії користувача з інформаційною системою;

– за джерелом існування: електронні документи, створені самим користувачем та комп'ютерною системою тобто електронним середовищем;

– за змістом: електронні документи можуть бути файлами, які містять текстову інформацію, графіку, анімацію, фото- або відеоряд, а також інформацію, записану спеціальними машинними кодами і позначеннями;

– за ступенем захисту електронні документи є відкритими та закритими;

– за видом матеріального носія: документи, які існують на фізичних носіях комп'ютерної інформації (пристроях зовнішньої пам'яті: магнітні і лазерні диски, магнітно-оптичні диски, магнітні стрічки та магнітні карти, карти флеш-пам'яті та ін.); в оперативному запам'ятовуючому пристрої (ОЗУ) електронної обчислювальної машини [29, с. 8];

– за стадіями виготовлення електронні документи діляться на оригінали, дублікати, копії і виписки (для електронного документа такі поняття, як «оригінал», «дублікат», «копія» є чисто умовні, оскільки у всіх цих випадках електронний документ залишається оригіналом);

– в залежності від способу введення інформації на носії: факсимільні; отримані з використанням перетворювача голосу та інші;

– залежно від способу відтворення (подання) інформації електронні документи поділяються на: візуалізовані; друковані; звукові; комбіновані;

– залежно від походження контенту: самостійний електронний документ (створений першочергово у цифровій формі); на копію аналогового документа

(раніше не представленого в електронній формі); на редакцію електронного документа;

– залежно від структури контенту: лінійний електронний документ з подальшим лінійним зв’язком інформаційних одиниць (наприклад, електронна книга); гіперпосилковий електронний документ з просторовою нелінійною системою посилань.

Одним з найскладніших є спосіб класифікації по метаданих, тобто характеристикам технологічних процесів, необхідних для візуалізації.

Всі складності електронного документа пов'язані з безліччю різноманітних структур, типів і форматів даних. Для класифікації зазвичай пропонують ранжування електронних документів в залежності від комбінації метаданих: 1) однорангові документи - документи, які складаються з ідентичних один одному за типом електронних даних, об'єднаних в одну структуру, записаного в один єдиний файл заздалегідь визначеного формату. Наприклад: wav, gif; 2) двохрангові це документи, що складаються з декількох типів даних, об'єднаних в одну структуру і записаних в окремий файл заздалегідь визначеного формату; 3) трьохрангові документи, які складаються не тільки з декількох типів даних і об'єднані декількома структурами, а й записані в один файл; 4) чотирьохрангові складаються з декількох типів, які об'єднані в кілька структур, і записані в кілька структур заздалегідь відомого загального формату. Наприклад: БД Phara DOX; 5) п’ятирангові це саме ті документи, які мають кілька типів, об'єднаних в певну кількість структур, записаних як файли в різних форматах. Яскравим прикладом п’ятирангового документа є гіпертекст [129]. Дана класифікація для електронних документів представляє інтерес, оскільки вона дозволяє досліджувати їх внутрішню структуру.

Отже, незважаючи на нероздільність понять «документ» та «електронний документ», останньому притаманні не тільки ознаки документа але й свої особливі властивості, зумовлені його технічною природою.

На нашу думку, для правильного тлумачення поняття електронних документів необхідним є запозичення закордонного досвіду.

Щодо відповідної законодавчої практики Сполучених Штатів Америки, то у цій країні існують федеральні закони з цього питання, наприклад, широко відомий федеральний закон 2000 року «Electronic Signature sin Global and National Commerce Act» і модельний закон «Uniform Electronic Transaction Act» на основі якого створено закони окремих штатів «Про електронні угоди».

У країнах Західної Європи ще з 1997 року було прийнято ряд законів, що регулюють питання використання електронних підписів та електронних документів у різних галузях діяльності. Такі закони були створені в Італії, Німеччині, Австрії, Великобританії, Фінляндії, Франції та інших країнах.

Стосовно французького законодавства, то у Франції 13 березня 2000 був прийнятий закон, що вносить зміни до глави VI Цивільного кодексу, яка головним чином стосувалася форми і доказової сили договорів. Ці зміни спрямовані на створення загальних правил, що дозволяють зрівняти юридичну силу електронних документів та підписів із паперовими документами, що мають власноручний підпис у всіх сферах правовідносин. Докази в електронній формі, в яких із достатньою часткою впевненості можна визначити особу, від якої виходять дані, і спосіб їх створення (ст. 1316-1), у разі розбіжностей з паперовими документами, підписаними власноручно, оцінюються судом, який визначає, які з них мають більшу доказову силу, ґрунтуючись на ретельному вивченні всіх обставин і на неупередженому ставленні до використовуваного носія (ст. 1316-2). Електронні документи мають юридичну силу, та оцінка їх надійності судом можлива без звернення до технологічної природи самого документа і пов’язаного з ним електронного підпису [9].

Реформа, проведена 13 березня 2000 року, а саме Закон про модифікацію порядку доведення з урахуванням інформаційних технологій і використання електронного підпису (Loino. 2000-230 du 13 mars 2000), ввела у французьке

право допустимість використання електронних документів у цивільному судочинстві для підтвердження угод. Згідно зі ст. 1316-3 Цивільний кодекс Франції не робить виключення з загальноприйнятої світової практики та говорить: «текст на електронному носії має таку ж доказову силу, що і текст на паперовому носії». Як наслідок, було модифіковано і визначення документального зобов'язання (prevue litterale, ст. 1 316). Були встановлені умови надання доказової сили електронним документам (формалізація adprobationem) [9]:

1) особа, яка створила електронний документ, має бути належним чином ідентифікована (ст. 1316-1);

2) електронний документ має створюватися і зберігатися в умовах, які забезпечують його цілісність (стаття 1316-1).

Підписання необхідне для надання угоді юридичної сили, оскільки підписи дозволяють ідентифікувати сторони і відображають їх згоду. В електронному середовищі підписання здійснюється за допомогою «надійного способу ідентифікації, що забезпечує зв'язок підпису з документом, під яким він поставлений» (ст. 1316-4) [9].

Однак важливо зауважити, що інші технології і засоби обробки документів не виключаються. Шифрування відкритим ключем використовується тільки як приклад, і до тих пір, поки не будуть знайдені схожі стандарти, необхідно буде використовувати захищений підпис. Згідно зі статтею 2 Декрету існує презумпція надійності такого підпису у випадку, коли вона перевірена за допомогою «кваліфікованого електронного сертифікату». Тому, хоч і здається, що тільки технологія цифрового підпису в даний час задовольняє вимоги Декрету, інші способи підписання не виключаються за умови, що вони можуть гарантувати такий же рівень безпеки і використовують послуги незалежних сертифікуючих органів, що видають кваліфіковані сертифікати. Таким чином, можна сказати, що позиція Франції є ліберальною, оскільки вона надає

електронним документам такий же рівень визнання їх юридичної сили без прив'язки до конкретних технологічних засобів [99, с. 56-57].

Законом Республіки Білорусь «Про електронний документ і електронний цифровий підпис» від 28.12.2009 року №113-З електронний документ визначено як документ в електронному виді з реквізитами, що дозволяють встановити його цілісність та оригінальність [109].

Визначення електронного документа в Російській Федерації з'явилося в 2002 році в Федеральному законі від 10.01.2002 року №1-ФЗ «Про електронний цифровий підпис», відповідно до якого електронний документ - документ, в якому інформація представлена в електронно-цифровій формі [272]. Головною відмінною ознакою від інших документів було визначено форму подання документа. В науковій літературі відзначалося, що це визначення досить широке, і воно далеко не повністю розкриває дане поняття, що дало грунт для його неоднозначного тлумачення при правовому регулюванні питань використання електронних документів

Наступне визначення цього терміна з'явилося в Федеральному законі від 27.07.2006 №149-ФЗ «Про інформацію, інформаційні технології і про захист інформації» у вигляді доповнення пунктом 11.1 «електронний документ документована інформація, представлена в електронній формі, тобто у вигляді, придатному для сприйняття людиною з використанням електронних обчислювальних машин, а також для передачі по інформаційно-телекомунікаційним мережам та обробки в інформаційних системах». Документована інформація це зафіксована на матеріальному носії шляхом документування інформація з реквізитами, що дозволяють визначити таку інформацію або в установлених законодавством РФ випадках її матеріальний носій [273]. У даному випадку було суттєво конкретизовано термін «електронний документ».

Отже, за кордоном завдання нормативного визначення поняття електронного документа є не до кінця вирішеним, й попри певну «ліберальність» окремих законотворців, не позбавлено непослідовності й певної суперечливості. Така ситуація очевидно пов’язана з власними специфічними традиціями правотворення в тих чи інших країнах та постійною модернізацією технологій, що забезпечують створення й обіг електронних документів.

У вітчизняному законодавстві визначення поняття «електронний документ» міститься у статті 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22.05.2003 року №851-IV. Так, електронний документ - документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа [216].

Наведене поняття закріплює основні параметри електронного документа, як категорії, яка використовується у всіх сферах життєдіяльності, не тільки в судовому доказуванні. При такому широкому предметі правового регулювання запропонована згаданим Законом дефініція в цілому є прийнятною, хоча викликає певні зауваження.

Так, саме по собі визначення є складним, вміщує в собі інші терміни, які мають окреме самостійне значення, закріплене, в тому числі, на законодавчому рівні («документ», «інформація», «електронні дані», «обов'язкові реквізити документа»). Вказане змушує для правильного повноцінного тлумачення досліджуваного поняття звертатися до багатьох інших нормативних актів, в яких не завжди витримується послідовність, уніфікованість підходів, належний рівень юридичної техніки. Зокрема, визначення поняття «електронний документ» саме через категорію «документ», як більшу ширшу, яка має значні власні недоліки правового регулювання (про це йшлося на початку даного підрозділу), значно розширює формат дискусії. Тут ситуація суперечлива: з однієї сторони законодавець з використанням слова «документ» створює «фільтр», яким відносить до електронних документів лише юридично значиму інформацію, з

іншої, створює передумови формально до електронних відносити лише ті документи, що містять письмові знаки, ігноруючи цифрові файли з іншим способом відтворення, візуалізації (аудіо-, відеофайли, анімаційні повідомлення тощо).

Буквальне тлумачення наведеного у статті 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» поняття «електронний документ» створює не зовсім вдале, на наш погляд, змістове навантаження такого його елементу як «обов'язкові реквізити документа». Так, в контексті вищевказаної норми обов'язкові реквізити електронного документа є складовою інформації, зафіксованої у вигляді електронних даних. В такий спосіб дещо нівелюється справжнє правове призначення реквізитів (забезпечення юридичної сили документа: ідентифікація, автентифікація, цілісність тощо), розмивається їхня сутність, пригнічується їхнє самостійне значення по відношенню до цілі змісту документа встановлення чи засвідчення документом юридичних фактів. До того ж, будучи специфічним набором електронних даних, реквізити часто можуть бути виведенні за межі структури, яка уособлює цілісний документ як інформаційну одиницю. Зважаючи на окрему, законодавчо визначену роль обов’язкових реквізитів, при визначенні поняття електронного документа, їхня специфіка має бути окремо підкреслена з врахуванням притаманних їм властивостей.

У зв’язку з цим пропонуємо більш розширене визначення електронного документа з метою внесення змін до частини 1 статті 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22.05.2003 року №851-IV «електронний документ це сукупність зафіксованих в електронній (цифровій) формі інформації (в тому числі текстової, у вигляді графічних зображень, планів, фотографій, відео- та звукозаписів тощо) та обов’язкових реквізитів, визначеними законодавством».

Здається такому підходу кореспондують лінгвістичні та логічні правила побудови правових категорій. Саме поняття «електронного документа» вже містить в собі слово «документ», тим самим звужує сферу свого застосування без необхідності вдаватися до тавтології й в самому значенні ще раз акцентувати на цьому увагу. Тим самим доцільно підкреслити особливу правову природу електронного документа через сукупність двох його складових: інформації, яка відповідає за формування змісту, та обов'язкових реквізитів, що є специфічним набором електронних даних, з наявністю яких закон пов'язує невід'ємні властивості електронного документа (автентичність, достовірність, цілісність, придатність для використання). Саме обов'язкові реквізити електронного документа формують основу його юридичної сили.

Поширення запропонованого позначення електронного документа можливе в усіх сферах його застосування, однак в контексті його використання як засобу доказування слід додатково наголосити на необхідності ще однієї обов'язкової ознаки інформація як складова електронного документа повинна містити дані про обставини, що мають значення для справи. В такому сенсі під електронними документами можна розуміти зафіксовану в електронній (цифровій) формі інформацію (в тому числі текстову, у вигляді графічних зображень, планів, фотографій, відео- та звукозаписів тощо), що містить юридично значимі дані про обставини справи та реквізити, визначені законодавством як обов'язкові.

Слідкуючи за змінами в законодавстві України про електронні документи, О. Гиляка відзначає не тільки формування понятійно-категоріального апарату в цій сфері відносин а й виокремлює основні принципи, на основі яких повинні здійснюватися електронний документообіг та використання електронних документів [72, с. 13]:

1) електронний документ та ідентичний «паперовий» документ визнаються оригіналами та мають рівну юридичну силу;

2) юридична сила електронного документа та його допустимість в якості доказу не може бути заперечена виключно на тій підставі, що документ має електронну форму;

3) закон може обмежувати випадки застосування електронного документа;

4) для надання електронному документу юридичної сили в ньому мають бути присутні всі передбачені законом обов'язкові реквізити;

5) обов'язковим завершальним реквізитом електронного документа є цифровий підпис;

6) якщо підпис згідно законодавства повинен засвідчуватися також печаткою, на електронний документ накладається ще один електронний підпис юридичної особи, спеціально призначений для цих цілей.

Окремо слід зупинитися на питанні позиціонування електронного документа як форми існування інформації, документів в межах функціонування Єдиної судової інформаційної-телекомунікаційної системи.

Робота Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи передбачає проведення судом розгляду справи за матеріалами судової справи в електронній формі, коли процесуальні та інші документи і докази, що надійшли у паперовій формі, будуть переведені в електронну форму.

Абзацом 2 частини 8 статті 14 ЦПК України передбачено, що особи, які зареєстрували офіційні електронні адреси в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі, можуть подати процесуальні, інші документи, вчинити інші процесуальні дії в електронній формі виключно за допомогою Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи з використанням власного електронного цифрового підпису, прирівняного до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронний цифровий підпис», якщо інше не передбачено цим Кодексом. Відповідно до ч. 5 ст. 43 ЦПК України документи (в тому числі процесуальні документи, письмові та електронні докази

тощо) можуть подаватися до суду, а процесуальні дії вчинятися учасниками справи в електронній формі з використанням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, за винятком випадків, передбачених цим Кодексом. Згідно ч. 6 цієї ж статті процесуальні документи в електронній формі мають подаватися учасниками справи до суду з використанням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи шляхом заповнення форм процесуальних документів відповідно до Положення про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему [279].

Відтак, враховуючи що обмін документами в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі буде здійснюватися з обов'язковим використанням учасниками електронного підпису, електронний документ стає основною формою існування документів в інформаційно-телекомунікаційній системі. У формі електронного документа будуть існувати процесуальні документи, подаватися докази (письмові та деякі електронні), посвідчуватися вчинені процесуальні дії. При цьому слід ще раз наголосити на необхідності розрізняти електронний документ в такому розумінні від електронного документа, як специфічного самостійного доказу.

Таке розрізнення необхідне також для забезпечення розробниками Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи технологічних можливостей прийняття та обробки деяких видів електронних документів, зокрема, таких як відео- та звукозаписи. Так, наприклад, на даний момент положеннями діючого Тимчасового регламенту обміну електронними документами між судами та учасниками судового процесу, кримінального провадження (пункт 20) передбачено можливість подання процесуальних документів та доказів лише у форматі pdf [226], що фактично унеможливлює подання учасниками справи тих же самих відео- та звукозаписів, відтворення яких, тобто використання, як доказів, в форматі pdf неможливе.

Відтак існуючі акти потребують відповідних змін, гармонізації з положеннями чинного ЦПК України. До того ж, ці зміни в сфері правового регулювання повинні супроводжуватися паралельним технічним оснащенням судів необхідною матеріально-техічною базою для забезпечення можливості практичного використання в доказуванні аудіо- та відеофайлів

Тому електронний документ правильно вважають складним комплексним поняттям на перетині різних галузей науки й подальше дослідження його правового значення повинно відбуватися в двох напрямках, перший з яких розглядатиме електронний документ як самостійний вид електронних доказів, а другий як основну електронну форму існування інформації, інформаційну одиницю Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи [183, с. 130-131].

Така дуалістичність електронного документа має важливе практичне значення, адже без належного технічного інструментарію учасників процесу, перш за все, суду, важко уявити собі можливість подання учасниками справи та безпосереднє дослідження судом електронних документів як доказів в їх первинному форматі електронному (цифровому). Можливість перевірки судом дотримання учасниками процесу вимог законодавства про скріплення електронних доказів електронним цифровим підписом, практично неможлива без забезпечення суду відповідним програмним та апаратним забезпеченням. А від дотримання таких вимог прямо залежить визнання відповідного доказу допустимим.

Тому без повноцінного запуску роботи Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи можливість подати суду в якості доказу електронний документ є надто ускладненою, а в деяких випадках практично відсутньою, не враховуючи певні спроби вже створити такі можливості на базі пілотних судів програми «Електронний суд».

РОЗДІЛ 3
ВИМОГИ ДО ЕЛЕКТРОННИХ ДОКУМЕНТІВ ТА ЇХ ЮРИДИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ

3.1. Зміст, форма та вимоги до електронних документів

Повноцінне пізнання сутності електронного документа як доказу неможливе без з'ясування того, як організовані його елементи, як вони взаємодіють та яку роль виконують. В зв'язку з цим питання визначення структури електронного документа, смислового наповнення категорій «форма» та «зміст» не позбавлені дискусії в правовій доктрині.

В наукових дослідженнях, присвячених правовій природі електронного документа, його доказовому потенціалу, все частіше поряд з означеним поняттям зустрічаються такі слова-супутники: «носій», «реквізити», «формат», «файл», «форма», «зміст». Попри це, ніхто з правознавців не наважується обґрунтувати їхнє співвідношення між собою, дослідити зв'язки та спробувати поєднати їх за структурно-функціональним принципом.

Так, більш традиційними з точки зору структурної організації ознаками електронного документа є його зміст та форма.

Відзначимо, що відношення науковців до розуміння категорії «зміст електронного документа» є відносно стабільним і майже не викликає критичних зауважень. Під змістом електронного документа прийнято розуміти інформацію, викладену в ньому. При цьому, інформація, яка складає зміст електронного документа, може зовсім не відрізнятися від інформації, що визначає змістове навантаження інших видів документів [307, с. 162]. Необхідно мати на увазі, що існує можливість створення електронних документів, що містять дані різних видів (комбіновані), в тому числі, текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо (ч. 1 ст. 100 ЦПК). Частини і

елементи змісту документа можуть бути пов’язані між собою логічно, хронологічно, графічно і т.д. [62, с. 54].

В міжнародному стандарті ISO 15489-2001 «Інформація та документація. Керування документацією» зміст як складова електронного документа визначена тим же шляхом фактична інформація документа, однак іменується по іншому «контент» [12]. Контентом вважає зміст електронного документа й В.Ф. Янкова, яка відзначає, що в електронному документі контент просторово не організований в силу існування документа в цифровому середовищі, на відміну аналогового документа. При цьому контент (зміст) електронного документа, як і текст (зображення і т.д.) аналогового документа, це той компонент документа, заради фіксації і збереження та(або) передачі якого створюється документ. Завдяки контенту реалізується одна з основних функцій документа інформаційна. Саме в цій інформаційній природі проявляється схожість між аналоговим та електронним документом [315, с. 232]. Змістовий компонент електронного документа є його функціональною характеристикою [51, с. 67].

Позначення інформаційної складової електронного документа контентом чи змістом не змінює суті підходу, в зв’язку з чим в цілях дослідження ці терміни можна вважати синонімами.

Аналіз електронного документа з позиції його використання як джерела доказів вимагає, щоб інформація, яка міститься в документі мала значення для вирішення справи, була пов’язана з предметом доказування. Такий процесуальний аспект змістового компоненту є обов’язковим, адже для суду доказове значення має саме інформація, а не її носій. Крім того, зараз електронний документ не зв’язаний нерозривно з його носієм: фізично носій може бути замінений на інший без втрати процесуального значення для самого змісту. Водночас на даний момент створюються всі умови для подання електронних документів в суд без використання їх матеріальних носіїв, тобто

створюється можливість вчинення процесуальних дій безпосередньо з самим електронним документом, а не з його носієм [107, с. 41-42].

Доповнюючи вищенаведену тезу, А.С. Глащенко стверджує, що з появою електронного документа на перший план виходить властивість інформативності, а не його об'єктно-матеріальний характер, тобто закріплення його на якому-небудь матеріальному носії. Можна сказати, що електронний документ, відділений від носія, має дві форми: активну обробка та передача, пасивну зберігання. У висновку акцент зміщується з носія інформації на саму інформацію, і всі дії з електронним документом оцінюються з точки зору інформаційної цілісності та безпеки [73, с. 28].

Тим не менш, матеріальний носій електронного документа, є його важливим компонентом, і потребує окремого аналізу.

Ж.В. Естерлейн відносить технічний електронний носій до форми електронного документа [307, с. 161]. На думку згаданого автора, електронна «форма» проявляється в технічних елементах і властивостях носія інформації. Вона створюється завдяки використанню електронно-технічних засобів фіксації, обробки та передачі інформації, за допомогою яких закріплюються відомості в документах, що мають не письмову, а електронну форму. Замість письмових знаків та допоміжних пишучих засобів фізичними носіями інформації служать електромагнітні поля і технічні засоби [307, с. 161].

Однак такий підхід видається не зовсім обґрунтованим. Сприймати матеріальний носій електронного документа як його форму, як мінімум, не послідовно з позиції правової сутності та доказового значення електронного документа, як інформації, що міститься на такому носії. Зі стрімким розвитком комп'ютерних технологій, появою найрізноманітніших інструментів передачі та зберігання цифрових даних, автономізацією електронних доказів серед письмових та речових, матеріальний носій електронного документа втрачає своє самостійне правове значення, а тому не може бути формою документа як його

стабільною відмінною ознакою. Матеріальний носій більше є елементом зовнішнім по відношенню до електронного документа (знаходиться за межами статичної структури) й має займати окреме місце серед його компонентів.

Автономність матеріального носія по відношенню до всіх електронних доказів закріплена на законодавчому рівні в частині 1 статті 100 ЦПК (такі дані можуть зберігатися, зокрема, на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет)) [279].

В подібному контексті розглядає матеріальний носій електронного документа й М.В. Бородін. Носій (в тому числі фізичні поля), який містить інформацію, що встановлює чи засвідчує юридичні факти, і здатен зберігати її протягом тривалого періоду часу, комунікативний компонент. Автор мотивує свій висновок принциповою відмінністю електронного документа, яка полягає у відсутності нерозривного зв'язку змісту документа та його носія. Носій електронного документа завжди може бути замінений іншим електронним носієм. Тому, М.В. Бородін структурно виділяє в складі електронного документа носій (комунікативний компонент), форму (структурний компонент) та зміст (змістовний компонент) [51,с. 67]. З такою точкою зору варто погодитися, адже вона пояснює правильний логічний взаємозв'язок між цими трьома категоріями, підкреслюючи відповідну функціональну роль кожного з них.

Формою електронного документа правильно буде вважати набір відповідних реквізитів.

Порядком роботи з електронними документами у діловодстві та їх підготовки до передавання на архівне зберігання, затвердженим наказом Міністерства юстиції України від 11.11.2014 року №1886/5 (зареєстровано в Міністерстві юстиції України 11 листопада 2014 року за №1421/26198) поняття «реквізит електронного документа» визначено так інформація, зафіксована в

електронному документі для його ідентифікації, організації, обігу і (або) надання йому юридичної сили [222].

За своїм процесуально-правовим значенням реквізити електронного документа можна поділити на обов’язкові (від наявності або відсутності яких залежить питання юридичної сили документа) та необов’язкові (ті, які носять додатковий характер).

Кожен реквізит, обов’язковість якого встановлена нормативним правовим актом, унікальний і не може бути замінений яким-небудь іншим реквізитом. За відсутності хоча б одного обов’язкового реквізиту електронний документ втрачає юридичну силу. Призначення реквізитів полягає в забезпеченні документа юридичною силою. Реквізит є самостійним по відношенню до цілі змісту документа встановлення чи засвідчення документом юридичних фактів. Основними функціями реквізитів в широкому сенсі є інформаційна (ідентифікація, фіксування дати та часу складення документа) та посвідчувальна (автентифікація, достовірність, цілісність) [51, с. 67].

Відповідно до статті 1 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» обов'язковий реквізит електронного документа обов'язкові дані в електронному документі, без яких він не може бути підставою для його обліку і не матиме юридичної сили. Частина 2 статті 5 цього ж Закону містить загальну норму, у відповідності до якої склад та порядок обов’язкових реквізитів електронних документів визначається законодавством [216].

Накладанням електронного підпису завершується створення електронного документа (частина 2 статті 6 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг»). Фактично дана норма і закріплює за електронним підписом, статус обов’язкового реквізиту. Додатковими реквізитами електронного документа можуть бути електронна печатка, електронна позначка часу. Процесуально-правові аспекти використання електронного підпису та

додаткових реквізитів для цілей дисертаційного дослідження буде розкрито в наступному пункті (п. 3.2.).

Зауважимо, що поділ реквізитів на обов'язкові та необов'язкові не до кінця вирішує проблему визначення сутності так званих «традиційних» реквізитів, які є скоріше елементами формуляра документів, що є типовими для певних сфер професійної життєдіяльності (діловодство, бухгалтерія, електронна комерція та ін.). Якщо роль та правова природа електронного підпису, електронної печатки зрозуміла, то як тоді кваліфікувати в цілях нашого наукового дослідження такі реквізити як дата документа, назва документа, резолюція, гриф тощо?

Електронний документ має бути оформлений за загальними правилами документування і мати реквізити, що встановлені для аналогічного документа з паперовим носієм інформації. Оформлення реквізитів організаційно-розпорядчих електронних документів здійснюється електронними засобами документування інформації з урахуванням вимог Національного стандарту України «Державна уніфікована система документації. Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлювання документів. ДСТУ 4163-2003», затвердженого наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 07 квітня 2003 року №55. Це прямі вимоги згаданого вище Порядку роботи з електронними документами у діловодстві та їх підготовки до передавання на архівне зберігання (пункт 2 глави 1 розділу ІІ) [222]. Згідно додатку 1 названого Порядку, реквізитами електронних документів в діловодстві, які можна вважати обов'язковими в контексті його норм, є назва виду документа, автор (кореспондент), дата документа, індекс документа, дата надходження, індекс вхідного документа, заголовок документа або короткий зміст, резолюція, відповідальний виконавець, строки виконання, позначка про виконання і т.д. (всього 51 позиція).

Однак було б не зовсім вірно ставити в залежність від наявності в електронному документі цих реквізитів питання його юридичної сили, та доказового значення, зокрема. Навіть якщо й були допущені порушення при створенні електронного документа в частині вимог щодо окремих реквізитів його формуляру, це не може однозначно свідчити про втрату таким документом юридичної сили чи свідчити про його недопустимість як доказу. В будь-якому випадку, правову оцінку таким документам в разі судового спору повинен надати суд, оцінюючи не тільки питання форми, а й змісту документа в розрізі норм спеціального законодавства, яке встановлює перелік таких реквізитів та вимоги до них. Так, реквізити первинних та зведених облікових документів передбачені ч. 2 ст. 9 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», реквізити правочинів, вчинених в електронній формі, містяться у відповідних положеннях ЦК України, ГК України, в Законі України «Про електронну комерцію» та можуть встановлюватися в змісті правочинів за домовленістю самих сторін.

Можливо подальше розв’язання цієї проблеми слід засновувати на розмежуванні реквізитів електронних документів на зовнішні (електронний підпис, електронна печатка, електронна позначка часу), тобто такі, що структурно не є частиною знаків та символів, якими фіксується зміст документа (наприклад, тексту), та внутрішні (заголовок документа, автор документа, резолюція, герб тощо), які безпосередньо присутні в даних документа, незалежно від того беруть вони участь в формуванні загального смислового контексту чи ні.

Електронний підпис, як елемент зовнішньої форми електронного документа, не бере участь в формуванні змісту документа, виконуючи самостійну процесуальну функцію. До того ж, будучи набором електронних даних, електронний підпис додається до електронних даних, з яких складається документ, зберігаючи свою автономність в життєвому циклі електронного документа, що ще раз доводить його існування в зовнішньому вимірі відносно

документа, як смислової цифрової одиниці. Втім, такі висновки є попередніми та потребують подальших теоретичних розробок.

В.Ф. Янкова пропонує всі реквізити електронного документа позначати єдиним поняттям метадані [315, с. 232] (дані, що описують контекст, зміст та структуру документів і забезпечують управління ними в інформаційній системі). Тотожне визначення метаданих закріплено у вітчизняному законодавстві, а саме у Вимогах до форматів даних електронного документообігу в органах державної влади, затверджених Наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 20.10.2011 року №1207, зареєстрованим в Мін'юсті 15.11.2011 року за №1306/20044 [212].

В широкому сенсі метадані є даними про дані, тобто інформація про інформацію, опис контенту. В більш вузькому значенні метадані це структурована інформація (дані), яка уособлює характеристики інформаційних ресурсів з метою їх ідентифікації, пошуку, обробки, зберігання.

В сукупності метадані можуть бути представлені у вигляді двох груп:

– метадані про документи, іншими словами, довідкові або реквізитні метадані;

– функціональні або сервісні метадані.

Перша група метаданих забезпечує пошук та ідентифікацію документів, підтримує та забезпечує доказову силу документів, виконує інші важливі функції, забезпечує управління електронними документами. Ця група метаданих формується в основному з реквізитної частини документа. Друга група метаданих це метадані про ділові операції, в який приймають участь документи, про процеси управління документами, про користувачів, їх права та ін. Задача цієї групи метаданих забезпечення управління метаданими протягом їх життєвого циклу, включаючи доступ до документів, забезпечення їх автентичності, цілісності, достовірності і надійності документів [315, с. 232].

В практиці вітчизняного електронного документообігу спроба систематизації метаданих позначилася введенням в обіг реєстраційно-контрольних карток (далі РКК) електронного документа інформаційного об'єкта електронного документообігу, що містить всю інформацію про створення (одержання), проходження та зберігання електронного документа в установі. РКК електронного документа оформлюється із зазначенням обов'язкових реквізитів відповідно до порядку заповнення реквізитів реєстраційно-контрольної картки електронного документа. Форми ведення та відтворення РКК визначаються на стадії розробки проекту інформаційної автоматизованої системи (далі ІАС) або її модернізації. Наприклад, РКК може оформлюватися у вигляді запису відповідної бази даних ІАС установи, а відтворюватися у формі РКК для документів з паперовим носієм інформації, визначеній нормативно-правовими актами у сфері діловодства [222].

РКК електронного документа, як ідея інтегрувати на одній основі метадані документа, має хороший функціональний потенціал, однак її формат потребує уточнення та систематизації, з метою подальшої уніфікації та можливого введення в процесуальну доказову діяльність.

Таким чином, оптимальність пізнання структурної організації електронного документа крізь призми його змісту та форми, знаходить своє теоретичне обґрунтування. Саме на змістовну та реквізитну частини ділить електронний документ ГОСТ 2.051-2006 «Єдина система конструкторської документації. Електронні документи. Загальні положення», що має статус міждержавного стандарту для 11 країн, в тому числі, України [89].

У законодавстві окремих країн закріплені норми, які відображають схоже бачення структури електронного документа. Так, стаття 17 Закону Республіки Білорусь «Про електронний документ та електронний цифровий підпис» та стаття 7 Закону Республіки Таджикистан «Про електронний документ» в один голос проголошують, що електронний документ складається із двох невід'ємних

частин: загальної та особливої. Загальна частина електронного документа складається з інформації, що складає зміст документа. Особлива частина електронного документа складається з одного чи кількох електронних підписів [109; 110].

Поділ електронного документа на загальну та особливу частину є досить умовним, і хоча сам підхід покладений в основу такого поділу є правильним, найменування складових («загальна», «особлива») все-таки потребує більш виваженого наукового підґрунтя.

Втім, названими законодавчими актами іноземних країн та Законом Республіки Вірменія «Про електронний документ та електронний цифровий підпис» визначено не тільки структуру, але й форми подання (сприйняття) електронного документа: внутрішню та зовнішню. Формою внутрішнього подання електронного документа є запис інформації, що складає електронний документ, на електронному носії інформації. Формою зовнішнього подання електронного документа є відтворення електронного документа на екрані дисплея, на паперовому, чи будь-якому іншому матеріальному об’єкті, відділеному від машинного носія, в доступному для візуального огляду виді (без додаткових технічних пристосувань) і формі, зрозумілій для сприйняття людиною [109; 110; 108].

Такий погляд на функціональне навантаження технічних складових електронного документа має своє практичне значення. Набуття електронним документом офіційного статусу самостійного засобу доказування зумовлює потребу в виробленні уніфікованих підходів не тільки до його єдино правильного концептуального сприйняття як засобу доказування, а й до його технічної сторони, яка визначає цифровий вимір існування електронного документа. Подальший розвиток систем електронного діловодства, електронної комерції, бухгалтерського та податкового обліку, інших сфер застосування електронного документа потребує вироблення єдиних підходів до використання електронно-

технічних засобів фіксації, обробки та передачі інформації в електронній формі, з впровадженням єдиних форматів електронних даних та стандартів файлової системи. Лише такий порядок забезпечить доступність та поширення електронного документа, адже створить передумови для роботи з електронними документами із застосуванням зрозумілого та доступного програмного забезпечення.

«Формат» та «файл» і є згаданою вище формою внутрішнього сприйняття електронного документа, які спільно утворюють єдину логічну пару.

Файл як основна форма електронного цифрового документа фактично є його «електронним папером». При цьому матеріальність запису файлу та його документованої інформації як об'єктивної форми є необхідною та обов'язковою умовою існування файлу. Це дозволяє файлу як формі подання електронного документа, з однієї сторони, в повній мірі відповідати ознакам, що визначають документ як матеріальний об'єкт, а з іншої сторони, володіти нематеріальними властивостям, що робить можливою передачу по каналам зв'язку електронних документів та юридично обґрунтовувати нематеріальне переміщення та тотожність прийнятих електронних документів їх відправленим аналогам. Особливість файлової форми подання електронних цифрових документів проявляється в тому, що при копіювання файлів кожна наступна копія рівноцінна та рівнозначна першій копії створюваного файлу і фізичне місцезнаходження запису файлу на матеріальному носії не має суттєвого значення, тобто поняття «оригінал електронного цифрового документа» та його «електронна копія» не мають того сенсу, який притаманний традиційним паперовим документа [307, с. 161].

У свою чергу формат електронного документа це структурований набір даних, зручних для зберігання та автоматичної обробки. Форматом можна назвати й закодовану текстову інформацію, яка відповідає за розподіл та подання даних в електронному документів. Стандартизація форматів даних електронних

документів потребує багато зусиль, однак є однією з передумов діджиталізації судочинства в цілому.

На даний момент вже існують переліки форматів даних, які можна брати за основу при подальших розробках [222]:

У№	Призначення форматів даних електронних документів	Формати даних електронних документів (розширення)
1.	Для створення текстових електронних документів	PDF/A-1 (*.pdf)
2.	Для створення фото- електронних документів	TIFF (*.tif)
3.	Для створення аудіоданих аудіовізуальних електронних документів	FLAC (*.flac)
4.	Для інкапсуляції даних аудіовізуальних електронних документів	Matroska (*.mkv)
5.	Для створення відеоданих аудіовізуальних електронних документів	Реалізація MPEG-4 AVC/H.264 у FFmpeg

Вищенаведені формати створюють передумови для повноцінної реалізації учасниками справи права на доказування з використанням більшості видів електронних документів передбачених частиною 1 статті 100 ЦПК: текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи [279].

Форма зовнішнього сприйняття електронного документа, яка полягає в його візуалізації для безпосереднього сприяння людиною, оголює певний недолік електронного документа. Мається на увазі, що в електронному середовищі втрачаються такі поняття як «сенс», «знання» і т.д., а залишається тільки детермінована послідовність біт [301, с. 56]. В цьому аспекті електронні

документи уступають письмовим, які містять додаткову непряму інформацію, отриману завдяки безпосередній участі автора в створенні документа: з письмом в документі передається настрій, переживання, розумові здібності тощо, що не притаманно електронним даним, які є знеособленими в цьому плані.

Таким чином інституційно складові електронних доказів (матеріальний носій, зміст, форма, файл, формат, зовнішня візуалізація) існують в організованій системі, яка обумовлює наявність стійких зв'язків між ними та відповідного функціонального навантаження. Подальше вивчення та становлення електронного доказу як концепту в процесуальному праві здається неможливим без вирішення існуючої проблематики структурно-функціональної організації електронних документів.

3.2. Процесуальне значення електронного підпису та інших реквізитів електронних документів

Головною умовою використання електронних документів як доказів є їх підписання електронним підписом. Досліджуючи значення електронного підпису доцільно зазначити, що електронний підпис є технічним засобом, який дозволяє не тільки ідентифікувати автора електронного документа, іншими суб'єктами електронного документообігу але й запобігти подальшому спотворенню інформації випадковому чи навмисному [166, с.8].

Електронний підпис володіє всіма основними властивостями власноручного підпису:

– засвідчує те, що отриманий документ надійшов від особи, яка його підписала;

– гарантує цілісність та захист від спотворення і внесення виправлень у підписаний документ;

– не дає можливості особі, яка підписала документ, відмовитись від зобов'язань, які вона взяла на себе, підписуючи цей документ.

Поняття електронного підпису зустрічається у багатьох міжнародних і національних нормативно-правових актах. На жаль, майже кожна країна або міжнародна організація намагається внести корективи у визначення електронного підпису, описати його додаткові особливості, по-іншому осмислити функції, призначення та виділити характерні риси. У міжнародній практиці немає загального поняття електронного підпису і часто використовують такий синонім, як цифровий підпис. Все це призводить до порушення цілісності законодавства, загальної картини регулювання відносин щодо використання електронного підпису, до плутанини і ускладнення міжнародного правового регулювання.

У Законі Великобританії «Про електронні комунікації» №1798 від 25.05.2000 року електронний підпис трактується як багато чого-небудь в електронній формі, яке інкорпороване або іншим чином логічно асоційоване з будь-якими електронними даними з метою встановлення достовірності даних, їх цілісності [293, с.43].

Закон Сполучених Штатів Америки «Про електронні підписи в міжнародних і національних комерційному обороті» містить таке визначення електронного підпису: «Електронний звук, символ або процес, приєднаний або логічно з'єднаний з контрактом або іншим документом (записом) і відтворюється чи приймається особою з метою підписання документа (запису)» [275, с.28].

До 2016 року використання електронного підпису в Європейському Союзі регламентувалося Директивою ЄС «Про порядок використання електронних підписів у Європейському Співтоваристві» 1999/93/ЕС2, яка встановлювала мінімально необхідні вимоги для використання електронних підписів у повсякденному житті. Впровадження положень зазначеної Директиви, а також відповідних стратегій розвитку дозволило досягти таких результатів: 47% європейців користуються засобами електронних публічних послуг, 57% з яких доступні онлайн. Фактично, станом на середину 2015 року, електронні публічні

послуги дозволяли вирішувати в режимі онлайн такі питання повсякденного життя, як пошук роботи, освіта, заснування бізнесу, подорожі, придбання автомобіля, судове провадження за незначними позовами (наприклад, цивільне провадження за позовами з низькою ціною позову), звичайні бізнесові операції. Показовим є те, що тільки 10% вказаних життєвих подій можна вирішити виключно оффлайн. Втім це було визнано недостатнім. У 2014 році було прийнято Регламент (ЄС) No 910/2014 Європейського Парламенту та Ради від 23 липня 2014 р. про електронну ідентифікацію та довірчі послуги для електронних транзакцій на внутрішньому ринку та скасування Директиви 1999/93/ЕС2, який набрав чинності 1 липня 2016 р. Згідно з преамбулою, основними причинами прийняття вказаного Регламенту на заміну Директиви 1999/93/ЕС було намагання підвищити рівень довіри до електронних транзакцій завдяки впровадженню загальних засад безпечних електронних операцій між громадянами, бізнесом та органами влади, що має забезпечити підвищення ефективності публічних та приватних онлайн-сервісів, електронного бізнесу й електронної комерції.

Поняття електронного підпису згадується у статті 2 Типового закону ЮНСІТРАЛ «Про електронні підписи», прийнятого Комісією ООН з права міжнародної торгівлі від 05.07.2001 року та визначає електронний підпис як дані в електронній формі, що містяться в повідомленні даних, приєднані до нього чи логічно з ним асоціюються й можуть бути використані для ідентифікації підписувача, мають указівку на те, що він згідний із повідомленням даних. У Регламенті (ЄС) №910/2014 Європейського Парламенту й Ради від 23 липня 2014 року «Про електронну ідентифікацію та довірчі послуги для електронних транзакцій у межах внутрішнього ринку» зазначено, що електронним підписом є дані в електронній формі, які логічно пов’язані з іншими даними в електронній формі й використовуються підписувачем як підпис.

У юридичній літературі існує безліч визначень електронного підпису. І. Свидрук зазначає, що електронний підпис у найбільш загальному розумінні являє собою набір символів, що дає змогу безпомилково ідентифікувати носія цього «підпису», а також переконатися, що інформація в документі не змінена. [256, с.36]

М. Дутов у своїй праці «Правові проблеми електронного документообігу» висловлює думку, відповідно до якої термін «електронний підпис» означає дані, передані разом із текстом повідомлення, одержані з використанням здійснення певних алгебраїчних перетворень тексту, надіслані «закритим ключем» відправника, відомим лише йому [104, с. 122].

Відповідно до Закону України «Про електронні довірчі послуги» від 05.10.2017 р. №2155-VIII законодавець розрізняє електронний підпис (низький рівень довіри), удосконалений електронний підпис (середній рівень довіри) та кваліфікований електронний підпис (високий рівень довіри). Електронний підпис електронні дані, які додаються підписувачем до інших електронних даних або логічно з ними пов’язуються і використовуються ним як підпис.

Удосконалений електронний підпис електронний підпис, створений за результатом криптографічного перетворення електронних даних, з якими пов’язаний цей електронний підпис, з використанням засобу удосконаленого електронного підпису та особистого ключа, однозначно пов’язаного з підписувачем, і який дає змогу здійснити електронну ідентифікацію підписувача та виявити порушення цілісності електронних даних, з якими пов’язаний цей електронний підпис. Зауважимо, що із аналізу законодавчого визначення удосконаленого електронного підпису вбачається, що удосконалений електронний підпис не обов'язково повинен використовуватись із сертифікатом, а якщо й з використанням, то не обов'язково, щоб сертифікат був кваліфікованим.

Якщо говорити про практичне використання наведеного різновиду електронного підпису то прикладом слугуватимуть внутрішні рішення підприємства, що засновані на стандарті OpenPGP. Для успішного використання цієї технології досить розуміння її базових концепцій. У стандарті OpenPGP використовуються криптографія з відкритим ключем. За допомогою криптографічних методів, наприклад, звичайний текст може бути перетворений в текст зашифрований. Для шифрування PGP використовує відкритий ключ того, для кого призначений зашифрований матеріал. У ході шифрування створюється повідомлення, яке можна розшифрувати тільки використовуючи відповідний закритий ключ, що належить одержувачу повідомлення.

Кваліфікований електронний підпис удосконалений електронний підпис, який створюється з використанням засобу кваліфікованого електронного підпису і базується на кваліфікованому сертифікаті відкритого ключа.

Кваліфікований електронний підпис відрізняється від удосконаленого електронного підпису лише за такими додатковим критеріями як:

– апаратно-програмний або апаратний пристрій чи програмне забезпечення, які реалізують криптографічні алгоритми генерації пар ключів та/або створення кваліфікованого електронного підпису та/або перевірки кваліфікованого електронного підпису та/або зберігання особистого ключа кваліфікованого електронного підпису, який відповідає вимогам цього Закону (законодавство не уточнює, яким саме вимогам має відповідати такий пристрій чи програмне забезпечення);

– базується на кваліфікованому сертифікаті відкритого ключа.

Кваліфікований електронний підпис накладається за допомогою особистого ключа та перевіряється за допомогою відкритого ключа. Система цифрового підпису припускає, що кожен користувач мережі має свій особистий ключ (що зберігається в таємниці), який використовується для формування підпису, а також відповідний цьому особистому ключу відкритий ключ, відомий

решті користувачів мережі і призначений для перевірки підпису. Цифровий підпис обчислюється на основі особистого ключа відправника інформації й власне інформаційних бітів документу (файлу). Спосіб обчислення цифрового підпису гарантує, що знання відкритого ключа не може призвести до підробки підпису.

Кваліфікований сертифікат відкритого ключа видається спеціальний суб'єктом кваліфікованим надавачем електронних довірчих послуг. У відповідності до п. 24 ст. 1 Закону України «Про електронні довірчі послуги» таким є юридична особа незалежно від організаційно-правової форми та форми власності, фізична особа-підприємець, яка надає одну або більше електронних довірчих послуг, діяльність якої відповідає вимогам цього Закону та відомості про яку внесені до Довірчого списку. З викладеного слідує, що надавати кваліфіковані електронні довірчі послуги можуть юридичні особи незалежно від форми власності або фізичні особи-підприємці, дані про які містяться у спеціальному Довірчому списку. Причому надавачі електронних довірчих послуг повинні до початку діяльності внести кошти на рахунок із спеціальним режимом використання у банку або застрахувати свою діяльність на суму не менше тисячі мінімальних зарплат.

Пунктом 3 статті 18 Закону України «Про довірчі послуги» закріплено, що електронний підпис чи печатка не можуть бути визнані недійсними та позбавлені можливості розглядатися як доказ у судових справах виключно на тій підставі, що вони мають електронний вигляд або не відповідають вимогам до кваліфікованого електронного підпису чи печатки. З наведеної правової норми вбачається, що відсутність кваліфікації не робить документ із простим електронним підписом автоматично недійсним, але ступінь довіри до нього може бути низьким. Кваліфікований електронний підпис, навпаки, має презумпцію автентичності. Однак, ця презумпція не означає незаперечність оскільки навіть автентичність ручного підпису може бути оскаржена. Удосконалений підпис

займає середню позицію: його достовірність не презюмується, однак Закон України «Про довірчі послуги» у статті 15 закріплює, що використання удосконалених електронних підписів та печаток забезпечує середній рівень довіри до схем електронної ідентифікації.

Статтею 12 Закону України «Про електронну комерцію» №675-VIII від 03 вересня 2015 р. законодавець зазначає, що відповідно до акта цивільного законодавства або за домовленістю сторін електронний правочин має бути підписаний сторонами, а моментом його підписання є використання [217]:

– електронного підпису або електронного цифрового підпису відповідно до Закону України «Про електронний цифровий підпис», за умови використання засобу електронного цифрового підпису усіма сторонами електронного правочину;

– електронного підпису одноразовим ідентифікатором, визначеним цим Законом;

– аналога власноручного підпису (факсимільного відтворення підпису за допомогою засобів механічного або іншого копіювання, іншого аналога власноручного підпису) за письмовою згодою сторін, у якій мають міститися зразки відповідних аналогів власноручних підписів.

Однак слід звернути увагу на ч. 7 ст. 95 ЦПК України, яка закріплює що документи, отримані за допомогою факсимільного чи інших аналогічних засобів зв’язку, приймаються судом до розгляду як письмові докази у випадках і в порядку, які встановлені законом або договором. З наведеного слідує, що документи які підписані та подані факсимільним зв’язком не будуть відноситись до електронних документів, що у свою чергу свідчить про те, що факсимільне відтворення підпису не належить до виду електронного підпису.

Отже, Закон України «Про електронну комерцію» передбачає три види електронних підписів: електронний підпис, електронний підпис з одноразовим ідентифікатором, аналог власноручного підпису. Із аналізу зазначеного можна

навести приклад використання такого виду електронного підпису укладання електронного договору шляхом реєстрації на сайті та ідентифікації користувача через SMS-повідомлення або e-mail. Тобто, за допомогою електронного підпису одноразовим ідентифікатором, визначеним Законом України «Про електронні довірчі послуги» (це алфавітно-цифрова послідовність, що її отримує особа, яка прийняла пропозицію (оферту) укласти електронний договір шляхом реєстрації в інформаційно-телекомунікаційній системі суб'єкта електронної комерції, що надав таку пропозицію).

Аналог власноручного підпису (факсимільне відтворення підпису за допомогою засобів механічного або іншого копіювання, іншого аналога власноручного підпису) використовується за письмовою згодою сторін, у якій мають міститися зразки відповідних аналогів власноручних підписів (ст. 12 Закону України «Про електронну комерцію»). Відповідні положення також передбачені в ЦК України. Відповідно до ч. 3 ст. 207 ЦК України, використання під час учинення правочинів факсимільного відтворення підпису за допомогою засобів механічного, електронного або іншого копіювання, електронного підпису або іншого аналога власноручного підпису допускається у випадках, установлених законом, іншими актами цивільного законодавства, або за письмовою згодою сторін, у якій мають міститися зразки відповідного аналога їхніх власноручних підписів.

Опираючись на законодавче визначення електронного підпису можна зробити висновок про встановлення вимог до вчинення електронного підпису, про особливості такого підпису та його призначення. Використання електронного підпису означає наявність унікальних для кожного підпису ключів (паролів), одним із яких можна тільки зашифрувати документ особистий ключ, а іншим можна тільки розшифрувати відкритий ключ. Під час підписання електронного документа електронним підписом використовується особистий ключ, який шифрує електронний документ. Особистий ключ параметр алгоритму

асиметричного криптографічного перетворення, який використовується як унікальні електронні дані для створення електронного підпису чи печатки, доступний тільки підписувачу чи створювачу електронної печатки, а також у цілях, визначених стандартами для кваліфікованих сертифікатів відкритих ключів. На другому етапі використання електронного підпису електронний документ пересилається його отримувачу, який повинен мати відкритий ключ, що дає змогу лише розшифрувати документ. Відкритий ключ параметр алгоритму асиметричного криптографічного перетворення, який використовується як криптографічні дані для перевірки електронного підпису чи печатки, а також у цілях, визначених стандартами кваліфікованих сертифікатів відкритих ключів.

Як отримати електронний підпис? Використання електронного підпису передбачається як фізичними, так і юридичними особами для обміну документами без безпосереднього їх відвідування. Послуга отримання електронного підпису є досить доступною. Наприклад, якщо особа є клієнтом ПриватБанку то перший найбільш простий спосіб отримання електронного підпису через систему Приват24. Для цього необхідно заповнити заявку на отримання сертифіката, створити пароль на файл сховище ключів, отримати та ввести шестизначний пароль у форматі SMS або у мобільному додатку Privat24. Далі заявка на отримання сертифіката сформується автоматично та з’явиться вікно з відповідним повідомленням та інформацією щодо сертифіката.

Другий спосіб отримання електронного підпису через будь-який з Центрів сертифікації. Для цього особа повинна зібрати документи (реєстраційна картка (для фізичної особи) встановленого зразка, заповнена та підписана у двох примірниках; копія паспорта підписувача (копії 1-2 сторінок) та сторінка з відміткою про реєстрацію місця проживання) або копія паспорта виготовленого у формі картки, що містить безконтактний електронний носій (копії лицьового та зворотного боку та копія паперового витягу із Державного реєстру про адресу

реєстрації місця проживання, або копія Довідки про реєстрацію місця проживання фізичної особи), або паспорта громадянина України для виїзду за кордон з відміткою про постійне місце проживання в іноземній державі, засвідчена підписом власника; копія картки платника податків, засвідчена підписом власника. За наявності у паспорті реєстраційного номера облікової картки платника податків відповідно до вимог Положення про реєстрацію фізичних осіб у Державному реєстрі фізичних осіб платників податків, затвердженого наказом Міністерством доходів від 10.12.2013 р. №779, замість копії картки платника податків може бути подана копія сторінки паспорта з відповідною відміткою. У разі, якщо через релігійні переконання фізична особа відмовилась від реєстраційного номеру облікової картки платника податків, копія картки платника податків не подається, замість цього подається копія сторінки паспорту з відміткою про таку відмову. Для іноземних громадян: копія посвідчення на постійне (тимчасове) місце проживання, засвідчена підписом власника, або паспорт громадянина іншої країни із нотаріально засвідченим перекладом на українську мову.); зареєструватися в одному з Центрів сертифікації; прийти в Центр сертифікації з документами та чистим носієм інформації (флеш-пам’ять чи диск DVD-R); за допомогою фахівців відповідного Центру сертифікації згенерувати ключі та записати їх на носій.

Щодо інших реквізитів електронного документа, то з аналізу чинного законодавства можна виділити такі як електронна печатка та позначка часу.

Законом України «Про електронні довірчі послуги» №2155-VIII від 05.10.2017 р. електронну печатку визначено як електронні дані, які додаються створювачем електронної печатки до інших електронних даних або логічно з ними пов’язуються і використовуються для визначення походження та перевірки цілісності пов’язаних електронних даних [215].

З наведеного вбачається, що електронна печатка слугує засобом визначення походження та перевірки цілісності інформації, яка викладена в електронному документі.

Як і електронний підпис, так і електронна печатка додається або пов'язується з електронним документом за допомогою апаратно-програмного або апаратного пристрою чи програмного забезпечення.

Вважаємо, що електронну печатку не можна вважати обов'язковим реквізитом електронного документа, виходячи з наступного.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо використання печаток юридичними особами та фізичними особами підприємцями» №1982-VIII від 23.03.2017, яким було виключено із законодавства вимоги про обов'язкове використання печаток.

Зокрема, статтею 9 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. №996-XIV визначено, що первинні та зведені облікові документи можуть бути складені на паперових або машинних носіях і повинні містити такі обов'язкові реквізити, як:

назва документа (форми);

дата складання;

назва підприємства, від імені якого складено документ;

зміст й обсяг господарської операції, одиниця виміру господарської операції;

посади осіб, відповідальних за здійснення господарської операції та правильність її оформлення;

особистий підпис або інші дані, що надають змогу ідентифікувати особу, яка брала участь у здійсненні господарської операції [211].

Як бачимо, печатки серед обов'язкових реквізитів первинних документів немає. При цьому передбачено, що такі документи можуть бути складенні як на паперових так і на машинних носіях. На нашу думку, в даному випадку

законодавець допускає можливість складання облікових документів у вигляді електронного документа.

Також Законом №1982-VIII від 23.03.2017 р. було внесено зміни до частини 1 статті 58-1 Господарського кодексу України і викладено її в наступній редакції: «Суб'єкт господарювання має право використовувати у своїй діяльності печатки. Використання суб'єктом господарювання печатки не є обов'язковим».

З вищевикладеного можна зробити висновок, що застосування печатки у тому числі електронної не є обов'язковим для суб'єктів господарювання, а відтак не може бути обов'язковим реквізитом для електронного документа і застосовується у разі її наявності.

Відповідно до викладених досліджень та Закону України «Про електронні довірчі послуги» №2155-VIII від 05.10.2017 р. законодавець розрізняє два види електронних печаток: удосконалені електронні печатки (середній рівень довіри) та кваліфіковані електронній печатки (високий рівень довіри).

Законом №2155-VIII від 05.10.2017 р. визначено легальні визначення удосконаленій та кваліфікованій електронній печатці, так:

удосконалена електронна печатка електронна печатка, створена за результатом криптографічного перетворення електронних даних, з якими пов'язана ця електронна печатка, з використанням засобу удосконаленої електронної печатки та особистого ключа, однозначно пов'язаного із створювачем електронної печатки, і який дає змогу здійснити електронну ідентифікацію створювача електронної печатки та виявити порушення цілісності електронних даних, з якими пов'язана ця електронна печатка;

кваліфікована електронна печатка удосконалена електронна печатка, яка створюється з використанням засобу кваліфікованої електронної печатки і базується на кваліфікованому сертифікаті електронної печатки [215].

З аналізу наведених положень законодавства вбачається, що поняття удосконаленого та кваліфікованого підпису повністю дублюється з поняттям удосконаленої та кваліфікованої печатки.

У зв'язку з цим на сьогодні практичне значення електронної печатки не є до кінця зрозумілим оскільки, окрім певних індивідуально визначених ознак електронної печатки у чинному законодавстві не вказано випадків, коли такий реквізит є обов'язковим для електронного документа.

Наступним додатковим реквізитом, що був визначений в новому Законі України «Про електронні довірчі послуги» №2155-VIII від 05.10.2017 р. є позначка часу.

Так, позначки про зміни та доповнення документа є надзвичайно важливим для елеронних документів, адже візуально довести зміни в електронних документах набагато складніше ніж у паперових. Такі позначки дозволяють юридично підтвердити наявність змін чи доповнень у документах. У них повинні міститися наступні дані: ПІБ, код та посади осіб, що вносили зміни чи доповнення в документ протягом всього терміну зберігання, дати та час зміни, інформація про те, що саме було змінено чи доповнено.

До вступу в силу Закону України №2155-VIII від 05.10.2017 р. питання використання позначки часу в електронних документах регулювалося Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку засвідчення наявності електронного документа (електронних даних) на певний момент часу» від 26.05.2004 №680, якою було надано легальне визначення електронної позначки часу, відповідно до якого це електронні дані, які пов'язують інші електронні дані з конкретним моментом часу для засвідчення наявності цих електронних даних на цей момент часу.

Відповідно до наведеного нормативно-правового акту використання послуги фіксування часу здійснювалося добровільно, такі послуги надавалися акредитованими центрами сертифікації ключів. Час, який використовується в

позначці часу встановлювався надійним засобом електронного цифрового підпису за київським часом на момент її формування, який синхронізований із Всесвітнім координованим часом (UTC) з точністю до однієї секунди.

При цьому Н.О. Пронь підкреслила проблему, при якій при підписанні електронного документа також робилась відмітка про час. Але в такому випадку дата та час переносилась з даних комп'ютера, які можна було змінити відповідно до потреб користувача. Тобто, можна було підписати документ тією датою, яка необхідна, а не тією, яка є насправді. Таке фіксування часу могло вводити в оману та сприяти підробці документів [233, с. 360].

Станом на сьогодні питання застосування позначки часу регулюється низкою нормативно-правових актів, зокрема Законом України «Про електронні довірчі послуги» №2155-VIII від 05.10.2017 р.

Вказаним законом не було запроваджено революційно нове розуміння електронної позначки часу, однак застосовано поняття кваліфікована електронна позначка часу без надання визначення вказаного терміну.

Однак, виходячи з аналізу положень Закону України №2155-VIII від 05.10.2017 р. та Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження вимог у сфері електронних довірчих послуг та Порядку перевірки дотримання вимог законодавства у сфері електронних довірчих послуг» від 7 листопада 2018 р. №992 пропонуємо наступне поняття кваліфікованої електронної позначки часу це удосконалена електронна позначка часу, що формується за допомогою засобів кваліфікованого електронного підпису чи печатки шляхом створення запиту на формування кваліфікованої електронної позначки часу та подальшим надсиланням користувачу відповіді, що містить кваліфіковану електронну позначку часу».

Наступним, більш значним нововведенням стало закріплення обов'язковості використання кваліфікованої електронної позначки часу для постійного зберігання електронних даних.

Вказана вимога спостерігається не тільки в Законі України №2155-VIII від 05.10.2017 р., а й в інших нормативно-правових актах.

Так, у п. 21 Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання документування управлінської діяльності» від 17 січня 2018 р. №55 вказано, що за результатами попереднього розгляду отриманий через систему взаємодії електронний документ підлягає реєстрації, зокрема крім випадку, коли відсутня електронна позначка часу [97].

Пунктом 14 Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку «Про затвердження Порядку подання інформації особами, які провадять діяльність з подання звітності та/або адміністративних даних до Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку» від 29.11.2018 р. №839 закріплено, що протокол про отримання даних має включати щонайменше такі складові: 1) реєстраційні реквізити протоколу про отримання; 2) вхідні реєстраційні реквізити; 3) ідентифікатор особи суб'єкта подання звітності; 4) реєстраційні реквізити у суб'єкта подання; 5) час отримання регламентованих даних агентом подання (з точністю до секунди); 6) перелік отриманих елементів (файлів), включаючи перелік створених у зовнішніх файлах кваліфікованих електронних підписів та печаток, із супроводженням кожної складової щонайменше такими реквізитами: найменування елемента (ім'я файла); інформація про отриманий розмір елемента; інформація, що дає змогу надійно перевірити цілісність (неушкодженість) отриманого елемента даних (наприклад, контрольна сума, значення геш-функції, електронний підпис, електронна печатка залежно від реалізованих СЕД технологій); 7) кваліфікована електронна печатка агента подання, яка засвідчує протокол про отримання, та кваліфікована електронна позначка часу [221].

З наведеного можна зробити висновок, що кваліфікована електронна позначка часу є обов'язковим реквізитом електронного документа, що

формується внаслідок застосування кваліфікованого/удосконаленого підпису чи печатки.

Повертаючись до дослідження процесуального значення реквізитів електронного документа зазначаємо, що відповідно до частини 2 ст. 100 ЦПК України електронні докази подаються в оригіналі або в електронній копії, засвідченій електронним цифровим підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронний цифровий підпис». Законом може бути передбачено інший порядок засвідчення електронної копії електронного доказу. Звертаємо увагу, що чинна редакція ЦПК України посилається на Закон України «Про електронний цифровий підпис», що втратив чинність від 07.11.2018 року. Підставою для скасування слугувало прийняття Закону України «Про довірчі послуги» від 05.10.2017 року.

Оцінюючи значення підпису опосередковано можна зробити висновок, що процесуальне значення електронного підпису полягає у підтвердженні достовірності інформації, завіреної таким електронним підписом.

Електронний підпис, безпосередньо впливаючи на доказову силу такого засобу доказування як електронний доказ, визначає також чи буде такий доказ вважатися допустимим.

Звертаємо увагу, що визначити допустимість доказу означає з'ясувати чи отриманий він за допомогою передбачених законом засобів. Таким чином, допустимий електронний доказ дані, які мають значення для вирішення справи, обґрунтовують чи заперечують вимоги учасників справи, одержаний та оформлений відповідно до вимог національного законодавства. Якщо говорити про вимоги законодавства щодо електронного доказу, дане питання висвітлювалось у п. 3.1 Розділу ІІІ у якому зазначалось, що ознакою існування електронного документа, як доказу, є відповідне оформлення змісту даного електронного доказу, а саме: дотримання обов’язкових реквізитів.

Обов’язковість такого реквізиту електронного документу як електронний підпис закріплено у статті 6 Закону України «Про електронний документ та документообіг» [216].

Оскільки електронний підпис при дотриманні передбачених законом вимог розглядається як аналог власноручного підпису, в цьому разі на нього повною мірою мають поширюватися правові наслідки власноручного підпису, в тому числі і процесуальні. Так само як і у випадку із власноручним підписом, при використанні електронного підпису дія презумпції поширюється тільки на документи, що містять волевиявлення сторони. У тих випадках коли електронний документ містить певну фактичну інформацію, наявність електронного цифрового підпису може вказувати лише на те, що документ не зазнав змін із моменту його створення. Таким чином, можна вести мову про встановлення презумпції достовірності електронного підпису з моменту, коли особа підписувача встановлена, а цілісність документа гарантована, що більшою мірою сприятиме її юридичній рівності із власноручним підписом [169, с. 168].

Таким чином, електронний підпис має дві процесуальні функції. По-перше, його призначення полягає у автентифікації та ідентифікації. З цією функцією пов'язано її значення як підстава презумпції авторства документа. По-друге, скріплення документів електронним підписом дозволяє гарантувати їх цілісність і незмінність, що в значній мірі підвищує довіру суду до даних, що містяться в таких актах і, як наслідок, впливає на доказову силу документа.

О.П. Вершинін у навчальному посібнику «Электронный документ: правовая форма и доказательство в суде» звертає увагу, що необхідно чітко розмежовувати доказову силу електронного аналога власноручного підпису та його матеріально-правове значення. Доказове значення електронного підпису полягає в автентифікації та ідентифікації скріпленого ним документа, крім того, на думку вказаного автора, наявність електронного підпису є умовою допустимості документа як письмового засобу доказування [62, с. 125].

Система ідентифікації та автентифікації є одним з ключових елементів інфраструктури захисту від несанкціонованого доступу до будь-якої інформаційної системи. Під несанкціонованим доступом до інформації розуміється доступ до інформації, що порушує встановлені правила розмежування доступу і здійснюваний з використанням штатних засобів обчислювальної техніки або автоматизованих систем. Несанкціонований доступ може носити випадковий або навмисний характер. Задачею систем ідентифікації і автентифікації є визначення і верифікація набору повноважень суб'єкта при доступі до інформаційної системи. Ідентифікація дозволяє суб'єкту (користувачу, особі, що діє від імені певного користувача) назвати себе (повідомити своє ім'я). Ідентифікація це пред'явлення користувачем певного унікального, властивого тільки йому ідентифікатора (ознаки). За допомогою автентифікації друга сторона переконується, що суб'єкт дійсно той, за кого він себе видає. Як синонім слова «автентифікація» іноді використовують словосполучення «перевірка достовірності». [26, с. 105] Автентифікація це процедура, яка перевіряє, чи має користувач з пред'явленим ідентифікатором право на доступ до ресурсу. Ці процедури (ідентифікація та автентифікація) нерозривно зв'язані між собою, оскільки спосіб перевірки визначає, яким чином і що користувач повинен пред'явити системі, щоб отримати доступ до неї [306, с.256].

Суб'єкт може підтвердити свою дійсність, пред'явивши принаймні один з наведених ідентифікаторів:

- пароль, особистий ідентифікаційний номер, криптографічний ключ і т.п.;
- особисту картку або інший пристрій аналогічного призначення;
- голос, відбитки пальців і т.п., тобто свої біометричні характеристики.

Використання електронного підпису ідентифікує особу, тобто використовує дані особи з документів, створених на матеріальних носіях, та/або

електронних даних, в результаті виконання якої забезпечується однозначне встановлення фізичної, юридичної особи або представника юридичної особи. Автентифікація дає змогу підтвердити електронну ідентифікацію фізичної, юридичної особи, інформаційно-телекомунікаційної системи та/або походження та цілісність електронних даних. Наведені визначення понять «ідентифікація особи» та автентифікація» знайшли своє відображення у Законі України «Про електронні довірчі послуги».

При дослідженні процесуальної ролі електронного підпису увагу привертає зарубіжний досвід регулювання даного питання. Наприклад, Закон Німеччини «Про рамкові умови користування електронного підпису та внесення змін і доповнень до інших законів» від 16 травня 2001 р розрізняє чотири види електронних підписів: простий, просунутий, кваліфікований і кваліфікований електронний підпис, виданий акредитованим сертифікуючим центром. З усіх електронних підписів тільки кваліфікований розглядається як аналог власноручного підпису. Його матеріально-правове значення полягає в наданні документу електронної форми, яка, в свою чергу, прирівнюється до письмової. Тобто в тих випадках, коли законом передбачена письмова форма документа, він може бути складений в електронній формі.

Стосовно процесуального значення електронного підпису слід зазначити, що, в процесуальному праві Німеччини кваліфікований електронний підпис не розглядається в якості умови допустимості документа в процесі доведення. Суд відповідно до принципу свободи оцінки доказів, може вирішити яку доказову силу має електронний документ, наприклад, комп'ютерна роздруківка e-mail, що не містить кваліфікованого електронного підпису .У тих випадках, коли виникає спір про дійсність електронного документа, суд покладає на особу, що оспорює дійсність електронного документа обов'язок щодо доказування підроблення. У разі скріплення документа кваліфікованим електронним підписом діє свого роду презумпція авторства документа. Передбачається, що документ підписаний

особою, підписом якої електронний документ був скріплений. Зворотне може бути доведено лише фактами, які доводять серйозні сумніви в тому, що особа належить даний електронний підпис.

Таким чином, припущення про дійсність документа, що існує в електронній формі, засноване на результаті перевірки електронного підпису, може бути оскаржене лише фактами, які доводять серйозні сумніви в тому, що документ підписаний власником підпису. При цьому, незначне практичне значення мають твердження, що ключ був втрачений або викрадений оскільки наявність одного ключа недостатньо, тому що для його застосування необхідно знати код, відомий тільки власнику. У зв'язку з цим, в разі несанкціонованого використання ключа, власник повинен надати пояснення, як код став відомий третій особі.

Використання різних видів електронного підпису може тягнути за собою настання певний процесуальних наслідків, таких як встановлення презумпції достовірності інформації або вплив на доказову силу таких засобів доказування. При цьому достовірність інформації означає відповідність її дійсності, а вплив на доказову силу полягає у формуванні внутрішнього переконання [122, с.110].

Електронний підпис є набором даних в електронній формі, який виконує функції ідентифікатора особи, що його вчинила, а також засвідчення її волевиявлення. Процесуальне значення електронного підпису в цивільному процесі полягає у тому, що електронний підпис можна вважати умовою допустимості електронних засобів доказування. Водночас з огляду на брак нормативно-правового забезпечення такого засобу доказування суди не володіють достатньою інформацією щодо процесуального значення електронного підпису в доказовій діяльності. Це негативно впливає на належне використання електронних засобів доказування при забезпеченні вимоги обґрунтованості судових рішень.

Завершуючи дослідження реквізитів електронного документа вважаємо за необхідне звернути увагу на необхідність приведення положень цивільного процесуального кодексу України у відповідність до Закону України «Про електронні довірчі послуги» №2155-VIII від 05.10.2017, зокрема норми передбачені ч. 8 ст. 14, ч. 8 ст. 43, ч. 3, 7 ст. 62, ч. 3 ст. 95, ч. 2 ст. 100, ч. 3 ст. 212, ч. 8 ст. 259 та ч. 1 ст. 431 ЦПК України потребують заміни поняття «електронний цифровий підпис» на «електронний підпис».

При цьому доцільним буде доповнити Розділ XIII Цивільного процесуального кодексу пунктом 21 та викласти його у наступній редакції:

«Електронні документи з накладеним електронним цифровим підписом, який підтверджено з використанням посиленого сертифіката відкритого ключа, визнаються після набрання чинності Законом України «Про електронні довірчі послуги» електронними документами із створеним кваліфікованим електронним підписом, але не пізніше двох років з дня набрання чинності цього Закону».

Крім цього вважаємо за необхідне внести зміни до Закону України «Про електронні довірчі послуги» №2155-VIII від 05.10.2017 шляхом доповнення частини 1 статті 1 вказаного Закону пунктом «22-1» у якому надати визначення кваліфікованій електронній позначці часу.

У свою чергу пропонуємо викласти пункт 22-1 частини 1 статті 1 Закону України «Про електронні довірчі послуги» №2155-VIII від 05.10.2017 у наступній редакції:

«Кваліфікована електронна позначка часу це удосконалена електронна позначка часу, що формується за допомогою засобів кваліфікованого електронного підпису чи печатки шляхом створення запиту на формування кваліфікованої електронної позначки часу та подальшим надсиланням користувачу відповіді, що містить кваліфіковану електронну позначку часу».

На нашу думку, таке визначення найбільш вдало відображає суть кваліфікованої електронної позначки часу.

РОЗДІЛ 4
ПОРЯДОК ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКУМЕНТІВ У ПРОЦЕСІ ДОКАЗУВАННЯ

4.1. Збирання та процесуальне закріплення електронних документів

Практичні аспекти використання електронних документів є однією з центральних проблем науки цивільного процесуального права, існування якої зумовлено сукупністю певних об'єктивних факторів: відносно нещодавнє законодавче закріплення електронних доказів, новели ЦПК України щодо огляду та дослідження електронних доказів, відсутність глибоких теоретичних напрацювань щодо практичних аспектів поводження із електронними доказами, відсутність узагальнених правових висновків суду касаційної інстанції щодо правил збирання, дослідження та оцінки електронних документів тощо. Одночасно із цим, вищезазначені фактори існують на фоні щоденного прискорення процесу проникнення електронних засобів доказування у повсякденне життя суспільства, внаслідок чого електронна інформація стає невід'ємним атрибутом сучасних цивільно-правових відносин.

Проблема практичного використання електронних документів обумовлена притаманними їм властивостями вразливість електронного доказу, що полягає у можливості змінювати зміст електронної інформації, її «мобільність» між технічними носіями інформації, відсутність класичних реквізитів письмових документів, які б забезпечували можливість аутентифікації змісту електронного документа та ідентифікації його автора тощо.

Тобто в цілому проблема практичного використання електронних засобів доказування полягає у забезпеченні допустимості електронного документа як умови використання такого засобу доказування в цивільному судочинстві. Допустимість доказів уявляє собою складне та комплексне поняття, яке опосередковує критерії та вимоги щодо різних видів засобів доказування, на

підставі яких суд вирішує питання щодо можливості використання того чи іншого доказу під час розгляду цивільної справи.

Проблема допустимості електронних доказів полягає у тому, що процесуальний закон не містить систематизованих відокремлених правил, які б визначали порядок одержання доказів. При цьому проблема допустимості саме електронних документів ускладнюється особливою правовою природою останніх, яка, зокрема, характеризується відсутністю матеріальної форми виразу та значною вразливістю електронних даних, що полягає у можливості змінювати їх зміст без очевидних ознак втручання [185, с. 83-84].

До прийняття Закону України №2147-VIII від 03 жовтня 2017 р. учасники судового процесу використовували різноманітні способи збирання та фіксації електронних документів від роздруківки електронних доказів на паперових носіях до проведення комп'ютерно-технічних експертиз. Однак такі способи знаходили свою критичну оцінку через неможливість безпосереднього дослідження судом електронних документів, та відсутність чітких та послідовних критеріїв допустимості таких засобів доказування. Способи «узаконити» електронні докази фактично виступали лише спробою заповнити існуючу прогалину, в той час як сама прогалина продовжувала існувати.

Із прийняттям Закону України №2147-VIII від 03 жовтня 2017 р. законодавцем була вжита спроба заповнення цієї прогалини шляхом законодавчого закріплення існуючих способів збирання електронних доказів та запровадження нових способів, застосування яких забезпечило б не тільки можливість автентифікації та ідентифікації електронного документа, але і його відповідність вимогам належності та допустимості доказу. У зв'язку із чим вважаємо за необхідне виділити наступні способи збирання та фіксації електронних документів.

1. Подання паперової копії електронного документа. Найпоширенішим способом збирання та процесуального закріплення електронних документів як

доказів є трансформація таких доказів у паперові документи. Сутність цього способу збирання електронних документів полягає у переведенні електронної інформації у форму, доступну для сприйняття та її дослідження без залучення спеціальних технічних засобів. Фактично, такий метод залучення електронної інформації існував й до прийняття Закону України №2147-VIII від 3 жовтня 2017 р., однак його вжиття не було передбачено цивільним процесуальним законодавством, через що докази, подані на паперових носіях, ставились під сумнів.

Учасники цивільних справ роздруковували електронні документи, отримані з мережі Інтернет, договори, укладені шляхом переписки через електронну пошту, іншу електронну інформацію на письмових носіях, засвідчували такі документи власноручним підписом та надавали до суду у вигляді так званих «роздруківок». Однак відсутність нормативного врегулювання такого способу збирання електронних документів зумовлювало проблему дослідження роздрукованих засобів доказування на предмет їх допустимості, зокрема відповідність наданої копії оригіналу електронного документа, доведення авторства електронної інформації певній особі, незмінюваність відомостей електронного доказу тощо.

При цьому суд не мав процесуальної можливості дослідити оригінал електронного доказу без його залучення безпосередньо до матеріалів справи. У випадку отримання доказової інформації з мережі Інтернет, залучення оригіналу такого доказу до матеріалів справи було майже неможливим, через що захист порушених прав по суті був ускладнений через недоліки процесуального порядку розгляду цивільних справ.

Із набранням чинності Законом України №2147-VIII від 03 жовтня 2017 р. подання електронного документа на паперових носіях, як спосіб збирання та фіксування електронних документів, було закріплено на законодавчому рівні. Так, відповідно до ч. 3 ст. 100 ЦПК України учасники справи мають право

подавати електронні докази в паперових копіях, посвідчених у порядку, передбаченому законом.

Беззаперечно, положення ч. 3 ст. 100 ЦПК України мають суттєве процесуальне значення для досягнення завдань цивільного судочинства та реалізації сторонами справи своїх процесуальних прав та обов'язків. Незважаючи на те, що законодавець фактично узаконив існуючий спосіб збирання електронної інформації, встановлення такого способу збирання доказів на рівні закону сприятиме більш активному використанню електронних документів як окремого засобу доказування. Ані суд, ані учасники справи не матимуть можливості заперечувати факт існування електронного документа виключно через надання до суду його паперової форми.

Одночасно із цим, варто розрізняти існування двох однакових за зовнішньою формою правових категорій паперова копія електронного документа та письмовий доказ. Незважаючи на те, що за своїми ознаками паперова копія електронного документа відповідає ознакам письмового доказу, зазначені категорії не є ідентичними. Частиною 3 ст. 100 ЦПК України законодавець прямо зазначив, що паперова копія електронного доказу не вважається письмовим доказом. Із вищезазначеного положення можна зробити декілька висновків. По-перше, надання електронному документу паперової форми не змінює сутність електронного доказу, як двійкового коду, існуючого в нематеріальній формі та створеного за допомогою технічних носіїв. По-друге, роздруківка електронного документа на паперових носіях є лише способом процесуального оформлення електронної інформації з метою залучення електронних засобів доказування до матеріалів справи.

Отже, частина 3 статті 100 ЦПК України підкреслює різну правову природу електронних та письмових доказів, а також неможливість їх ототожнення через надання електронному документу паперової форми. Аналогічний висновок можна зробити й щодо співвідношення електронного

документа й письмового доказу в електронній формі. Саме по собі існування документа в електронній формі не свідчить про зміну його правової природи та відношення до електронного засобу доказування. Особливої актуальності набуває це питання в умовах запровадження електронного суду, одним з основних положень якого є переведення всіх матеріалів справи в електронну форму. З моменту запровадження функціонування електронного суду, переведення письмових доказів у електронну форму, зокрема й подальше їх засвідчення електронним підписом, стане обов'язком кожного учасника справи, що викликає питання щодо правового статусу письмових документів в електронній формі та їх співвідношення із електронним документом.

Так, відповідно до ч. 3 ст. 95 ЦПК України учасники справи мають право подавати письмові докази в електронних копіях, посвідчених електронним цифровим підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до закону. Цією ж частиною статті 95 ЦПК України передбачено, що електронна копія письмового доказу не вважається електронним доказом.

Отже, само по собі існування певного документа в електронній формі не свідчить про необхідність віднесення такого документа до електронного доказу. Електронна форма є ознакою електронного документа, яка в тому числі може бути й ознакою письмового доказу. Разом з тим, електронна форма властива як оригіналу, так і копії електронного документа, на відміну від письмового доказу, який може існувати в електронній формі виключно як копія самого себе.

З огляду на це, існування певного файлу в електронній формі ще не свідчить про те, що такий файл є електронним документом. Як суд, так і учасники справи мають приділяти особливу увагу кожному файлу окремо, не обмежуючись сприйняттям лише форми доказу, що є недостатнім для встановлення його правової природи, але й шляхом дослідження інших властивостей файлу як внутрішніх (зміст), так і зовнішніх (метадані).

Роздруківка електронного документа ще не може бути достатнім для подання такого засобу доказування до суду. Будь-яка копія електронного документа повинна бути посвідчена учасником, який подає копію такого документа до суду. В частині 3 ст. 100 ЦПК України окрема увагу приділена тому, що паперова копія електронного документа має бути посвідчена у порядку, передбаченому законом. Проблема застосування цієї норми полягає у тому, що спеціальний порядок посвідчення паперових копій електронних документів, який був би встановлений законом, відсутній.

Відсутність встановленого законом порядку посвідченнях таких копій може бути компенсовано шляхом застосування інших норм права за аналогією закону. Як вже було зазначено вище, паперова копія електронного документа за зовнішньою формою є аналогом письмового доказу, вимоги щодо посвідчення копій якого передбачені законом. Так, згідно з ч. 5 ст. 95 ЦПК України учасник справи підтверджує відповідність копії письмового доказу оригіналу, який знаходиться у нього, своїм підписом із зазначенням дати такого засвідчення [279]. Засвідчення паперової копії електронного документа шляхом проставлення підпису, прізвища особи, яка подає копію документа, а також дати посвідчення має бути достатнім для залучення такої копії до матеріалів справи.

Також в судовій практиці щодо розгляду цивільних справ можна зустріти посилання Верховного Суду на відповідні положення Національного стандарту України Державної уніфікованої системи документації, Уніфікованої системи організаційно-розпорядчої документації «Вимоги до оформлювання документів» (ДСТУ 4163-2003, затвердженого наказом Держспоживстандарту України від 7 квітня 2003 року №55).

Так, в своїй постанові від 23 січня 2019 р. по справі №522/15261/15-ц Верховний Суд зазначив, що матеріали справи містять копії незавірених належним чином двох листів ДП «Дирекція Верстатобуд», які адресовані позивачам, проте, які є фактично угодами про розірвання договору резервування

офісного приміщення та договору купівлі-продажу цінних паперів в процесі розміщення. Верховний Суд зазначив, що апеляційний суд не перевірив відповідність поданих сторонами доказів вимогам статей 58, 59, 64 ЦПК України (у редакції, чинній на час розгляду справи), оскільки в порушення цих вимог надані сторонами копії документів, належним чином не засвідчені. Порядок засвідчення копій документів визначений пунктами 5.26, 5.27 Національного стандарту України Державної уніфікованої системи документації, Уніфікованої системи організаційно-розпорядчої документації «Вимоги до оформлювання документів» (ДСТУ 4163-2003, затвердженого наказом Держспоживстандарту України від 7 квітня 2003 року №55), згідно з яким відбитком печатки організації засвідчують на документі підпис відповідальної особи. Перелік документів, на які ставлять відбиток печатки, визначає організація на підставі нормативно-правових актів. Його подають в інструкції з діловодства організації. Відмітку про засвідчення копії документа складають зі слів «Згідно з оригіналом», назви посади, особистого підпису особи, яка засвідчує копію, її ініціалів та прізвища, дати засвідчення копії і проставляють нижче реквізиту 23 (підпису)». За результатами розгляду справи подання незасвідчених належним чином доказів стало однією з підстав для направлення справи на новий розгляд до суду першої інстанції [197].

Незважаючи на те, що наказ Держспоживстандарту України від 07 квітня 2003 року №55 про затвердження ДСТУ 4163-2003 не є законом в розумінні ч. 3 статті 100 ЦПК України, та не зареєстрований в Єдиному державному реєстрі нормативно-правових актів, практика Верховного Суду, зокрема постанови від 30 травня 2018 р. по справі №489/5328/16-ц, від 05 грудня 2018 р. по справі №916/1813/16, від 23 січня 2019 р. по справі №522/15261/15-ц свідчить не тільки про можливість, але й необхідність використання положень ДСТУ 4163-2003 «Вимоги до оформлювання документів» під час посвідчення копій електронних документів, однак із врахуванням певних застережень.

Так, в постанові від 6 червня 2018 р. по справі №548/15991/13ц Верховний Суд зазначив, що твердження касаційної скарги про те, що поданий банком розрахунок заборгованості не відповідає вимогам до оформлення документів, закріплених у ДСТУ 4163-2003 «Вимоги до оформлення документів», затверджених наказом Держспоживстандарту України від 17 квітня 2003 року №55 є безпідставними, оскільки цей стандарт поширюється на організаційно-розпорядчі документи - постанови, розпорядження, накази, положення, рішення, протоколи, акти, листи тощо, створювані в результаті діяльності, зокрема: органів державної влади України, органів місцевого самоврядування; підприємств, установ, організацій та їх об'єднань усіх форм власності, а отже, цей стандарт не поширюється на конкретні спірні правовідносини [194].

В іншій постанові від 18 грудня 2017 р. по справі №761/5894/17, Верховний Суд зазначив, що первісний недолік наданих представником компанії «ANSERCONE ENTERPRISE LP» копій документів, через який позовну заяву було повернуто позивачу, полягав у тому, що відмітка про засвідчення копії документа була розміщена лише на останньому аркуші прошитого та пронумерованого документа, а не на кожній його сторінці, при цьому всі сторінки доданого документу були прошиті, на останній його сторінці зазначена кількість аркушів, проставлено посвідчувальний напис, підпис уповноваженої особи та печатка Компанії «ANSERCONE ENTERPRISE LP».

Вирішуючи вище згадану справу, Верховний Суд зазначив, що суворе трактування національним законодавством процесуального правила (надмірний формалізм) можуть позбавити заявників права звертатись до суду (рішення ЄСПЛ у справі Перес де Рада Каванил'ес проти Іспанії від 28 жовтня 1998 року) [196]. Повертаючи заяву компанії «ANSERCONE ENTERPRISE LP» про скасування рішення МКАС при Торгово-промисловій палаті України, суд першої інстанції припустився надмірного формалізму, суд апеляційної інстанції мав можливість, але зазначених порушень не усунув, за наслідками чого ухвали судів

попередньої інстанції були скасовані, а справа направлена для продовження розгляду до суду першої інстанції.

Інша проблема посвідчення електронних документів полягає у відсутності передбаченого законом порядку посвідчення електронних копій електронного документа, що випливає ще з більш складного питання щодо співвідношення оригіналу та копії електронного доказу. Частиною 2 статті 100 ЦПК України передбачено, що електронні докази подаються в оригіналі або в електронній копії, засвідченій електронним цифровим підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронний цифровий підпис». Законом може бути передбачено інший порядок засвідчення електронної копії електронного доказу [279].

По-перше, проблема застосування ч. 2 ст. 100 ЦПК України полягає у тому, що порядок засвідчення електронних копій на законодавчому рівні не визначений. При цьому Закон України «Про електронний цифровий підпис», на який міститься посилання в ч. 2 ст. 100 ЦПК України, втратив чинність, а прийнятий замість нього Закон України «Про електронні довірчі послуги», який набрав чинності 7 листопада 2018 р., не містить окремого порядку посвідчення електронних копій електронних доказів.

По-друге, існування оригіналу та копії електронного доказу, а також можливість їх розрізнення один від одного само по собі не знаходить одностайного визнання в науці цивільного процесуального права. Як вже було зазначено вище, електронні докази характеризуються відсутністю традиційного існування оригіналів та копій доказів. З огляду на те, що електронний документ не має жорсткого зв’язку з технічним носієм, він може легко бути перенесений на інший носій без втрати або зміни юридичної сили. Наприклад, К.Б. Лєонтьєв робить такий висновок, виходячи з аналізу основної особливості електронного документа: у таких документах відсутня жорстка прив’язка до конкретного матеріального носія; як наслідок, один і той же електронний документ може

існувати на різних носіях. Цінною в такому випадку буде лише інформація, що міститься на матеріальному носії, і тому оригіналом вважатиметься будь-який незмінений варіант такого документа в електронній формі [113].

Отже, ЦПК України не передбачає спеціальний порядок або певні критерії, за допомогою яких суд та інші учасники справи змогли б відрізнити оригінал електронного документа від його копії. А відсутність передбаченого законом порядку посвідчення електронних копій електронних документів створює ризики визнання їх недопустимими в процесі дослідження та оцінки доказової інформації. Наочно, проблема копій електронних доказів та їх посвідчення може бути зображена на прикладі таких електронних документів, які не можуть бути переведені у паперову копію, зокрема аудіо- та відеозаписи.

Наприклад, в постанові від 16 жовтня 2018 р. по справі №690/62/18 апеляційний суд Черкаської області зазначив, що позивач не надав суду підтвердження, що наданий ним відеозапис, яким обґрунтовуються позовні вимоги, є оригіналом, а також не вказав, у випадку подання ним копії електронного доказу, наявності у нього або іншої особи його оригіналу [192]. Аналогічна позиція щодо копії відеозапису була висловлена Харківським апеляційним судом, який в своїй постанові від 18 січня 2019 р. по справі №619/4083/17 зазначив, що суду не надано підтвердження того, що зазначений відеозапис, яким обґрунтовуються позовні вимоги, є оригіналом, позивач не вказав на наявність оригіналу такого відеозапису у нього або іншої особи, тому відеозапис не приймається судом [204].

Отже, відсутність чіткого розмежування оригіналу та електронної копії електронного документа, як і відсутність передбаченого законом порядку посвідчення таких копії, може стати підставою для визнання таких доказів недопустимими, виключення їх з числа доказів та, як наслідок, неможливість їх використання в процесі доказування. Наявність таких прогалин в процесуальному законодавстві звужує принцип змагальності учасників справи

через неможливість використання окремих засобів доказування для доведення перед судом певних обставин, на які вони посилаються, як на підстави своїх вимог та заперечень.

2. Огляд електронних документів судом. Новелою цивільного процесуального законодавства є огляд судом електронних документів, які знаходяться в мережі Інтернет. Так, ч. 7 ст. 85 ЦПК України передбачено, що у порядку, передбаченому цією статтею, суд за заявою учасника справи чи з власної ініціативи може оглянути вебсайт (сторінку), інші місця збереження даних в мережі Інтернет з метою встановлення та фіксування їх змісту [279]. У разі необхідності для проведення такого огляду суд може залучити спеціаліста.

Сутність цього способу полягає у тому, що огляд електронного доказу виступає в якості самостійної процесуальної дії, під час вчинення якої суд здійснює безпосереднє дослідження оригіналу електронного доказу за місцем його знаходження із подальшої фіксацією результатів такої процесуальної дій на окремому носії. За участю учасників справи суддя оглядає зміст та форму електронного документа, його властивості та індивідуальні ознаки, оформлює результати огляду в окремий протокол, в межах якого перелічує усі вчинені процесуальні дії.

Огляд вебсайту в мережі Інтернет здійснюється в загальному порядку, передбаченому для огляду доказів за їх місцезнаходженням, тобто із обов’язковим повідомленням учасників справи про огляд вебсайту в мережі Інтернет. Неявка учасників провадження не перешкоджає огляду вебсайту, однак неявка одного з них є підставою для обов’язкового здійснення відеофіксації огляду технічними засобами, що також є новелою процесуального законодавства. За участю учасників провадження суддя оглядає зміст та форму електронного доказу, оформлює результати огляду в окремий протокол, в межах якого перелічує усі вчинені процесуальні дії.

Разом з тим, новий ЦПК не містить прямої відповіді на питання, яким чином сам суддя повинен фіксувати зміст електронного доказу та сам факт його розміщення в мережі Інтернет шляхом його роздрукування на паперових носіях та посвідчення власним підписом, шляхом збереження електронних доказів на технічних носіях із захистом інформації електронним підписом судді або іншим чином. Стаття 85 ЦПК України лише передбачає, що до протоколу додаються разом з описом усі складені або звірені під час огляду на місці плани, креслення, копії документів, а також зроблені під час огляду фотознімки, електронні копії доказів, відеозаписи тощо. У зв'язку із чим, вочевидь, обрання того чи іншого засобу фіксування залежить від волевиявлення судді та природи самого електронного доказу (текстові документи, аудіо-, відеоматеріали тощо), який забезпечив би достовірність та незмінність електронного доказу протягом тривалого часу.

Обрання будь-якого способу збирання електронних документів має відбуватись, перш за все, з урахуванням властивостей таких доказів, зокрема з огляду на вразливість електронних документів та можливість зміни їхнього змісту. У зв'язку із чим, звернення із позовною заявою, та тим більше повідомлення сторони про здійснення огляду або експертизи вебсайту в мережі Інтернет само по собі може свідчити високу вірогідність втручання зацікавлених осіб до змісту електронних документів, які розміщені в глобальній мережі або вчинення дій з метою їх знищення. Можливість сторони провадження впливати на зміст фактичних даних, які підлягають доказуванню, ставить в нерівне становище учасників провадження та звужує процесуальні можливості позивача захистити порушені права.

На нашу думку, для збільшення ефективності судового захисту можливо б було застосовувати інститут забезпечення доказів шляхом огляду судом електронних доказів, розміщених в мережі Інтернет, який також зазнав змін із прийняттям Цивільного процесуального кодексу України в новій редакції. По-

перше, інститут забезпечення доказів передбачає можливість здійснити огляд електронних доказів в мережі Інтернет без повідомлення іншої сторони. Умовою цього є невідкладність процесуальної дії, несвоєчасне вчинення якої може привести до втрати важливої інформації, неможливість встановлення належного відповідача або ризики знищення (зміни) електронних доказів, якщо другій стороні стане відомо про забезпечення доказів шляхом їх огляду [188, с. 64].

По-друге, забезпечення доказів можливе до подання позовної заяви до суду. На відміну від попередньої редакції ЦПК України, положеннями Закону України №2147-VIII від 03.10.2017 р. передбачено можливість звернення із позовом протягом десяти днів із дня винесення ухвали про задоволення відповідної заяви. Збільшення строку звернення із позовною заявою надає позивачу більше часу для підготування позовної заяви з урахуванням інформації, отриманої в результаті забезпечення доказів. Разом з тим, сам факт збільшення строку зумовлений процесуальними засобами оптимізації розгляду цивільних справ, що полягає у покладанні обов'язку подання усіх необхідних доказів на момент звернення із позовною заявою.

Одночасно із цим, частиною 4 статті 116 ЦПК України передбачено, що забезпечення доказів до подання позовної заяви здійснюється судом першої інстанції за місцезнаходженням засобу доказування або за місцем, де повинна бути вчинена відповідна процесуальна дія [279]. Тобто ЦПК України в новій редакції не містить прямої відповіді на питання, куди необхідно звертатись із заявою про забезпечення електронних доказів, розміщених в мережі Інтернет, до подання позовної заяви.

Будь-яка інформація в мережі Інтернет зберігається на спеціальному обладнанні, яке, в свою чергу, має мережеві ідентифікатори. За допомогою таких ідентифікаторів та відкритих Інтернет-сервісів будь-яка людина може встановити місцезнаходження обладнання, на якому зберігається електронний документ, розміщений в мережі Інтернет, а також Інтернет-провайдера, який

надає доступ до такого обладнання. З цією метою, достатньо зазначити домен сайту, на якому розміщено електронний документ та який завжди є відкритим та відомим для будь-якого абонента мережі, у спеціальних пошукових підрозділах відкритих Інтернет-ресурсів «2ip» та «whois». Результатом зазначених дій буде встановлення IP-адреси домену, місцезнаходження серверу, на якому зберігаються дані сайту, та найменування Інтернет-провайдера, який забезпечує доступ до такого обладнання [188, с. 64].

Однак, на нашу думку, вжиття учасниками справи заходів щодо встановлення «фізичного» місцезнаходження електронних документів вбачається неефективним. По-перше, електронні ресурси, які знаходяться у вільному доступі та можуть бути використані для встановлення фізичних носіїв електронної інформації, викладеної в мережі Інтернет, не мають певного офіційного статусу та не набули загальноприйнятої практики їх використання. По-друге, результати, які можуть бути отримані за допомогою таких ресурсів, формуються з певною долею умовності, при цьому можливість перевірки достовірності отриманих даних відсутня. По-третє, технічні носії електронних доказів, викладених в мережі Інтернет, можуть знаходитись в будь-якій точці світу, а тому звернення до компетентних органів іншої держави з метою фіксації їх змісту до подання позову стає нелогічним.

З огляду на це, більш практичним, однак нормативно не визначеним, вбачається звернення із заявою про забезпечення доказів, розміщених в мережі Інтернет, до суду, який вирішуватиме справу по суті, тобто подання заяви про забезпечення доказів за правилами підсудності цивільного спору.

Схожий досвід процесуального закріплення електронних доказів вже використовується під час розгляду цивільних справ в Литві. Так, в Литві огляд електронних доказів можливий за допомогою залучення судових приставів, котрі складають відповідний протокол огляду комп'ютера, в якому знаходиться електронний доказ, та перелічуються всі дії з машиною. Отже, функція

посвідчення електронних доказів покладається не на окремого суддю, а на суд в цілому, в межах якого функцію посвідчення електронних доказів виконують спеціально уповноважені особи [186, с. 79].

3. Проведення комп'ютерно-технічної та телекомунікаційної експертиз. Окремим способом збирання електронних документів, який не отримав широкого розповсюдження в цивільному судочинстві, є проведення комп'ютерно-технічної та телекомунікаційної експертиз. Можливість їх проведення передбачена «Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень», затв. наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. №53/5.

Зокрема, п. 3.16 Інструкції передбачено, що для розв'язання ідентифікаційних завдань щодо документів, виготовлених за допомогою комп'ютерної техніки, проводиться комплексна комп'ютерно-технічна експертиза та технічна експертиза документів [119]. Умовою її проведення є наявність електронного оригіналу документа (файла). Крім того, передбачена можливість встановлення факту передачі (отримання) інформації в телекомунікаційній системі, факт відправки електронного листа з конкретного комп'ютеру, дата та час отримання електронних повідомлень тощо.

Однак, сама по собі експертиза є складної процесуальною дією, яка вимагає значного об'єму часу та витрат. Більш того, для встановлення факту використання електронної пошти та її змісту, розповсюдження недостовірної інформації в Інтернеті, порушення умов договору щодо створення, модифікації Інтернет-магазинів, сайтів тощо необхідно вилучення технічних носіїв, на яких розміщена електронна інформація (серверів Інтернет-провайдерів). З практичної точки зору в межах цивільного судочинства це є майже неможливим, а тому

проведення експертизи важко назвати ефективним способом збирання електронних доказів [186, с. 78].

Проблему використання електронних доказів в цивільному судочинстві пропонується вирішувати за допомогою нормативного визначення нових способів збирання та процесуального закріплення електронних доказів, серед яких варто виокремити наступні.

4. Нотаріальне засвідчення копій електронних доказів. Досить тривалий час в науці цивільного процесуального права оговорюється можливість залучення нотаріуса до збирання електронних доказів. Згідно із Законом України «Про нотаріат» нотаріат в Україні це система органів і посадових осіб, на яких покладено обов'язки засвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, і здійснювати інші нотаріальні дії, передбачені законодавством, з метою надання їм юридичної достовірності. Тобто посвідчення певних обставин та документів, у тому числі електронних, за своєї сутність найбільш приближене до нотаріальної діяльності.

У зв'язку із цим, прихильники цього підходу вважають, що замість вжиття в статті 100 ЦПК України посилань на необхідність засвідчення копій електронних документів в порядку, передбаченому законом, який, як вже зазначалось вище, відсутній, то доцільно запровадити можливість посвідчення таких копій в нотаріальному порядку.

Так, 17 квітня 2018 р. у Верховній Раді України був зареєстрований законопроект №8281 «Про внесення змін до статті 100 Цивільного процесуального кодексу України (щодо засвідчення копій електронних доказів)», відповідно до якого запропоновано внести зміни в статтю 100 Цивільного процесуального кодексу України, а саме в частині третьої слова «посвідчених у порядку, передбаченому законом» замінити словами «посвідчених у нотаріальному порядку» [111].

Залучення нотаріусів до засвідчення копій електронних доказів полягає у запровадженні та нормативному визначенні окремих видів нотаріальних дій в електронному вигляді, а саме: фіксація і посвідчення авторства, інформації, яка міститься на сайтах, Інтернет-сторінках, відправки електронних листів тощо. Отже, сутність цього способу полягає у тому, що зміст електронних документів посвідчувався би незалежним учасником цивільно-правових відносин, який наділений спеціальною компетенцією забезпечувати достовірність юридичних фактів. А з огляду на відсутність особистої зацікавленості у нотаріуса та наявності спеціальної компетенції, у суду було б достатньо підстав вважати такий доказ допустимим та використовувати його під час розгляду справ [184, с. 113].

Нотаріальне засвідчення копій електронних документів є менш привабливим способом їх збирання у порівнянні із посвідченням паперових копій електронних документів з огляду на необхідність здійснення додаткових витрат на послуги нотаріуса. Разом з цим, такий спосіб збирання є менш затратним та більш оперативним у порівнянні із проведенням експертного дослідження, що дозволило б своєчасно зафіксувати зміст інформації в Інтернеті до того, поки автор недостовірної інформації або власник вебсайту встигнуть її знищити. Крім того, покладання функції посвідчення електронних доказів на нотаріусів позбавило б суд додаткового навантаження, а залишило б за останнім лише обов’язки щодо оцінки таких доказів відповідно до вимог цивільного процесуального законодавства.

На нашу думку, враховуючи недоліки та переваги нотаріального засвідчення копій електронних документів, доцільним було б вжиття такого способу збирання щодо доказів, які розміщені в мережі Інтернет, з огляду на їх особливу вразливість у порівнянні з іншими видами електронних доказів. Паперової копії електронних документів, посвідченої учасником справи згідно ДСТУ 4163-2003, є недостатнім для їх використання з метою встановлення

обставин справи, якщо одна із сторін ставить такий доказ під сумнів та наполягає на наданні його оригіналу або огляду судом в мережі Інтернет. При цьому зацікавлена особа, будучи повідомленою про існування спору та, зокрема, необхідність дослідження електронного документа в мережі Інтернет, матиме можливість знищення відповідного доказу, зміни його змісту або здійснення впливу в іншій формі, внаслідок чого позивач буде позбавлений можливості реального захисту порушених прав та інтересів або відшкодування шкоди, завданої розміщенням електронного документа в мережі Інтернет.

Цікавий досвід посвідчення електронних документів, пов'язаний із залученням послуг нотаріусів, існує в окремих країнах. Наприклад, в Російській Федерації існує спеціальний сайт (http://elnotarius.ru/), на якому доступні наступні послуги: фіксація і завірення факту відправки електронного листа (e-mail) з одночасною фіксацією його змісту. Для фіксації пошти необхідно при відправці в полі «копія» вставити адресу електронної пошти сервісу «Електронний нотаріус» (reg@elnotarius.ru). Копія листа буде отримана системою «Електронний нотаріус» і стане доступною в особистому кабінеті. Одержувачеві електронного листа надійде повідомлення від сервісу «Електронний нотаріус» про факт фіксації направленого електронного листа та існування незмінної завіреної копії в системі, що зберігається на сайті в особистому кабінеті. Крім того, у випадку необхідності відправник зможе отримати посилання на збережену копію листа або замовити завірену нотаріально роздруковану паперову копію [189].

5. Витребування електронних доказів у Інтернет-провайдерів. Сутність цього способу збирання доказів полягає в тому, що будь-яка інформація, яка передається за допомогою інформаційно-телекомунікаційних систем, зберігається на спеціальних технічних носіях серверах, та у спеціальному вигляді log-файлі. Інтернет-провайдери та інші суб'єкти, які беруть участь у процесі інформаційно-телекомунікаційної передачі даних та у фактичному володінні

яких знаходяться сервери, мають можливість вилучити необхідні log-файли, засвідчити їхній зміст та надати до суду [186, с. 79].

Фактично, цей спосіб збирання доказової інформації вже використовується під час розслідування кримінальних правопорушень шляхом проведення відповідних гласних та негласних слідчих (розшукових) дій. Аналогічний спосіб збирання доказів можливо б було використовувати в порядку застосування ст. 133 ЦПК України й забезпечити докази шляхом витребування в Інтернет-провайдера log-файлів, які зберігаються на електронних носіях серверах. Сервер, у цьому разі, може оцінюватися судом як речовий доказ [165, с. 14]. Однак, сторонам справи потрібно діяти максимально оперативно, адже інформація, яка зберігається на таких серверах, є досить об'ємною й Інтернет-провайдери намагаються її оперативно оновлювати задля можливості використання такого простору.

4.2. Порядок дослідження та оцінки електронних документів

Ухвалення законного та обґрунтованого рішення по справі передбачає встановлення обставин справи у передбаченому законом порядку, однією з передумов якого є належне подання до суду доказів з метою їх дослідження та вирішення справи по суті. Така процесуальна дія вимагає певного переосмислення та модернізації у зв'язку з використанням електронних засобів доказування.

Враховуючи вищенаведене та наявну тенденцію, яка сформувалася внаслідок впровадження до цивільного судочинства електронного документообігу та поширеного застосування електронних доказів в процесі доказування, важливе значення набуває аналіз наукових праць, що намагаються визначити порядок дослідження електронних документів, як доказів у цивільному процесі, та норм права, які націлені на регламентацію дослідження та оцінки електронних документів.

Дотримання вимог процесуального законодавства у цивільному судочинстві під час дослідження доказів спрямоване на гарантування отримання якісного доказового матеріалу, на підставі якого не тільки учасники судового процесу, але й суд може дійти до безпомилкових висновків про існування чи відсутність обставин, які мають значення для вирішення справи та з якими правові норми пов'язують виникнення, зміну та припинення прав і обов'язків [268, с. 45]. Надзвичайна важливість дослідження доказів у цивільному судочинстві обумовлюється також і тим, що порушення процесуального порядку дослідження доказів призводить до їх знецінення, а також втрати їх властивостей та значення як доказів.

Дослідження доказів це самостійний етап процесу доказування, який спрямований на сприйняття та вивчення інформації про факти, яка вилучається із джерел доказування. Етап дослідження доказів настає відразу за етапом збору доказів, оскільки суд та інші суб'єкти доказування не можуть розпочати дослідження доказів, поки вони не будуть виявлені та зібрані. Як зазначають науковці, на цьому етапі процесу судового доказування переплітаються логічні, емпіричні та процесуальні операції [268, с. 45]. При цьому В.Д. Андрійцьо окремо зазначає, що увесь процес судового доказування у цивільному судочинстві супроводжується здійсненням логічної, розумової та процесуальної діяльності, а тому етап дослідження судових доказів не є винятком [24, с. 8].

Дослідження доказів як етап процесу доказування, незважаючи на існування численних та самобутніх процесуальних дій, які у його межах вчиняються, доволі часто у теорії цивільного процесу ідентифікують із поняттям оцінки доказів [131, с. 240]. Не погоджуючись з вищенаведеним твердженням вказуємо на те, що оцінка доказів відбувається на основі їх дослідження, тобто безпосереднього сприйняття і вивчення складом суду в судовому засіданні інформації про фактичні дані, наданої сторонами або іншими учасниками, за допомогою передбачених у законі засобів доказування. Т.В. Степанова вважає,

що процес дослідження доказів в цивільному судочинстві відбувається хаотично, що приводить до нечіткості інформаційних потоків, наданих для дослідження судом. Зазначаючи, що для аналізу цього питання необхідно звернути увагу на процедуру дослідження матеріалів справи, а також розробити логічну схему в їх наданні та дослідженні.

У Цивільному процесуальному кодексі України застосовується поняття «з'ясування обставин справи та дослідження доказів», але законодавець не розкриває вказаного поняття. При цьому пропонується з'ясовувати обставини справи шляхом дослідження наданих сторонами доказів і ділити стадії судового розгляду за характером засобів доказування, а не за іншими принципами. Таким чином, послідовне викладення норм присвячених досліджуванню певних засобів доказування, визначає і порядок їх дослідження.

Отже, дослідження доказів це процес вилучення відомостей про факти із джерел доказів, а також безпосереднє сприйняття та ознайомлення із ними судом. Дослідження доказів відбувається за допомогою певних способів, тобто певних процесуальних дій, які регламентовані законодавством та спрямовані на вилучення відомостей про факти та їх сприйняття судом.

Обрання того чи іншого способу дослідження залежить від того, який доказ є предметом дослідження. Цивільний процесуальний кодекс України передбачає наступні способи дослідження доказів: пояснення осіб, які беруть участь у розгляді справи, допит свідків та експертів, оголошення показань свідків, оголошення письмових доказів, оголошення протоколу огляду речових, електронних доказів, оголошення висновку експерта, огляд письмових, речових та електронних доказів, відтворення аудіозапису та демонстрація відеозапису.

В цьому контексті дослідження електронних документів передбачає необхідність застосування спеціальних способів дослідження. Однією з особливостей дослідження електронних документів є необхідність використання спеціальної апаратури, за допомогою якої можливо було б відтворити та

безпосередньо дослідити зміст електронних засобів доказування. З огляду на особливу правову природу електронного документа, який уявляє собою двійковий комп'ютерний код, дослідження електронного документа є неможливим без застосування спеціальних технічних засобів, які забезпечують зчитування комп'ютерного коду та його переведення у доступну для сприйняття форму.

Сприйняття змісту електронного документа без застосування технічних засобів можливо у разі переведення змісту електронного документа у паперову форму шляхом його роздруківки. Разом з цим, варто відзначити, що сприйняття електронного документа в такій формі можливо до початку повноцінного функціонування системи «Електронний суд», яка запроваджує формування матеріалів справи виключно в електронній формі, а існування паперових матеріалів передбачається виключно в якості архівної копії на випадок знищення або пошкодження електронних файлів.

Одночасно із цим, дослідження електронних документів з використанням технічних засобів повинно здійснюватися в межах судового засідання за участю учасників справи, які мають право звертати увагу суду на ті чи інші обставини, ставити запитання один одному з приводу змісту або форми електронних документів, заявляти клопотання тощо. У зв'язку із цим, технічні засоби зчитування електронних документів мають бути зручними у використанні, зокрема для того, щоб забезпечити можливість дослідження доказів одночасно судом та іншими учасниками провадження.

Наприклад, виведення даних з монітора комп'ютера судді чи секретаря на проектор для загального огляду, чи виведення таких даних на екрани інших технічних засобів, які були б влаштовані перед кожним учасником. На даний час, використання спеціальних технічних засобів для дослідження електронних документів може ускладнити процес здійснення правосуддя через недостатність

матеріальної бази судових установ до використання технічних засобів дослідження електронних документів в судових засіданнях.

Водночас, окремі види електронних документів, наприклад аудіо- та відеозаписи, не можуть бути відтворені на паперових носіях, а тому їх дослідження потребує створення певних спеціальних умов. Так, дослідження аудіо- та відеозаписів регламентовано статтею 238 ЦПК України, відповідно до якої дослідження звукозапису і демонстрація відеозапису здійснюється шляхом відтворення таких доказів в судовому засіданні або в іншому приміщенні, спеціально підготовленому для цього, з відображенням у протоколі судового засідання особливостей оголошуваних матеріалів і зазначенням часу демонстрації [279].

Досить однією з проблем дослідження таких засобів доказування залишається недостатня технічна оснащеність судів. В окремих судах спеціальне обладнання або відсутнє, або знаходиться в обмеженій кількості, що виключає можливість дослідження певних електронних засобів доказування або передбачає необхідність узгодження між суддями порядку використання спеціального обладнання та в підсумку позначається на якості та строках розгляду справи судом.

Разом з тим, останнім часом у зв’язку із поступовим запровадженням електронного суду, оснащення судів необхідним обладнанням стає питанням часу. При чому обладнаним має бути не тільки суд в цілому, але й робоче місце кожного окремого судді. Так, 19 листопада 2018 р. Рада суддів України прийняла рішення №79 «Щодо проблем запровадження електронного суду», відповідно до якого Рада суддів України рекомендувала Державній судовій адміністрації України завершити визначення реальних потреб судів у матеріально-технічному та кадровому забезпеченні, в тому числі щодо облаштування робочих місць суддів в залах судових засідань (персональні комп’ютери або ноутбуки/планшети, принтери, сканери), а також вжити заходів щодо

забезпечення цих потреб до початку запровадження підсистеми «Електронний суд» ЄСІТС [251].

Стаття 238 ЦПК України містить застереження, що під час відтворення звукозапису, демонстрації відеозапису, що мають приватний характер, а також під час їх дослідження застосовуються правила цього Кодексу щодо оголошення і дослідження змісту особистого листування і телеграфних повідомлень. Тобто незважаючи на особливий статус електронних документів, дослідження їх змісту повинно здійснюватися з урахуванням конституційно-правових гарантій прав кожної особи на таємницю спілкування та заборону втручання у приватне життя.

Відповідні положення деталізовані у статтях 7 та 236 ЦПК України, згідно яких зміст доказів, які містять ознаки особистого спілкування або обставини особистого життя фізичних осіб, може бути досліджено у відкритому засідання або оголошено за клопотанням учасника справи лише за згодою осіб, визначених Цивільним кодексом України. Тобто положення вищезазначених статей мають бланкетний характер та відсилають до загальних положень Цивільного кодексу України, які регламентують порядок реалізації особистих немайнових прав фізичними особами, зокрема необхідність отримання згоди фізичних осіб на розголошення інформації, яка стосується приватного спілкування або приватного життя таких осіб.

В цьому аспекті також необхідно враховувати практику Європейського суду з прав людини, який у своїх рішеннях встановлював наявність порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 1950 року, коли у процесі одержання, збирання доказів обмежувалися права і свободи гарантовані Конвенцією, зокрема ст. 6 «Право на справедливий суд», ст. 8 «Право на повагу до приватного і сімейного життя».

Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях неодноразово зазначав, що допустимість доказів є прерогативою національного права і, за загальним правилом, саме національні суди повноважні оцінювати надані їм докази (пункт

34 рішення у справі «Тейксейра де Кастро проти Португалії» від 09 червня 1998 року, пункт 54 рішення у справі «Шабельника проти України» від 19 лютого 2009 року), а порядок збирання доказів, передбачений національним правом, має відповідати основним правам, визнаним Конвенцією, а саме: на свободу, особисту недоторканність, на повагу до приватного і сімейного життя, таємницю кореспонденції, на недоторканність житла (статті 5, 8 Конвенції), тощо.

Наприклад, досліджуючи аудіозапис розмови між учасниками справи, Бориспільський міськрайонний суд Київської області у своєму рішення від 10 жовтня 2018 р. по справі №359/3223/18 зазначив, що ОСОБА_1 не надала суду доказів того, що опонент в телефонній розмові була повідомлена про початок аудіозапису та, відповідно, відсутні докази отримання такої згоди від співрозмовника. Наведене в свою чергу свідчить про порушення приватного життя опонента, оскільки остання під час спілкування в телефонній розмові повідомила про перебування у відпустці та на лікарняному, що виключає її знаходження в цей час на службовому місці і виконання покладених на неї обов'язків [241].

Отже, природа електронних доказів впливає на процесуальну форму їх дослідження, що виражається у необхідності створення технічних умов, використанні спеціальної апаратури, за допомогою якої можливо було б відтворити зміст електронних засобів доказування та дослідити певну доказову інформацію. Разом з тим, дослідження таких доказів має здійснюватися з урахуванням конституційно-правових гарантій прав кожної особи на таємницю спілкування та заборону втручання у приватне життя, що передбачає необхідність отримання згоди таких осіб на розголошення відповідної інформації.

Суд під час розгляду справи повинен безпосередньо дослідити електроні документи, що є у справі, ознайомитися з ними та оглянути їх. Електронні документи оглядаються у судовому засіданні, за винятком випадків,

передбачених Цивільним процесуальним кодексом України, і пред'являються учасникам справи за їх клопотанням, а в разі необхідності - також свідкам, експертам, спеціалістам, учасники справи можуть давати свої пояснення з приводу електронних документів або протоколів їх огляду, ставити питання експертам або спеціалістам.

Електронні документи оглядаються судом або досліджуються ним іншим способом, а також пред'являються для ознайомлення особам, які беруть участь у справі, а в необхідних випадках - також експертам, спеціалістам і свідкам. Особи, яким пред'явлено для ознайомлення електронні документи, можуть звернути увагу суду на ті чи інші обставини, пов'язані з оглядом. Ці заяви заносяться до протоколу судового засідання.

Протоколи огляду електронних документів, складені в порядку забезпечення доказів, виконання судового доручення або за результатами огляду доказів на місці, за клопотанням учасника справи оголошуються в судовому засіданні. Учасники справи можуть дати свої пояснення з приводу цих протоколів. Учасники справи можуть ставити питання з приводу електронних документів свідкам, а також експертам, спеціалістам, які їх оглядали.

Дослідження доказів здійснюється головним чином на стадії судового розгляду, зовнішньою формою якого є судове засідання. Однак попереднє дослідження здійснюється і у стадіях відкриття провадження, і підготовки справи до судового розгляду, оскільки доказова діяльність є і логічною, і формально-юридичною діяльністю.

Дослідження електронних документів передбачає виконання як загальних вимог процесуального законодавства, які існують щодо усіх видів засобів доказування, так й врахування спеціальних правил, існування яких обумовлено особливою правовою природою електронних документів. Так, передбаченою законом вимогою щодо процесу дослідження доказів є безпосередність їх дослідження. Безпосередність дослідження закріплена відразу кількома

положеннями ЦПК України: стаття 89 ЦПК (суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів), стаття 213 ЦПК (суд під час розгляду справи повинен безпосередньо дослідити докази у справі), стаття 229 ЦПК (суд під час розгляду справи повинен безпосередньо дослідити докази у справі).

Безпосередність дослідження означає обов'язок суду особисто дослідити першоджерела доказової інформації, на підставі якої встановлюються обставини, що входять до предмета доказування. У пункті 18 Постанови Верховного суду України від 21 січня 2016 року у справі №5-249кс15 суд зауважує, що безпосередність дослідження доказів означає звернену до суду вимогу закону про дослідження ним всіх зібраних у конкретному кримінальному провадженні доказів шляхом допиту обвинувачених, потерпілих, свідків, експерта, огляду речових доказів, оголошення документів, відтворення звукозапису і відеозапису тощо [200].

Безпосередність сприйняття доказів дає змогу суду належним чином дослідити і перевірити їх, як кожний доказ окремо, так і у взаємозв'язку з іншими доказами, здійснити їх оцінку за критеріями, передбаченими законом, і сформувати повне та об'єктивне уявлення про фактичні обставини конкретного провадження.

Буквально, безпосередність дослідження електронних документів означає обов'язок суду особисто оглянути, дослідити та сприйняти електронні докази та неможливість перекладання цього обов'язку на інших осіб. Аналіз безпосереднього дослідження в розрізі вивчання електронних документів дає можливість зробити певні висновки щодо особливостей безпосереднього дослідження електронних документів.

Так, в окремих випадках безпосередність дослідження електронних документів не може бути забезпечена, що обумовлено особливостями електронного доказу в цілому. В попередньому підрозділі окрема увагу була

присвячена збиранню та фіксації доказової інформації в мережі Інтернет, зокрема шляхом огляду вебсайту судом або шляхом проведення експертизи в порядку забезпечення доказів до подання позову. У випадку здійснення огляду вебсайту судом можна стверджувати про дотримання вимог безпосередності дослідження, адже суд наперед особисто дослідив та сприйняв доказові інформації в електронній формі. Одночасно із цим, у разі, якщо збирання електронного документа було здійснено шляхом проведення експертизи, а після цього електронний доказ було видалено з мережі Інтернет, забезпечити можливість безпосередньо дослідити оригінал електронного документа виявиться неможливим. Адже суд в такому випадку наділений буду процесуальними можливостями дослідити не безпосередньо електронний документ (через його знищення), а висновок експерта з додатками. Тобто предметом дослідження суду в такому випадку є не сам електронний документ, а лише висновок експерта, який був складений за результатами дослідження електронного документа, що вже є опосередкованим дослідженням.

Інша особливість дослідження електронного документа полягає у встановленні статусу наданого документа як оригіналу та його копії. З моменту повноцінного запуску електронного суду усі докази за винятком окремих випадків, будуть надаватися до суду в електронній формі. Саме по собі існування електронного файлу не свідчить про те, що такий файл є електронним документом, про що окремо розкривалось вище. Електронна форма може бути виразом різних засобів доказування, а тому процес дослідження електронного документа необхідно розпочинати із визначення його статусу як оригіналу чи засвідченої копії.

Однією з особливостей процесу дослідження електронних документів є можливість, а в окремих випадках необхідність залучення осіб, які мають спеціальні знання поводження із електронними документами. Поява електронного документа, перш за все, обумовлено рівнем науково-технічного

розвитку, який забезпечив можливість переведення об’єктивних явищ оточуючого світу в електронні сигнали, знаки, символи, та можливість використання такої інформації в інтересах суспільства. Технічний характер такої інформації є властивістю електронного документа, а тому відокремлення цієї складової від змісту самого електронного документа є неможливим, окрім випадків переведення електронного документа в паперовому форму його існування.

Технічний характер електронного документа вимагає застосування спеціальних знань, які б забезпечили можливість дослідження не тільки змісту електронного документа, але й іншої технічної інформації з метою встановлення автентичності електронного документа та ідентифікацію його автора. Дослідження технічної інформації електронного документа надає можливість зробити важливі висновки, які мають процесуальне значення. Наприклад, встановлення факту підроблення змісту електронного документа шляхом внесення змін до нього, що неможливо було б встановити на підставі самого лише дослідження змісту електронного документа.

Крім того, спеціаліст, маючи спеціальні знання, може звернути увагу суду та інших учасників процесу на окремі обставини, які мають значення для розгляду справи, дати відповіді на питання суду та учасників справи щодо технічної складової електронного документа тощо. У зв’язку із чим, залучення спеціаліста є однією з особливостей дослідження електронних документів, аналіз технічної сторони якого може вимагати наявність спеціальних знань.

Оцінка судових доказів є одним з елементів доказової діяльності. Відповідно до ч. 1 ст. 89 ЦПК України суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об’єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів. З наведеного випливає, що безпосередність дослідження доказів судом є необхідною передумовою належної їх оцінки. Згідно з ч. 1 ст. 213 ЦПК України, суд під час розгляду справи

повинен безпосередньо дослідити докази у справі. Це означає, що суд має безпосередньо заслухати пояснення сторін та третіх осіб, показання свідків, висновки експертів, знайомитись з письмовими та речовими доказами тощо.

Особливого значення, в силу мінливого характеру та легкості внесення змін до електронних засобів доказування, потребує оцінка достовірності доказів в електронній формі в рамках процедур ідентифікації та автентифікації, тобто встановлення авторства повідомлення та його незмінності.

Всебічне, повне, об'єктивне та безпосереднє дослідження наявних у справі доказів формує внутрішнє переконання суду, за яким він має здійснювати оцінку доказів у справі. Оцінка доказів судом складається з визначення судом достовірності й достатності доказів. Електронна форма існування інформації жодним чином не впливає на оцінку достатності доказів у їх сукупності для встановлення наявності або відсутності певного факту. В той же час перевірка достовірності електронних доказів, як елемент оцінки, має певну специфіку.

Предметом оцінки електронних документів в процесі доказування є дослідження ознак таких доказів, зокрема встановлення їх допустимості. Щодо допустимості доказів в науковій літературі виокремлюють наступні елементи:

1) докази мають бути отримані з дотриманням порядку, встановленого законом;

2) рішення має ґрунтуватись лише на тих доказах, які були досліджені судом у судовому засіданні;

3) допускається використання лише тих фактичних даних, які містяться виключно у передбачених законом засобах доказування, при цьому не допускається їх розширення або звуження за розсудом суду;

4) якщо збір доказів здійснювався не тим судом, який вирішує справу, суд може обґрунтувати рішення цими доказами лише за умови, що вони були отримані у порядку, передбаченому Цивільним процесуальним кодексом

України, були оголошені у судовому засіданні і особам, які беруть участь у справ, була надана можливість ознайомитись з ними.

Предметом оцінки електронних документів під час встановлення їх допустимості є встановлення обов'язкових реквізитів електронних документів. Наявність реквізитів електронного документа виокремлює його як самого себе у порівнянні з іншими засобами доказування. Оригіналом електронного документа вважається електронний примірник документа з обов'язковими реквізитами, у тому числі з електронним підписом автора або підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронні довірчі послуги».

Системний аналіз релевантних правових норм свідчить про те, що електронний документ може бути використаний в якості доказу під час розгляду цивільних справ, а головною умовою його допустимості є наявність цифрового підпису. При цьому, найбільш врегульованим видом цифрового підпису є електронний цифровий підпис, який формується внаслідок криптографічного перетворення набору електронних даних, додається до цього набору або логічно з ним поєднується й дає змогу підтвердити його цілісність та ідентифікувати підписувача. Одночасно із цим, з метою гармонізації національного законодавства відповідно до вимог країн ЄС, правовий термін електронного цифрового підпису було виключено із загального користування, замість чого були введені нові категорії цифрового підпису, що окремо було досліджено вище.

Встановлення електронного підпису як реквізиту аудіо- та відеозапису викликає чимало практичних проблем під час збирання, дослідження та оцінки таких засобів доказування. Частиною 2 статті 100 ЦПК України передбачено, що електронні докази подаються в оригіналі або в електронній копії, засвідченій електронним цифровим підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронний цифровий підпис» [279]. В

свою чергу, частиною 1 статті 100 ЦПК України вбачається, що електронним доказом є, зокрема електронний документ (у тому числі відео- та звукозаписи). На підставі вищезазначених норм можна зробити висновок, що в контексті цивільного процесуального законодавства відео- та звукозаписи є електронними документами, а обов'язковим реквізитом копій таких документів є електронний підпис.

Водночас, практична реалізація вищезазначених норм викликає чимало запитань, зокрема технічна можливість накладання електронного підпису на копії відео- та звукозапису. На практиці, відсутність технічної можливості реалізації вищезазначених норм зумовлює неможливість використання таких доказів в процесі доказування, що порушує принцип змагальності сторін. Наприклад, Кіровський районний суд міста Дніпропетровська у своєму рішенні від 01.06.2018 р. по справі №203/4534/16-ц зробив наступний висновок: «…з матеріалів справи вбачається, що досліджений відеозапис зберігається на оптичному диску в електронній формі, є електронною копією, не засвідченою електронним цифровим підписом. Викладене у сукупності, безумовно, свідчить про недопустимість вказаного доказу у розумінні статті 78 ЦПК» [244].

В окремих справах суди формують інший підхід до оцінки таких електронних документів, як фотозображення, звуко- та відеозаписи. Наприклад, Харківський районний суд Харківської області у своєму рішенні від 07 листопада 2018 року по справі №635/2395/17 зазначив, що з доданих третьою особою світлин не можливо достовірно зробити висновок, що на них зображений саме будинок АДРЕСА_1. Світлини не містять дати їх створення [253]. В іншій справі №359/3223/18 Бориспільський міськрайонний суд Київської області у своєму рішення від 10 жовтня 2018 р. зазначив, що CD диски з аудіозаписами розмов, суд оцінює критично ще й тому, що неможливо встановити в який саме час, день, місяць і рік, за чиєї участі (співрозмовників) їх зафіксовано, на який пристрій, чи

не відбувались змінення, накладання, фальсифікація здійснених аудіозаписів в подальшому [241].

Самарський районний суд м. Дніпропетровська в своєму рішенні від 24 квітня 2018 р. по справі №206/6187/17 зазначив, що щодо копій фотографій, долучених представником позивача в якості доказів, суд з огляду на відсутність на таких фотокопіях ідентифікуючої інформації (дата, час та місце), та/або іншої інформації яка підтверджувала б факт здійснення таких копій у відповідний час, є підставою для відхилення таких доказів [252].

Отже, інший підхід до оцінки електронних документів, зокрема фотозображень, аудіо- та відеозаписів, полягає у перевірці наявності не електронного підпису, а інших обов'язкових реквізитів місце, час, дата створення електронного документа, а також технічного пристрою, за допомогою якого було створено такий електронний документ. При цьому в обґрунтуванні власних висновків суди посилаються на практику Європейського суду з прав людини, який притримується у своїх рішеннях позиції того, що суд вправі обґрунтовувати свої висновки лише доказами, що випливають зі співіснування достатньо переконливих, чітких і узгоджених між собою висновків чи схожих неспростовних презумпцій факту, тобто таких, що не залишать місце сумнівам, оскільки наявність останніх не узгоджується із стандартом доказування «поза розумним сумнівом» (рішення від 18 січня 1978 року у справі «Ірландія проти Сполученого Королівства») [253].

Окремої уваги заслуговують проблема допустимості електронних доказів, розміщених в мережі Інтернет. Як вже було зазначено вище, суд не бере до уваги докази, що одержані з порушенням порядку, встановленого законом. Однак до прийняття Закону України №2147-VIII від 03 жовтня 2017 р., яким ЦПК України було викладено в новій редакції, жодним нормативно-правовим актом не було передбачено спеціального порядку дослідження доказів, розміщених в мережі Інтернет.

Як правило, учасники цивільного провадження або роздруковували сторінки в мережі Інтернет на паперових носіях, або замовляли здійснення експертного дослідження телекомунікаційних систем, обладнання та засобів. Роздруківка сторінок в мережі Інтернет викликала суттєві заперечення щодо визнання таких доказів в якості допустимих через відсутність у законі відповідного порядку збирання електронних доказів та, одночасно, відсутність оригіналу таких доказів та неможливість безпосереднього дослідження судом електронних доказів, розміщених в глобальній мережі.

Незважаючи на це, нерідко суди приймали до уваги роздруківки Інтернет-сторінок, особливо, коли питання допустимості таких доказів не заперечувалось іншими учасниками провадження. Наприклад, апеляційний суд м. Києва в своїй ухвалі від 27.03.2017 р. по справі №754/14234/16-ц зазначив, що твердження апеляційної скарги про те, що відповідач здійснювала дії, направлені на фактичне примирення, колегія суддів визнає такими, що спростовуються наявними в справі доказами. В матеріалах справи міститься скріншот переписки між сторонами по справі за допомогою засобів телефонного та Інтернет зв'язку, зміст якої свідчить про відсутність намірів збереження сім'ї сторонами подружжя [270]. Тобто роздруківки електронних доказів на паперових носіях не тільки були покладені в основу судового рішення, але й були єдиними доказами, на підставі яких була побудована мотивувальна частина судового рішення.

В свою чергу, застосування висновків експертного дослідження телекомунікаційних систем, обладнання та засобів в більшій мірі відповідало вимогам допустимості доказів, адже в такому разі електронний доказ набував певної матеріальної форми, яка із дотримання порядку передбаченого законом долучалась до матеріалів справи. При цьому суд досліджував вже не сам електронний доказ, а висновок експертного дослідження, частиною якого був електронний доказ.

На відміну від попередньої редакції ЦПК України, діюче цивільне процесуальне законодавство передбачає спеціальні способи дослідження електронних доказів, розміщених в мережі Інтернет. До нової редакції ЦПК України була включена частина 7 статті 85, відповідно до якої суд за заявою учасника справи чи з власної ініціативи може оглянути вебсайт (сторінку), інші місця збереження даних в мережі Інтернет з метою встановлення та фіксування їх змісту [279]. Тобто, з моменту набрання чинності законом України №2147-VIII від 03.10.2017 р. суд наділений процесуальними повноваженнями безпосередньо дослідити глобальну мережу на предмет наявності тих чи інших фактичних даних, які входять до предмету доказування по справі.

Крім того, суд має право призначити експертизу для встановлення та фіксування змісту вебсайту (сторінки), інших місць збереження даних в мережі Інтернет за умови, якщо це потребує спеціальних знань і не може бути здійснено судом самостійно або із залученням спеціаліста. Не викликає сумніви, що електронні докази, отримані шляхом дослідження мережі Інтернет в порядку, передбаченому ст. 85 ЦПК України, у повній мірі відповідатимуть вимогам допустимості електронних доказів, а тому можуть бути використаними під час вирішення цивільно-правових спорів.

Спільним для оцінки всіх різновидів електронних засобів доказування етапом перевірки достовірності є автентифікація джерела інформації. М.В. Горєлов пропонує виокремити такий критерій оцінки доказів, як достовірність роботи цифрового пристрою та систем. В технічній літературі під достовірністю роботи цифрового пристрою розглядають таку якість, яка характеризує істинність кінцевого результату роботи пристрою. Іншими словами, необхідно перевірити надійність апаратури. Якщо пристрій дійсно працює правильно, то сигнали помилок відсутні. У разі сумнівів у достовірності роботи цифрового пристрою суд може звернутися до інформаційно-комп’ютерної експертизи .

Ідентифікація електронного повідомлення це не менш важливе питання, що необхідно вирішити при оцінці доказів. Як зазначалося раніше, ідентифікація це встановлення особи, яка є автором повідомлення. На сьогодні в Україні єдиним визнаним та законодавчо передбаченим засобом, який дозволяє встановити автора електронного документа, є електронний підпис.

Специфіка форми електронного повідомлення, а саме відсутність звичної матеріальної форми призвела до встановлення додаткових критеріїв достовірності. Умови цілісності електронного повідомлення залежать від ряду факторів створення, зберігання та передачі каналами зв'язку електронного документа. При недотриманні технічних умов, які гарантують цілісність, може виникнути ситуація, коли буде спотворена інформація, що міститься у електронному повідомленні.

Важливе значення для оцінки достовірності електронного засобу доказування є його нефасильфікованість, під якою пропонується розглядати припущення того, що конкретний файл був отриманий користувачем. Ця вимога пов'язана з тим, що під час пересилання файлу, або під час знаходження файлу в системі отримувача існує ризик його фальсифікації. На практиці стосовно електронного документа мова йде про те, що певне волевиявлення (наприклад, оферта в повідомленні електронної пошти) було доставлено до поштової скриньки отримувача. Як правило, повідомлення електронної пошти під час пересилання з комп'ютера відправника проходить значну кількість проміжних станцій до моменту доставки одержувачу. Момент доставки повідомлення електронної пошти є ускладнений також тим фактом, що а ні відправник, а ні одержувач не мають жодного впливу на те, яким саме шляхом (через які проміжні станції-сервери) буде здійснюватися доставка, а також на те, коли саме повідомлення буде доставлено.

Процесуально-правова оцінка електронного документа як доказу в цивільній справі, що розглядається судом, пов'язана з певними технічними

труднощами, оскільки він є достатньо специфічним комп'ютерним засобом. Для його дослідження необхідні спеціальні знання та навички, тому доречно при дослідженні електронних документів залучати спеціалістів у даній галузі. Такий підхід до комп'ютерних доказів, заснований на знанні технологічних процесів, дозволяє судам отримати достовірну інформацію для дослідження, та виявити випадки фальсифікації інформації.

В той же час, суддя повинен мати певні уявлення про природу таких засобів доказування з метою забезпечення безпосередності дослідження доказового матеріалу та найбільш ефективного встановлення обставин справи.

Таким чином, для подання, дослідження та оцінки електронних засобів доказування в цивільному процесі пропонується встановити такі вимоги:

1. Відповідність загальним вимогам належності, особливість перевірки якої полягає в неможливості безпосереднього сприйняття електронних засобів доказування та необхідності використання технічних та програмних засобів. Пропонується подолати таку перешкоду шляхом поданням роздрукованих копій електронних документів та повідомлень для попередньої оцінки їх належності.

2. Відповідність загальним вимогам допустимості, з урахуванням специфіки електронної форми існування інформації. При цьому докази не можуть визнаватись недопустимості лише на тій підставі, що вони існують в електронній формі. Крім того, допустимість електронних засобів доказування не може ставитись в залежність від інших доказів по справі або їх достовірності, яка є самостійним елементом оцінки доказів.

3. Контролепридатність, тобто можливість проведення контролю достовірності електронних засобів доказування з урахуванням факторів, які були сформульовані в англійському законі та можуть бути використані при оцінці вітчизняними судами [121].

На підставі вищевикладеного, вважаємо за необхідне зазначити, що судам як правозастосовним органам доцільно сформувати однакові правові позиції

щодо застосування відповідних норм процесуального законодавства, які регулюють питання збирання та фіксації електронних документів, виробити на підставі цього певні універсальні підходи або критерії щодо допустимості електронних документів, правил поводження із електронними засобами доказування, процесуальних особливостей їх дослідження та оцінки з метою забезпечення можливості використання електронних документів для досягнення мети та завдань цивільного судочинства.

ВИСНОВКИ

У Висновках викладено узагальнені результати дисертаційного дослідження, сформульовано найбільш вагомі положення та пропозиції з удосконалення цивільного процесуального законодавства України в частині електронних документів.

1. Електронний доказ в цивільному процесі це будь-яка інформація, представлена в електронній формі, що має значення для розгляду цивільної справи, дослідження якої здійснюється за допомогою спеціальних програмно-технічних засобів.

Протягом тривалого часу до 15 грудня 2017 року норми процесуальних кодексів України, не відносили електронні докази до офіційних самостійних джерел доказової інформації. Перебуваючи в тісних рамках консервативної системи доказів, електронні носії інформації розглядалися науковцями, зазвичай, з позицій їх віднесення до категорії або письмових, або речових доказів, що обумовило появу дуалістичного концепту електронних доказів. Однак, 03 жовтня 2017 р. у зв'язку із прийняттям Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» №2147-VIII вперше в історії вітчизняного цивільного процесуального законодавства було закріплено електронні докази як самостійний вид засобів доказування на рівні із письмовими та речовими доказами.

2. Суть електронних доказів необхідно досліджувати через їх ознаки, які відображають специфіку та правову природу електронних доказів, за допомогою яких електронні докази можна виокремити в якості самостійного виду доказів у цивільному судочинстві. До таких ознак необхідно віднести: 1) відсутність матеріальної форми існування електронної інформації; 2) необхідність використання спеціальних програмно-технічних засобів для дослідження

електронних доказів; 3) наявність взаємозв'язку із технічним носієм інформації; 4) специфічний процес створення та зберігання інформації; 5) відсутність електронних копій електронних доказів.

Нематеріальна форма існування електронного доказу є первісним аргументом на користь виокремлення електронних доказів в якості самостійного виду засобів доказування. Нематеріальність електронних доказів означає їх існування у формі електронної інформації, що представлена двійковим комп'ютерним кодом, зчитування якого здійснюється за допомогою спеціальних технічних засобів. Взаємозв'язок електронних доказів із технічними засобами зумовлює можливість їх передання за допомогою каналів зв'язку, можливість використання одного і того ж електронного доказу одночасно кількома особами, можливість необмеженого копіювання електронних доказів, а також наявність специфічних реквізитів, так званих метаданих інформації технічного характеру, яка містить інформацію про зовнішні ознаки електронного доказу.

3. У теорії цивільного процесуального права єдність з приводу підходів до класифікації електронних доказів відсутня. Така ситуація зумовлена широким розмаїттям електронних доказів та значною динамікою їх розвитку, в результаті чого окремі види електронних доказів перестають існувати, а здійснені на їх основі класифікації стають неактуальними.

Аналіз положень ч. 1 ст. 100 ЦПК України свідчить, що на законодавчому рівні закріплено невичерпний перелік видів електронних доказів, що слід визнати обґрунтованим.

Відтак в доктрині цивільного процесу обґрунтовано лише деякі теоретичні моделі класифікації електронних доказів: залежно від особливостей форми електронних доказів, суб'єкта фіксації електронних даних, змісту електронної інформації, залежно від порядку формування електронних даних тощо.

4. Аналіз визначення більш широкого поняття «документ» з позиції нормативно-правового регулювання свідчить про непослідовність позицій

законодавця та фактичне існування двох підходів до розуміння документа: матеріального (акцент на матеріальній сутності документа, нерозривний зв'язок змісту документа з його носієм) та інформаційного (враховуючи можливість заміни матеріального носія електронного документу без зміни властивостей самого документа, перевага надається інформації, саме зміст документа є визначальним компонентом).

Під документом як доказом в цивільному процесі можна розуміти інформацію, зафіксовану на певному матеріальному носії, що містить дані про обставини, що мають значення для правильного вирішення спору.

5. В існуючих нормативно-правових актах досить узагальнено окреслюється поняття електронного документа, його суть саме як засобу доказування повністю не розкривається. У зв'язку із чим, з метою внесення змін до частини 1 статті 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22.05.2003 року №851-IV пропонується розширене визначення: «електронний документ це сукупність зафіксованих в електронній (цифровій) формі інформації (в тому числі текстової, у вигляді графічних зображень, планів, фотографій, відео- та звукозаписів тощо) та обов’язкових реквізитів, визначених законодавством».

Поширення запропонованого поняття електронного документа можливе в усіх сферах його застосування, в тому числі позапроцесуальних, однак, в контексті його використання як доказу слід додатково наголосити на необхідності ще однієї обов’язкової ознаки інформація як складова електронного документа повинна містити дані про обставини, що мають значення для справи. В такому сенсі під електронними документами можна розуміти зафіксовану в електронній (цифровій) формі інформацію (в тому числі текстову, у вигляді графічних зображень, планів, фотографій, відео- та звукозаписів тощо), що містить юридично значимі дані про обставини справи та реквізити, визначені законодавством як обов’язкові.

6. У формі, тотожній за зовнішніми ознаками електронному документу, в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі, що запроваджена в чинній редакції ЦПК, будуть існувати процесуальні документи, подаватися докази (письмові та деякі електронні), посвідчуватися вчинені процесуальні дії. Слід наголосити на необхідності відрізняти електронний документ в такому розумінні від електронного документа, як специфічного самостійного доказу.

Таке розрізнення необхідне також для забезпечення розробниками Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи технологічних можливостей прийняття та обробки окремих видів електронних документів, в першу чергу, таких як відео- та звукозаписи. Подальше нормативно-правове регулювання роботи інформаційно-телекомунікаційної системи потребує гармонізації з положеннями чинного ЦПК України, врахування особливої правової природи електронних документів як доказів.

В такому контексті електронний документ правильно вважати складним комплексним поняттям на перетині різних галузей науки й подальше дослідження його правового значення повинно відбуватися в двох напрямках, перший з яких розглядатиме електронний документ як самостійний вид електронних доказів, а другий як основну електронну форму існування інформації, інформаційну одиницю Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи.

7. Інституційно складові електронних доказів (зміст, форма, матеріальний носій, файл, формат, зовнішня візуалізація) існують в організованій системі, яка обумовлює наявність стійких зв’язків між ними та відповідного функціонального навантаження. Під змістом електронного документа необхідно розуміти інформацію, викладену в ньому. Аналіз електронного документа з позиції його використання як джерела доказів вимагає, щоб інформація, яка міститься в документі мала значення для вирішення справи, була пов’язана з предметом доказування. Такий процесуальний аспект змістового компоненту є

обов’язковим, адже для суду доказове значення має саме інформація, а не її носій.

Формою електронного документа є набір відповідних реквізитів, основними функціями яких в широкому сенсі є інформаційна (ідентифікація, фіксування дати та часу складення документа) та посвідчувальна (автентифікація, достовірність, цілісність). «Формат» та «файл» є формою внутрішнього сприйняття електронного документа, які спільно утворюють єдину логічну пару. Форма зовнішнього сприйняття електронного документа, яка полягає в його візуалізації для безпосереднього сприяння людиною, оголює певний недолік електронного документа, тобто в електронному середовищі втрачаються такі поняття як «сенс», «знання» і т.д., а залишається тільки детермінована послідовність біт. Сприймати матеріальний носій електронного документа як його форму некоректно. Матеріальний носій є зовнішнім елементом по відношенню до електронного документа (знаходиться за межами статичної структури) й займає окреме місце серед його компонентів. Електронний документ не може існувати поза межами матеріального носія, однак він не має жорсткого зв’язку з носієм і може легко бути перенесений на інший носій без втрати або зміни юридичної сили.

8. Чинним законодавством передбачено декілька видів зовнішніх реквізитів електронного документа, серед яких необхідно виділити електронний підпис, електронну печатку та електронну позначку часу. До обов’язкових реквізитів електронного документа законодавством віднесено електронний підпис та в деяких випадках, кваліфіковану електронну позначку часу. Електронний підпис, як елемент зовнішньої форми електронного документа, не бере участь у формуванні змісту документа, виконуючи самостійну процесуальну функцію. Електронний підпис додається до електронних даних, з яких складається документ та при цьому зберігає свою автономність, що доводить його існування як смислової цифрової одиниці. Процесуальне значення

електронного підпису проявляється через його функції: автентифікація, ідентифікація, встановлення цілісності та незмінності електронного документа.

9. Проблема практичного використання електронних доказів полягає у забезпеченні допустимості електронного документа як умови використання такого засобу доказування в цивільному судочинстві. До основних способів збирання та фіксації електронних документів відносять наступні: 1) подання паперової копії електронного документа (сутність цього способу збирання електронних документів полягає у переведенні електронної інформації у форму, доступну для сприйняття та її дослідження без залучення спеціальних технічних засобів); 2) огляд електронних документів судом (сутність цього способу збирання полягає у тому, що огляд електронного доказу виступає в якості самостійної процесуальної дії, під час вчинення якої суд здійснює безпосереднє дослідження оригіналу електронного доказу за місцем його знаходження із подальшої фіксацією результатів такої процесуальної дій на окремому носії); 3) проведення комп'ютерно-технічної та телекомунікаційної експертиз (збирання та фіксація тих чи інших джерел електронної інформації вимагає застосування спеціальних знань з метою забезпечення автентичності електронного документа та його ідентифікації).

10. Окремі складнощі практичного використання електронних доказів пропонується вирішити за допомогою нормативного визначення нових способів збирання та процесуального закріплення електронних документів: 1) нотаріальне посвідчення електронних доказів (сутність нотаріальної діяльності полягає у посвідчення певних фактів, що мають юридичне значення, а тому прихильники цього підходу вважають, що посвідчення електронних доказів за своєю природою максимально подібне до діяльності нотаріусів); 2) витребування електронних доказів у Інтернет-провайдерів (інтернет-провайдери та інші суб'єкти, які беруть участь у процесі інформаційно-телекомунікаційної передачі даних та у фактичному володінні яких знаходяться

сервери, мають можливість вилучити необхідні log-файли, засвідчити їхній зміст та надати до суду).

11. Природа електронних доказів впливає на процесуальну форму їх дослідження, що виражається у необхідності створення технічних умов, використанні спеціальної апаратури, за допомогою якої можливо було б відтворити зміст електронних доказів та дослідити певну доказову інформацію. Разом з тим, дослідження таких доказів має здійснюватися з урахуванням конституційно-правових гарантій прав кожної особи на таємницю спілкування та заборону втручання у приватне життя.

12. Предметом оцінки електронних документів під час встановлення їх допустимості є встановлення обов'язкових реквізитів електронних документів. Головною умовою допустимості електронного документа є наявність електронного підпису. На практиці технічна можливість посвідчення окремих видів електронних документів за допомогою електронного підпису відсутня, у зв'язку із чим у судовій практиці спостерігається тенденція формування іншого підходу до оцінки таких електронних документів, як фотозображення, аудіо- та відеозаписи, який полягає у перевірці наявності не електронного підпису, а інших обов'язкових реквізитів місце, час, дата створення електронного документа, а також технічного пристрою, за допомогою якого було створено такий електронний документ.

13. З метою вдосконалення практичних аспектів використання електронних документів в процесі доказування, а також у зв'язку з набуттям чинності Закону України «Про електронні довірчі послуги» доведено необхідність уніфікації положень Цивільного процесуального кодексу України з вказаним Законом, зокрема норми передбачені ч. 8 ст. 14, ч. 8 ст. 43, ч. 3, 7 ст. 62, ч. 3 ст. 95, ч. 2 ст. 100, ч. 3 ст. 212, ч. 8 ст. 259 та ч. 1 ст. 431 ЦПК України потребують заміни поняття «електронний цифровий підпис» на «електронний підпис». При цьому доцільним буде доповнити Розділ XIII Цивільного

процесуального кодексу України пунктом 21 та викласти його у наступній редакції: «Електронні документи з накладеним електронним цифровим підписом, який підтверджено з використанням посиленого сертифіката відкритого ключа, визнаються після набрання чинності Законом України «Про електронні довірчі послуги» електронними документами із створеним кваліфікованим електронним підписом, але не пізніше двох років з дня набрання чинності цього Закону».

14. Крім цього, вважаємо за необхідне внести зміни до Закону України «Про електронні довірчі послуги» №2155-VIII від 05.10.2017 шляхом доповнення частини 1 статті 1 вказаного Закону пунктом «22-1», у якому надати визначення кваліфікованій електронній позначці часу, як удосконаленій електронній позначці часу, що формується за допомогою засобів кваліфікованого електронного підпису чи печатки шляхом створення запиту на формування кваліфікованої електронної позначки часу та подальшим надсиланням користувачу відповіді, що містить кваліфіковану електронну позначку часу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Arbeitsgericht Siegen Urteil vom 03.03.2006 [Electronic resource] //JurPC Web-Dok. 65/2006. URL: http://www.jurpc.de/rechtspr/20060065.htm.

1. Arizona Revised Statutes Ann. [Electronic resource] //§ 41-355(5) (2000). URL: http://www.azleg.gov/ArizonaRevisedStatutes.asp?Title=41.

2. Arkfeld M. Electronic Discovery and Evidence [Text] /Michael R. Arkfeld. Phoenix, Arizona: Law Partner Publishing, LLC, 2006-2007 ed. P. 7-135.

3. Arthur Andersen LLP v. United States, 544 U.S. 696 (2005) [Electronic resource] URL:https://www.law.cornell.edu/supct/html/04- 368.ZS.htm.

4. Auletta K. World War 3.0: Microsoft and Its Enemies [Text] /Ken Auletta. 2001. 464 p.

5. Bayer A. Judicial Notice on Appeal Source [Electronic resource] /Aaron S. Bayer //National Law Journal. December 8, 2003. URL: http://www.wiggin.com/pubs/articles_template.asp?ID=8141012172003.

6. Borges G. Verträge im elektronischen Rechtsverkehr [Text] /Borges G. München, 2003. 1031 p.

7. Civil Evidence Act 1968 [Electronic resource]. URL: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1968/64/pdfs/ukpga_19680064_en.pdf.

8. Civil procedure rules part 32 [Electronic resource]. URL: https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil/rules/part32.

9. Code civil, Version consolidé eau 25 mars 2019 [Electronic resource]. URL:https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006070721.

10. Code of civil procedure [Electronic resource]. URL: www.legifrance.gouv.fr/content/download/1962/13735/version/3/file/Code_39.pdf.

11. Directive 1999/93/EC of the European Parliament and of the Council of 13 December 1999 on a Community framework for electronic signatures [Electronic

resource]. URL: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:31999L0093.

12. ISO 15489-1:2001. Information and documentation. Records management[Electronic resource]. URL:https://www.iso.org/standard/31908.html.

13. Koziel G. Digital Signature Tasks and Problems [Text] /Koziel G. //Актуальні проблеми економіки. №10 (52). 2005. С. 118-122.

14. Levan v. Capital Cities ABC Inc 190 F3d 1230, 1235 n.12 11th Cir. 1999 [Electronic resource]. FindLaw. URL: http://caselaw.findlaw.com/us-11th-circuit/1366891.html.

15. Ley Nº19/2006, de 5 de junio, por la que se amplían los medios de tutela de los derechos de propiedad intelectual e industrial y se establecen normas procesales para facilitar la aplicación de diversos reglamentos comunitarios [Electronic resource]. Noticias Juridicas. URL: http://noticias.juridicas.com/base_datos/Admin/l19-2006.html.

16. Mason S., Rasmussen U. The use of electronic evidence in civil and administrative law proceedings and its affect on the rules of evidence and modes of proof [Electronic resource]. URL: https://rm.coe.int/1680700298.

17. Mason S., Seng D. Electronic Evidence: Fourth Edition //University of London [Electronic resource]. URL: http://humanities-digital-library.sas.ac.uk/index.php/hdl/catalog/view/electronicevidence/16/93-1.

18. Regulation (EU) No 910/2014 of the European Parliament and of the Council of 23 July 2014 on electronic identification and trust services for electronic transactions in the internal market and repealing Directive 1999/93/EC [Electronic resource]. URL: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2014.257.01.0073.01.ENG.

19. Survey of International Electronic and Digital Signature Initiatives [Electronic resource] //Internet Law & Policy Forum. URL: http://www.ilpf.org/groups/survey.htm.

20. Thesize of the World Wide Web (Internet) [Електронний ресурс] //Режим доступу: https://www.worldwidewebsize.com.

21. The State of Digital Signature in Europe [Electronic resource]. URL:http://www.xnoccio.com/en/the-state-of-digital-signature-in-europe/.

22. Wellborn O. Cases and Materials on The Rules of Evidence [Text] //Olin Guy Wellborn III. Thomson West, Fourth Edition. 2007. 700 p.

23. Алєксєєва-Процюк Д.О., Брисковська О.М. Електронні докази в кримінальному судочинстві: поняття, ознаки та проблемні аспекти застосування. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nvppp.in.ua/vip/2018/2/50.pdf.

24. Андрійцьо В.Д. Дослідження доказів як етап процесу доказування в цивільному судочинстві. Вісник Вищої ради юстиції, 2013. №3 (15). С. 7-17.

25. Арсеньев В.Д. Вопросы общей теории судебных доказательств в советском уголовном процессе. М.: Изд-во «Юридическая литература», 1964. 179 с.

26. Ахрамович В.М. Інформаційна безпека: навч. посіб. К.:ДП «Інформ.-аналіт. Агенство», 2009. 276с.

27. Бабаев В.К. Теория государства и права в схемах и определениях М.: Юристъ, 2003. 256 с.

28. Балюк М. І. Практика застосування цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях) [Текст] Х.: Харків юридичний, 2008. 708 с.

29. Банасюкевич В.Д. Основные понятия в изучении структуры документов управления //Тр. ВН ИИДАД. 1974. Т. 5. Ч. 1. С. 5.17.

30. Баранов О.А. Правові особливості використання документів, переданих за допомогою електронних комунікацій /Правова інформатика. 2013. №1. С. 3 10.

31. Баулин О.В. Бремя доказывания при разбирательстве гражданских дел [Текст] /М.: Городец, 2004. 272 с.

32. Бацько І.М. Протоколи слідчих дій як джерела доказів у кримінальному процесі [Текст]: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 /К., 2003. 18 с.

33. Бачило И.Л. Интернет как явление системы права [Текст] /Проблемы информатизации. М. 2000. Вып. 3. С. 4.

34. Бегова Т. К вопросу о понятии «ноу-хау» как об объекте права интеллектуальной собственности [Текст] //Підприємництво, господарство і право. 2005. №5. С. 23 26.

35. Бегова Т. Суб'єкти права інтелектуальної власності на ноу-хау [Текст] //Право України: Респ. юрид. журнал. 11/2005. №11. С.95 99.

36. Бек В.А. Документ в советском гражданском праве [Текст] //Ученые записки Львовского университета. Т. 27. Вып. 2. 1954. С. 113.

37. Белкин А.Р. Теория доказывания. Научно-методическое пособие. М.: Издательство НОРМА. 1999. 429 с.

38. Белых Ю.П. Судебное исследование аудиодокументов (процесуально-криминалистичесий аспект) [Текст] //Эксперт-криминалист. 2006. №4. С. 21 24.

39. Бєлкін Л.М. Проблеми надання юридичної сили електронним документам у господарському обороті: співвідношення публічної та приватної складової в контексті Закону України «Про електронну комерцію» //Вісник господарського судочинства. 2017. №1. С. 71-81.

40. Білозерська Є.І. Електронні докази в нотаріальному процесі //Часопис Київського університету права. 2012. №4. С. 207-211.

41. Блажівська Н. Електронний підпис у праві Європейського Союзу [Текст] //Прокуратура. Людина. Держава. 2005. №3(45). С. 103 115.

42. Блажівська Н.В. Електронний документ як доказ в адміністративному судочинстві //Аналітична юриспруденція [Електронний ресурс]. Режим доступу:

https://yurincom.com/legal_practice/analitychna_yurysprudentsiia/elektronnyj-dokument-iak-dokaz-v-administratyvnomu-sudochynstvi/.

43. Бобровник О. Зловживання процесуальними правами в цивільному процесі [Текст] //Право України. 2008. №7. С. 27 29.

44. Бовсуновська Ю.В. Проблеми використання електронних доказів у господарському процесі //Сучасна цивілістика 12 років назустріч майбутньому: матеріали 12-ої Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 27-28 квіт. 2017 р.). 2017. 456 с. С. 376-377.

45. Боннер А.Т. Аудио- и видеозаписаи как доказательство в гражданском и арбитражном процессе [Текст] //Законодательство. М., 2008. №3. С. 80.

46. Боннер А.Т. Правило допустимости доказательств в гражданском процессе: необходимость или анахронизм? [Текст] //Советское государство и право. М., 1990. С. 30.

47. Боннер А.Т. Традиционные и нетрадиционные средства доказывания в гражданском и арбитражном процессе [Текст]: монография /Москва: Проспект, 2013. 616 с.

48. Боннер А.Т. Установление обстоятельств гражданских дел [Текст] /М.: Городец, 2000. 328 с.

49. Боннер А.Т. Электронный документ как доказательство в гражданском и арбитражном процессе [Текст] //Закон. М., 2009. №11. С. 141 157.

50. Борисов А.Б. Большой экономический словарь /М.: Книжный мир, 2003. 895 с.

51. Бородин М.В. Признаки электронного документа как объекта информационных правоотношений //Вестник ЮУрГУ. Серия «Права». 2014. Т. 14. №3. С. 66-70.

52. Бороздин А.Н. Об электронном документе в российском законодательстве //Экономика и социум. 2016. №10(29) //[Електронний ресурс].

Режим доступу: https://iupr.ru/domains_data/files/zurnal_29/BOROZDIN%20A.N.%20-1(Osnovnoy%20razdel).pdf.

53. Брановицкий К.Л. Информационные технологии в гражданском процессе Германии (сравнительно-правовой анализ) [Текст]: [монограф.] /М.: Волтерс Клувер, 2010. 208 с.

54. Братусь С.Н. Юридическая ответственность и законность (очерк теории) [Текст] /М.: Городец-издат, 2001. 208 с.

55. Бринцев В. Електронно-технічне забезпечення діяльності судової влади //Право України. 2000. №4. С.44 48.

56. Брусиловский А.Е. Свидетельские показания в качестве судебных доказательств [Текст] //Методика и тактика следственной работы. Киев. 1934. 128. с. 31

57. Булгакова І.В. Електронні докази в господарському процесі: поняття та порядок застосування [Текст] //Вісник господарського судочинства. 2011. №1. С.85 90.

58. Васильєв С.В. Загальноправові та спеціальні методи дослідження джерел цивільного процесуального права //Університетські наукові записки. 2013. №3. С. 123-128.

59. Венгеров А.Б. Право и информация в условиях автоматизации управления (теоретические вопросы) /М.: Юридическая литература, 1978. 114 с.

60. Верес І.Я. Правове регулювання електронних підписів //2017. 5 с.

61. Вернидубов І., Белікова С. Електронні докази: поняття, особливості та проблеми щодо їх дослідження судом [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2018/2018-5-2/42.pdf.

62. Вершинин А.П. Электронный документ: правовая форма и доказательство в суде: учеб.-практ. пособие /М.: Городец, 2000. 247 с.

63. Вехов В.Б. Электронные доказательства: проблемы теории и практики //Правопорядок: история, теория, практика. 2016. №4(11). С. 46-50.

64. Вікіпедія //Електронний ресурс. Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D0%B0%D0%BA%D1%82-%D0%B4%D0%B8%D1%81%D0%BA.

65. Вінник О. Нормативно-правове регулювання відносин у сфері цифрової економіки //Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право: Науковий журнал. 2018. №2. С. 124-135.

66. Ворожбит С.П. Электронные средства доказывания в гражданском и арбитражном процессе: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук: специальность 12.00.15 /С.-Петерб. гос. ун-т. Санкт-Петербург, 2011. 25 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу:https://www.prlib.ru/item/463080.

67. Воронюк О. Електронні докази: що вважати оригіналом а що копією? //Закон і Бізнес. 2017. №45(1343). С.12.

68. Вышинский А.Я. Теория судебных доказательств в советском праве /Ин-т права Академии наук СССР. Москва: Юридическое издательство НКЮ СССР. 1941. 219 с.

69. Гаврилов О.А. Курс правовой информатики [Текст]: учебник для вузов /М.: Норма, 2002. 432 с.

70. Галяшина Е.И. Фонограммы как доказательства по гражданским делам [Текст] //Законы России: опыт, анализ, практика. 2007. №1. С. 46.

71. Гетманцев О.В. Методологія науки цивільного процесуального права //Науковий вісник Чернівецького університету. 2011. Вип. 578. С. 76-79.

72. Гиляка О.С. Электронный юридический документ: понятие и особенности //Legea si Viata. 2015. №9/2. С. 11-14.

73. Глащенко А.С. Понятие и классификация электронных документов //Вопросы экономики и права. 2012. №9. С. 28-31.

74. Гмирко Г.В. Генеза теорії доказів вітчизняного кримінального процесу: методологічна рефлексія //Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2015. №2(12): [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n2/15hvppmr.pdf.

75. Гойхбарг А.Г. Курс гражданского процесса [Текст]: учеб. пособие /Москва; Ленинград: Госиздат, 1928. 320 с.

76. Голубєва Н. Впровадження інформаційних технологій у судочинство в Україні та світі //Юридичний вісник: щоквартальний журнал. 2017. №2. С. 185-193.

77. Голубєва Н. Всеукраїнська науково-практична конференція «Інформаційні технології у судочинстві» //Юридичний вісник: щоквартальний журнал. 2017. №2. С. 263-264.

78. Голубєва Н. Порядок укладання договорів в електронній формі за законодавством України //Вісник асоціаціїї слідчих суддів України. 2016. №1. С. 47-49.

79. Голубєва Н.Ю. Правове регулювання криптовалют: чи на часі? //Часопис цивілістики: Наук.-практ. журн. 2017. Вип. 26. С. 22-28.

80. Голубєва Н.Ю. Реалізація Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом у частині електронної торгівлі //Правові проблеми цивілізаційного вибору України: матеріали Всеукр. наук. конф., присвяч. пам'яті проф. Вишнякова Олександра Костянтиновича (Одеса, 6 листоп. 2015 р.). 2015. 263 с. С. 119-123.

81. Гольмстен А.Х. Учебник русского гражданского судопроизводства [Текст] /Краснодар: Изд-во КГАУ, 2004. 484 с.

82. Гольмстен А.Х. Учебник русского гражданского судопроизводства [Текст] /СПб. 1913. 411 с.

83. Гонгало С.Й. Електронні документи як об’єкти судової техніко-криміналістичної експертизи та їх класифікація //Адвокат. 2013. №1. С. 33-36.

84. Горелов М.В. Некоторые вопросы исследования электронных документом как доказательств в гражданском судопроизводстве [Текст] //Юрист. 2005. №7. С.51

85. Горелов М.В. Электронные доказательства в гражданском судопроизводстве России: Вопросы теории и практики [Текст]: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.15 /Екатеринбург, 2005. 21 с.

86. Горелов М.В. Электронные доказательства в гражданском судопроизводстве [Текст]: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.15 /Екатеринбург, 2005. 185 с.

87. Горинов Ю.А. Судебная киносъемка и видеозапись [Текст]: Учебное пособие для вузов МВД СССР /Волгоград, 1980. 96с.

88. Горский Г.Ф. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе [Текст] /Воронеж. 1978. 303 с.

89. ГОСТ 2.051-2006. Единая система конструкторской документации (ЕСКД). Электронные документы. Общие положения [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://docs.cntd.ru/document/1200045526.

90. ГОСТ 6.10.4-84 «Унифицированные системы документации. Придание юридической силы документам на машинном носителе и машинограмме, создаваемым средствами вычислительной техники. Основные положения», утвержден Постановлением Государственного комитета СССР по стандартам от 9 октября 1984 г. №3549 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://docs.cntd.ru/document/9010879.

91. ГОСТ Р 51141-98. Делопроизводство и архивное дело. Термины и определения. Режим доступу: www.termika.ru/dou/docs/detail. php?ID=1658.

92. Грабовська О.О. Роль принципу рівності в процесі доказування у цивільних справах [Текст] //Судова апеляція. №2(35). 2014. С. 83 91.

93. Гусєв О.Ю. Класифікація електронних доказів у цивільному процесі України //Підприємництво, господарство і право. 2018. №8. С. 18-22.

94. Гусєв О.Ю. Поняття та види електронних доказів у цивільному процесі //Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2016. №1(13): [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16hoyutp.pdf.

95. Даниленко А.В., Кочура О.О. Електронний документ як джерело доказової інформації у кримінальному провадження //Актуальні питання розслідування кіберзлочинів. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Х., 2013 р. С. 147 150.

96. Дем'янова О. Методологічні властивості верховенства права у цивільному судочинстві України //Історико правовий часопис. 2015. №1. С. 85-89.

97. Деякі питання документування управлінської діяльності: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 року №55 [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2018-%D0%BF.

98. Дорохов В.Я. Понятие документа в советском праве //Правоведение. 1982. №2. С. 53-60.

99. Дрогозюк К.Б. Сучасні джерела доказування у цивільному процесі України та Франції //Право і суспільство. №1, 2016. С. 52 63.

100. Дрогозюк К.Б. Понятійний апарат доказування в цивільному процесі України та Франції //Підприємництво, господарство і право, 2016. №1. С. 18 23.

101. ДСТУ 2392-94. Державний стандарт України. Інформація та документація. Базові поняття. Терміни та визначення [Електронний ресурс]. Режим доступу:https://dbn.at.ua/_ld/11/1166_DSTU2392-94.pdf.

102. ДСТУ 2732:2004. Національний стандарт України. Діловодство й архівна справа [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.law.leschishin.org/nor024.php.

103. ДСТУ 3017-95. «Видання. Основні види. Терміни та визначення». К.: Держстандарт України, 1996. 47 с.

104. Дутов М. Правові проблеми електронного документообігу //Право України. 2002. №6. С. 122 124.

105. Єсімов С.С. Електронні документи як докази у справах про адміністративні правопорушення //Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки, 2016. №845. С. 68-74.

106. Жаровська І.М. Щодо проблем методології теорії держави і права //Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. 2015. №827. С. 138-141.

107. Зайцев П.П. Электронный документ как источник доказательств //Законность. 2002. №4. С. 40-44.

108. Закон Республики Армения «Об электронном документе и электронной цифровой подписи» от 14 декабря 2004 года [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.rcc.org.ru/userdocs/inform/docs/Zakoni_stran_RSS/Armeniy/7_Zakon_Rar_ob_elektronnom_dokum_i_elcifrov_podpici.pdf.

109. Закон Республики Беларусь «Об электронном документе и электронной цифровой подписи» от 28.12.2009 года №113-З [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://e-gov.by/zakony-ob-elektronnom-dokumentooborote/ob-elektronnom-dokumente-i-elektronnoj-cifrovoj-podpisi.

110. Закон Республики Таджикистан «Об электронном документе» от 10 мая 2002 года №51 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=2183.

111. Законопроект «Про внесення змін до статті 100 Цивільного процесуального кодексу України (щодо засвідчення копій електронних доказів)» №8281 від 17 квітня 2018 року [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=63876.

112. Залаев Г.З. Анализ и классификация электронных документов [Текст] //Вестник архивиста. 1999. №3. с. 60-68

113. Запотоцький А.П. Документи як процесуальні джерела доказів у кримінальному судочинстві [Текст]: автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.09 /К., 2009. 26 с.

114. Зозуля Н. Оригінали та копії електронних документів: процедура, яку складно реалізувати. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://barristers.org.ua/news/oryginaly-ta-kopiyi-elektronnyh-dokumentiv-protsedura-yaku-skladno-realizuvaty.

115. Золотых В.В. Проверка допустимости доказательств в уголовном процессе [Текст] /. Ростов-на-Дону: «Феникс». 1999. 288 с.

116. Зуйков В.І.Деякі питання використання електронного документа як доказу в господарському процесі //Сучасна цивілістика 12 років назустріч майбутньому: матеріали 12-ої Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 27-28 квіт. 2017 р.). 2017. 456 с. С. 395-397.

117. Інструкція для перевірки цифрового підпису електронних документів на сайті ЦЗО та сайті Міністерства юстиції: [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://files.masterkey.ua/V5/dopomoga_z_perevirky_P7S.pdf.

118. Інструктивні вказівки «Об использовании в качестве доказательств по арбитражным делам документов, подготовленных с помощью электронно-вычислительной техники» №И-1-4 від 29.06.79, затверджених Державним арбітражем СРСР [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v-1-4400-79.

119. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 року №53/5 [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98.

120. Казачук І.В. Використання у доказуванні електронних джерел фактичних даних в адміністративно-деліктному процесі /Європейські перспективи. 2014. №6. С. 93-97.

121. Каламайко А.Ю. Електронні засоби доказування в цивільному процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 /; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. 20 с.

122. Каламайко А.Ю. Електронні засоби доказування в цивільному процесі [Текст] //Правова доктрина основа формування правової системи держави: Матеріали Міжнар.наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю Нац. акад. прав. наук України та обговоренню п'ятитомної монографії «Правова доктрина України», Харків, 20-21 лист. 2013 р. /Національна академія правових наук України; відп. за вип. О.В. Петришин; голова редкол. В.Я. Тацій; редкол. В.П. Тихий [та ін.]. Х.: Право, 2013. 1032 с. С. 812 815.

123. Каламайко А.Ю. Місце електронних засобів доказування та окремі питання їх використання в цивільному процесі //Право та інновації. 2015. №2. С. 127-132.

124. Каламайко А.Ю. Электронный документ как средство доказывания в гражданском процессе [Текст] //Современное право. 2014. №4. С. 114-119.

125. Камалов А.Ю. Электронный документ: трудности определения //Науч. и техн. б-ки. 2015. №3. С. 66-82.

126. Кельман М. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку //Психологія і суспільство. 2015. №4. С. 33-46.

127. Кириченко Т.С. Методологія цивільно правового дослідження сімейних правовідносин //Форум права. 2013. №1. С. 397-401 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/e journals/FP/2013 1/13ktcdcp.pdf.

128. Кит С. Рид-Грин. История переписи населения в США и обработки ее данных //В мире науки. 1989. №4. С. 70 76.

129. Классификация электронных документов [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://doc-system.ru/sistema-elektronnogo-dokumentooborota/articles/sostav-i-klassifikacziya-elektronnyx-dokumentov.html.

130. Клепицкий И.А. Документ как предмет подлога в уголовном праве [Текст] //Государство и право. 1998. No5. С. 68 75.

131. Коваленко А.Г. Институт доказывания в гражданском и арбитражном судопроизводстве [2-е изд., перераб. и доп.]. М.: НОРМА, 2004. 251 с.

132. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 року №2747-IV в редакції від 06.07.2005 року [Електронний ресурс] //Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20050706.

133. Козлов О.О. Проблеми фіксації, збирання та дослідження доказів, отриманих в мережі Інтернет //Вестник Одесской адвокатуры. 2015. №1. С. 44-47.

134. Комаров В.В. Цивільне процесуальне законодавство у динаміці розвитку та практиці Верховного Суду України /Х.: Право, 2012. 624 с.

135. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 року №254к/96-ВР в редакції від 21.02.2019 року [Електронний ресурс]. Режим доступу:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.

136. Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, схвалена Указом Президента України від 10 травня 2006 року N 361/2006 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/361/2006.

137. Концепція галузевої програми інформатизації судів загальної юрисдикції та інших установ судової системи, розроблена Державною судовою адміністрацією України [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://court.gov.ua/userfiles/concept.pdf.

138. Концепція електронного суду України, розроблена Державним підприємством «Інформаційні судові системи» [Електронний ресурс] //Режим доступу:http://ukbs.org.ua/files/koncept_digital_ukr.pdf.

139. Короєд С.О. Методологічні основи визначення структури цивільної процесуальної діяльності //Судова апеляція. 2016. №4. С. 90-96.

140. Косовец А.А. Правовое регулирование электронного документооборота [Текст] //Вестник МГУ. Сер. Право. 1997. №4. С. 53.

141. Костомаров М.И. «Многоликий Янус» документ в системе информационного менеджмента [Текст] //Делопроизводство. 1998. №1. С. 22-31.

142. Кравцов С. Дослідження та оцінка письмових доказів як невідємна частина права на справедливий судовий розгляд //Підприємництво, господарство і право. 2016. №10. С. 9-14.

143. Криминалистическая видеозапись [Текст]: учебное пособие /Под ред. Б. Н. Морозова и П. А. Голикова. Саратов, 2001. 103 с.

144. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 року №4651-VI в редакції від 11.01.2019 року [Електронний ресурс] //Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

145. Крицька І.О. Становлення інституту речових доказів на українських землях: основні етапи //Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2015. Вип. 33(2). С. 153-157.

146. Кройтор В.А. Гражданский процесс [Текст]: учеб. пособие /Изд. 4-е, перераб. и доп. Харьков: Эспада, 2007. 264 с.

147. Кройтор В.А. Гражданский процесс [Текст]: Учебное пособие. /Х.: Эспада, 2006. 240 с.

148. Крупчан О.Д. Методологічні виміри сучасного вітчизняного приватного права //Приватне право і підприємництво. 2016. Вип. 16. С. 30 34.

149. Кудрявцева Е. В. Гражданское судопроизводство Англии [Текст] /М.: Издательский Дом «Городец». 2008. 320 с.

150. Кудрявцева Е.В. Современная реформа английского гражданского процесса [Текст]: автореф. диссер. … докт. юрид. наук: 12.00.15 /Москва. 2008. 52 с.

151. Кузьмин С.С. Правовые проблемы использования электронного документа как доказательства [Текст] //Тенденции развития гражданского процессуального права в России. Сб. науч. ст. СПб.: Юрид. Центр Пресс. 2008. С. 647 657.

152. Кукарникова Т.Э. О проблемах правового статуса электронного документа //Воронежские криминалистические чтения. Вып. 3 /Под ред. О.Я. Баева. Воронеж: Издательство Воронежского государственного университета. 2002. С. 114 123.

153. Кукарникова Т.Э. Электронный документ в уголовном процессе и криминалистике: автореф. дис. … канд. юрид. наук /[Електронний ресурс]. Режим доступу: https://docplayer.ru/60037088-Kukarnikova-tatyana-eduardovna-elektronnyy-dokument-v-ugolovnom-processe-i-kriminalistike.html.

154. Куперник Л.А. О свидетельских показаниях в гражданском процессе [Текст] //Юридический вестник: Издание Московского Юридического Общества. М.: Тип. А. И. Мамонтова и Ко. Март, 1868. Кн. 9. С. 1 32.

155. Курило М.П. Процесуальне право України та можливості щодо його уніфікації: методологічний аспект. Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. 2013. Т. 26(65). №2. С. 75-81.

156. Курс цивільного процесу [Текст]: Підручник /за ред. В.В. Комарова. Х.: Право. 2011. 1352 с.

157. Курылев С.В. Основы теории доказывания в советском правосудии [Текст] /Минск: Изд-во БГУ. 1969. 204 с.

158. Курылев С.В. Сущность судебных доказательств [Текст] //Труды Иркутского гос. ун-та. Т. 17. Вып. 2. Иркутск, 1956. С.94.

159. Курылев С.В. Установление истины в советском правосудии [Текст]: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук /М., 1967. 30 с.

160. Куфтирєв П. В. Витоки формування давньоруського доказового права за юридичними першоджерелами східних //Університетські наукові записки. 2011. №4. С. 21-37.

161. Лазько О.М. Засоби доказування у цивільному процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 /Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2013. 18 с.

162. Лазько О.М. Перспективи розвитку електронних (технічних) засобів доказування в цивільному процесі України //Європейські перспективи. 2015. №1. С. 125-129.

163. Ларин М.В. Некоторые проблемы эволюции управленческого документа [текст] //Документация у информационного общества: электронное делопроизводство и электронный архив. VI Международная научно-практическая конференция //Вестник архивиста. 1999. №6 (54). С. 34-48.

164. Ларин М.В. Управление документацией в организациях [текст] М.: научная книга. 2002. 286 с.

165. Лежух Т. Застосування електронних доказів у справах про захист честі, гідності та ділової репутації //Віче. 2013. №16. С. 13-15.

166. Макаров О. Электронный документ как средство доказывания //«ЮРИСТ». 2003. Февраль. №7. С. 8.

167. Манжул І.В. Визначення методів пізнання в науковій літературі //Бюлетень Міністерства юстиції України. 2012. №11. С. 11-17.

168. Марков В.В. Принципи належності електронних доказів, отриманих з мобільних пристроїв //Право і Безпека. 2014. №1. С. 89-95.

169. Медведев И.Г. Письменные доказательства в частном праве Франции /СПб., 2004. С. 168.

170. Мелех Л.В. Становлення доказового права на етнічних українських землях: історико-правовий аспект //Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2015. №3. С. 3-16.

171. Микая А.В. Электронные документы как доказательства по делам об административных правонарушениях в области антимонопольного законодательства //Актуальные проблемы российского права. 2015. №5(54). С. 41-45.

172. Митрофанова М.А. Электронные доказательства и принцип непосредственности в арбитражном процессе: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.15 /Саратов. 2013. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://test.ssla.ru/dissertation/referats/08-04-2013-1.pdf.

173. Митяев К.Г. О месте, границах и основаниях классификации в советскомархивоведении //Труды МГИАИ. М., 1962. Т. 15. С. 173 198.

174. Мозоль Н.І. Сучасні концепції праворозуміння: поняття, характеристика та особливості //Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2013. №1. С. 36-41.

175. Мурадьян Э.М. Машинный документ как доказательство в гражданскокм процессе. Советская юстиция. 1975. №22. 112 с.

176. Немеш П.Ф. Дослідження письмових доказів особистого характеру в цивільному процесі //Форум права. 2015. №4. С. 201-205 [Електронний ресурс]. Режим доступу:http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/FP_index.htm_2015_4_37.pdf.

177. Новицький А.М. Електронний документообіг як елемент забезпечення правового регулювання становлення інститутів інформаційного суспільства //Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право). 2013. №4. С. 11-20.

178. Оборотов Ю.М. Філософія права і методологія юриспруденції //Проблеми філософії права. 2003. Том І. С. 41-43.

179. Оборотов Ю.Н. Изменение парадигмы методологии юриспруденции Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». 2013. Т. 13. С. 32-40.

180. Одерій О.В. Тактика слідчого огляду комп'ютерних систем та їх елементів / Донецьк, 2010. 88 с.

181. Орлов Ю.Ю. Електронне відображення як джерело доказів у кримінальному провадженні //Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2017. №1. С. 12-24.

182. Осадчий А.Ю. Понятие и виды доказательств //Хозяйственный процессуальный кодекс Украины /под. ред. Е.И. Харитоновой. Х.: «Одиссей», 2007. 464 с. С.121-123.

183. Павлова Ю. Использование электронных документов в процессе доказывания: некоторые проблемы и пути их решения //Legea si Viata. 2018. №6-2. С. 126-131.

184. Павлова Ю.С. Використання електронних доказів в цивільному судочинстві //Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні: матер. Всеукр. наук.-практич. конф. до 90-річчя від дня народження Ю.С. Червоного (м. Одеса, 6 листоп. 2017 р.) /за заг. ред. Н.Ю. Голубєвої. Одеса: Фенікс. 2017. С. 111-115.

185. Павлова Ю.С. Окремі аспекти допустимості електронних доказів у цивільному процесуальному законодавстві України //Прикарпатський юридичний вісник. 2017. Вип. 5. С. 83-87.

186. Павлова Ю.С. Особливості збирання та процесуального закріплення електронних доказів у цивільному судочинстві //Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2017. Вип. 4. Т. 1. С. 76-80.

187. Павлова Ю.С. Поняття та правова природа електронних доказів у цивільному процесуальному праві //Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. /редкол.: В.В. Завальнюк (голов. ред.) [та ін.]. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2017. №79. С. 102-109.

188. Павлова Ю.С. Правовий статус електронних доказів у світлі нового Цивільного процесуального кодексу України //Право і суспільство. 2017. №6. С. 60-66.

189. Пашковська Т. Електронний нотаріат: необхідність назріла //Юридична газета. 2013. №11. С. 8-10.

190. Петренко В.С. Електронні докази як елемент інформаційних технологій у цивільному судочинстві //Молодий вчений. 2018 р. №1 (53). С. 111-115.

191. Писаренко В.П. Визначення понять «електронний документ» та «цифровий підпис» в зарубіжних країнах //Університетські наукові записки. 2011. №4. С. 384-388.

192. Постанова апеляційного суду Черкаської області від 16 жовтня 2018 року у справі №690/62/18 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua/Review/77134928.

193. Постанова Верховного Суду від 05 грудня 2018 року у справі №916/1813/16 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua/Review/78554444.

194. Постанова Верховного Суду від 06 червня 2018 року у справі №548/15991/13ц [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua/Review/74809280.

195. Постанова Верховного Суду від 08 грудня 2018 року у справі №127/23027/16-ц [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua/Review/78468625.

196. Постанова Верховного Суду від 18 грудня 2018 року у справі №761/5894/17 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua/Review/78979581.

197. Постанова Верховного Суду від 23 січня 2019 року у справі №522/15261/15-ц [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua/Review/79776115.

198. Постанова Верховного Суду від 30 травня 2018 року у справі №489/5328/16-ц [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua/Review/74687775.

199. Постанова Верховного Суду України від 16 серпня 2017 року у справі №6-2667цс16 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua/Review/68427656.

200. Постанова Верховного Суду України від 21 січня 2016 року у справі №5-249кс15 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua/Review/56580962.

201. Постанова Вищого господарського суду України від 26 вересня 2013 року у справі №910/124/2013 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31340345.

202. Постанова Вищого господарського суду України від 8 жовтня 2013 року у справі №910/4825/13 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/34033925.

203. Постанова Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов’язаних із захистом прав інтелектуальної власності» від 17.10.2012 року №12 в редакції від 16.12.2015 року [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0012600-12.

204. Постанова Харківського апеляційного суду від 18 січня 2019 року у справі №619/4083/17 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua/Review/79307015.

205. Постановление Всероссийского Центрального Исполнительного комитета от 10 июля 1923 года «О введении в действие Гражданского процессуального кодекса Р.С.Ф.С.Р.» [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=44189#09042655733615415.

206. Постановление о введении в действие Гражданского Процесуального Кодекса РСФСР от 10 июля 1923 г. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=44189#08031948802769826.

207. Постановление Правительства Российской Федерации от 28 января 2002 г. N 65 «О Федеральной целевой программе «Электронная Россия (2002-2010 годы)» [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://base.garant.ru/184120/.

208. Присяжнюк О.О. Електронні докази у господарському процесі: проблеми формалізації [Електронний ресурс] //Проблеми законності. 2011. Вип. 117. С. 13-23.

209. Про авторське право та суміжні права: Закон України від 23.12.1993 року №3792-XII [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12.

210. Про бібліотеки і бібліотечну справу: Закон України від 27.01.1995 року №32/95-ВР [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32/95-%D0%B2%D1%80/ed20150101.

211. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 року №996-XIV [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14.

212. Про вимоги до форматів даних електронного документообігу в органах державної влади. Формат електронного повідомлення: Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 20.10.2011 року №1207 [Електронний ресурс]. Режим доступу:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1306-11.

213. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017 року №2147-VIII [Електронний ресурс] //Режим доступу:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19.

214. Про електронний цифровий підпис: Закон України від 22.05.2003 року №852-IV [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/852-15.

215. Про електронні довірчі послуги: Закон України від 05 жовтня 2017 року №2155-VIII [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19.

216. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22 травня 2003 року№851-IV [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/851-15.

217. Про електронну комерцію: Закон України від 03 вересня 2015 року №675-VIII [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/675-19.

218. Про затвердження вимог у сфері електронних довірчих послуг та Порядку перевірки дотримання вимог законодавства у сфері електронних довірчих послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 07.11.2018 року №992 [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/992-2018-%D0%BF.

219. Про затвердження Змін до Положення про особливості укладання договорів обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів: Розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг від 31.08.2017 року №3631 [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1197-17.

220. Про затвердження Національного стандарту України Державної уніфікованої системи документації, Уніфікованої системи організаційно-розпорядчої документації «Вимоги до оформлювання документів». ДСТУ 4163-2003:Наказ Держспоживстандарту України від 07 квітня 2003 року №55 [Електронний ресурс]. Режим доступу:https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0055609-03.

221. Про затвердження Порядку подання інформації особами, які провадять діяльність з подання звітності та/або адміністративних даних до Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку»: Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 29.11.2018 року №839 [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/go/z1514-18.

222. Про затвердження Порядку роботи з електронними документами у діловодстві та їх підготовки до передавання на архівне зберігання: Наказ Міністерства юстиції України від 11.11.2014 року №1886/5 [Електронний ресурс]. Режим доступу:https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1421-14.

223. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 року №2657-XII [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12.

224. Про національну програму інформатизації: Закон України від 04.02.1998 року №74/98-ВР в редакції від 01.08.2016 року [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80.

225. Про обов’язків примірник документів: Закон України від 09.04.1999 року №595-XIV //Відомості Верховної Ради України. 1999. №22. ст. 199.

226. Про проведення дослідної експлуатації підсистеми «Електронний суд» в пілотних судах: Наказ Державної судової адміністрації України від 23.03.2017 року №367 [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://apladm.dn.court.gov.ua/userfiles/N_367.pdf.

227. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.09.2017 року №649-р [Електронний ресурс]. Режим доступу:http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80.

228. Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.11.2017 року №797-р в редакції від 14.02.2018 року [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80.

229. Про телекомунікації: Закон України від 18.11.2003 року №1280-IV [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1280-15.

230. Проблемы науки гражданского процессуального права [Текст] /В.В. Комаров, В.А. Бигун, В.В. Баранкова; Под ред. проф. В.В. Комарова. Харьков: Право. 2002. 440 с.

231. Прокопенко О.М. Методологічний інструментарій цивільно правового дослідження. Молодий вчений. Серія: Юридичні науки. 2016. №10. С. 449-452.

232. Проникновение Интернета в Украине. Презентация. Factum Group Ukraine [Електронний ресурс] //Режим доступу: https://promo.semantrum.net/uk/2017/04/21/v-ukrayini-na-pochatok-2017-roku-narahovano-21-6-mln-koristuvachiv-internetu.

233. Пронь Н.О. Вимоги до електронних документів: міжнародна практика та досвід України //Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. 2012. №1. С. 356-366.

234. Прохоров А.Г. Принцип допустимости средств доказывания в советском процессуальном праве [Текст]: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.03 /Свердловск. 1979. 194 с.

235. Пунда О.О. Використання даних, одержаних в результаті застосування науково-технічних засобів, для доказування в кримінальному процесі [Текст]: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 //Л., 2001. 222 с.

236. Пучинский В.К. Английский гражданский процесс: Основные понятия, принципы и институты [Текст] //М.:Б.и. 1974. 185 с.

237. Пучинский В.К. Гражданский процесс зарубежных стран [Текст] /В. К. Пучинский; под редакцией В.В. Безбаха. М.: Зерцало. 2007. 506 с.

238. Пучинский В.К. Комментарий к Арбитражному процесуальному кодексу Российской Федерации (постатейный) [Текст] под ред. В. Ф. Яковлева //М. 1995. С. 111.

239. Пчеліна О.В. Особливості огляду електронного документа //Актуальні питання розслідування кіберзлочинів. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Х. 2013 р. С. 159 162.

240. Ратушна Б. Зловживання сторонами процесуальними правами під час доведення у цивільному процесі України [Текст] //Зб. наук. пр. Львів. держ. ін-ту новіт. технологій та упр. Імені В’ячеслава Чорновола. Серія «Юридичні науки» /за заг. ред. проф. О. І. Сушинського. Львів. 2008. Вип. 3. С. 133 142.

241. Рішення Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 10 жовтня 2018 року у справі №359/3223/18 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua/Review/77128616#.

242. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Тейксейра де Кастро проти Португалії» від 09 червня 1998 року [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ips.ligazakon.net/document/view/SO1246?an=2.

243. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Шабельника проти України» від 19 лютого 2009 року [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_457.

244. Рішення Кіровського районного суду міста Дніпропетровська від 01.06.2018 року у справі №203/4534/16-ц [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua/Review/74539481.

245. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім «Кампус Коттон клаб» щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів) від 9 липня 2002 року №15-рп/2002 [Електронний ресурс]. Режим доступу:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-02.

246. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) від 12 квітня 2012 року №9-рп/2012 [Електронний ресурс]. Режим доступу:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12.

247. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянки Дзюби Галини Павлівни щодо офіційного тлумачення частини другої статті 55 Конституції України та статті 248-2 Цивільного процесуального кодексу України (справа громадянки Дзюби Г.П. щодо права на оскарження в суді неправомірних дій посадової особи) від 25 листопада 1997 року №6-зп/1997 [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-97.

248. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців третього, четвертого, п'ятого статті 248-3 Цивільного процесуального кодексу України та за конституційним зверненням громадян Будинської Світлани Олександрівни і Ковриги Сергія Володимировича щодо офіційного тлумачення положення абзацу четвертого статті 248-3 ЦПК України (справа щодо конституційності статті 248-3 ЦПК України) від 23 травня 2001 року №6-рп/2001 [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-01.

249. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) від 1 грудня 2004 року №18-рп/2004 [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04.

250. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 62 Конституції України від 20.10.2011 року №12-рп/2011 [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-11.

251. Рішення Ради суддів України «Щодо проблем запровадження електронного суду» від 19 листопада 2018 року №79 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://rsu.gov.ua/en/events/risenna-rsuno79-vid-19-listopada-2018-roku-sodo-problem-zaprovadzenna-elektronnogo-sudu.

252. Рішення Самарського районного суду міста Дніпропетровська від 24.04.2018 року у справі №206/6187/17 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua/Review/73739751.

253. Рішення Харківського районного суду Харківської області від 7 листопада 2018 року у справі №635/2395/17 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua/Review/77735662.

254. Салогубова Е.В. Римский гражданский процесс /М.: Городец. 1997. 57 с.

255. Сахарук Д.В. Методологія дослідження проблем цивільно-правового регулювання правочинів, що вчиняються в електронній формі //Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2003. Вип. 24. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2003_24_42.

256. Свидрук І. Правове забезпечення електронної торгівлі //Підприємництво, господарство і право. 2001. №10. С. 35 40.

257. Сенопальнікова М.С. Електронний документ як джерело доказу //Матеріали XX Ювілейної міжнародної звітної конференції юних юристів, студентів, аспірантів і молодих вчених, присвяченої 20-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» та 170-річчю Одеської школи права (Одеса, 12 травня 2017 року): у 3 т. 2017. Т. 2. 2017. 468 с. С. 184-185.

258. Сергеева Ю. Интернет 2017 2018 в мире и в России: статистика и тренды //[Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.web-canape.ru/business/internet-2017-2018-v-mire-i-v-rossii-statistika-i-trendy.

259. Скакун О.Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс): учебник /Х.: Эспада. 2007. 840 с.

260. Слободзян А. Документ як джерело доказів у кримінальному провадженні //Науковий вісник Національної академії прокуратури України. 2014. №1. С. 184-190.

261. Таранова Т.С. К вопросу о принципах доказывания в гражданском судопроизводстве (на примере Республики Беларусь) //Університетські наукові записки. 2006. №3 4 (19 20). С. 139-148.

262. Терзиев И.В. Введение в криминалистическое исследование документов //М.:ВИЮН. 1949. 212 с.

263. Тертишніков Р.В. Доказування і докази в судочинстві України. Науково-практичний посібник [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.twirpx.com/file/322665.

264. Типовий закон про електронну торгівлю Комісії ООН з права міжнародної торгівлі від 16.12.1996 року [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_321.

265. Тихонов В.И. Нормативно-правовая база, электронный документооборот в Росии: законодательные инициативы и задачи на перспективу [Текст] //Делопроизводство. 2002. №3. С. 43-49.

266. Тосунов П.А. Электронный документ как источник доказательств //Научный журнал КубГАУ. 2010. №62(08). С. 1-11 //[Електронний ресурс]. Режим доступу: http://ej.kubagro.ru/2010/08/pdf/43.pdf.

267. Трайнин А.Н. Уголовное право. Часть Особенная /М. 1943. 298 с.

268. Треушников М.К. Судебные доказательства /М.: ОАО «Издательский дом «Городец». 2004. 272 с.

269. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Грецької Республіки про взаємну охорону секретної інформації у сфері оборони від 06.10.2011 року [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/300_026.

270. Ухвала апеляційного суду міста Києва від 27 березня 2017 року у справі №754/14234/16-ц [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/65625222.

271. Федеральный закон РФ от 06.04.2011 г. №63-ФЗ «Об электронной підписи» [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://base.garant.ru/12184522/.

272. Федеральный закон РФ от 10.01.2002 г. №1-ФЗ «Об электронной цифровой подписи» [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakonbase.ru/zakony/1-fz-ob-ecp/.

273. Федеральный закон РФ от 27.07.2006 г. №149-ФЗ «Об информации, информационных технологиях и о защите информации» [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://base.garant.ru/12148555/.

274. Фурса С.Я. Докази і доказування у цивільному процесі: [науково-практичний посібник] /К.: Видавець Фурса С.Я., КНТ. 2005. 256с.

275. Халиков Р.О. Правовой режим электронного документа: Вопросы использования электронной цифровой подписи [Текст]: автореф. дисс. канд. юрид. наук: 12.00.03 /Казань. 2006. 28 с

276. Хижняк Є.С. Ідентифікація особистості злочинця за віртуальними слідами в мережі Інтернет //Підприємництво, господарство і право. №11. 2017. С. 217-221.

277. Цвайгерт К., Кетц Х. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права [Текст] /[В 2т. Т. II /пер. с нем]. М.: Международные отношения. 1998. 480 с.

278. Цехан Д.М. Цифрові докази: поняття, особливості та місце у системі доказування //Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2013. №5. С. 256-260.

279. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 року №1618-IV в редакції від 04.11.2018 року [Електронний ресурс] //Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/ed20040318.

280. Цивільний процесуальний кодекс Української РСР: Закон УРСР від 18.07.1963 року з подальшими змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1501-06.

281. Цувіна Т.А. Право на суд у цивільному судочинстві [Текст]: монографія /Х.: Слово. 2015. 281 с.

282. Цувіна Т.А. Умотивованість рішень суду та право на суд у цивільному судочинстві [Текст] //Проблеми законності. 2012. Вип. 121. С. 245 256.

283. Цюра Т.В. Суб'єкти доказування та оцінки доказів у цивільному процесі [Текст]: дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 /К., 2004. 213 с.

284. Чекотовська О. Від традиційного до електронного документа [Текст] //Правосуддя України. 2011. №45-46(174-175). С. 7

285. Чекотовська О.Е. Основні підходи до розуміння категорії «електронний документ» //Часопис Київського університету права. 2012. №2. С. 134-137.

286. Чельцов М.А. Советский уголовный процесс [Текст] /М., 1951. 510 с.

287. Черданцев А.Ф. Теория государства и права [Текст] /М., 1999. 429 с.

288. Чечина Н.А. Нормы советского гражданского процессуального права и нормы морали [Текст] //Правоведение. 1970. №5. С. 73 74.

289. Чечот Д.М. Советский гражданский процесс [Текст] /Под ред. Н. А. Чечиной, Д. М. Чечота. Ленинград. 1984. 424 с.

290. Чорний С.О., Антонюк О.І. Електронні докази в цивільному процесі: проблеми застосування на практиці //Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса. 2018. Т. 1. №10. С. 83-88.

291. Чучковська А. Форма господарських договорів, що вчиняються через мережі електрозв’язку зокрема через Інтернет [Текст] //Підприємництво, господарство і право. 2003. №12. С. 8 11.

292. Чучковська А.В. Правове регулювання електронної комерції в України: [Навч. посібник] К.: Центр учбової літератури. 2007. 224 с.

293. Шамраев А.В. Правовое регулирование информационных технологий. Анализ проблем и основные документы. Версия 1.0. М.: Статут: Интертех: БДЦ-пресс, 2003. 1013 с.

294. Швецова-Водка Г.Н. Документ і книга в системі соціальних комунікацій //Автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.08 /НАН України. Нац. б-ка України ім. В.І.Вернадського. К., 2002. 32 с.

295. Швецова-Водка Г.Н. Документознавство: Навч. посіб. К.: Знання, 2007. 398 с.

296. Шелепина Е.А. Гражданско-правовые аспекты электронного документооборота [Текст]: монография /М.: Юрлитинформ, 2013. 184 с.

297. Шелудяков Р.С. Міжнародно-правові основи використання електронних документів в договірних відносинах //Lex portus. 2017. №3. С. 49-59.

298. Шишаева Е.Ю. Правовое регулирование использования электронного документа в предпринимательской деятельности [Текст]: дис. канд. юрид. наук: 12.00.03 /М., 2005. 226 с.

299. Шишаева Е.Ю. Правовой статус электронного документа //Научные труды. Российская академия юридических наук. М.: Издательская группа «Юрист», 2004. Вып. 4. Т.1. С. 33-41.

300. Шишка Р.Б. Методологія досліджень за спеціальністю 12.00.03. //Часопис Київського університету права. 2016. №4. С. 150-152.

301. Шкилев В.Д., Желева Н.А. О некоторых особенностях восприятия электронного документа //Труды 10-й Всероссийской научной конференции «Электронные библиотеки: перспективные методы и технологии, электронные коллекции». 2008. С. 55-59 [Електронний ресурс]. Режим доступу:http://rcdl.ru/doc/2008/055_059_paper4.pdf.

302. Штефан А. Принципи доказування у цивільному процесі //Вісник Національної академії прокуратури України. 2015. №3. С. 32-38.

303. Штефан М.И. Гражданское процессуальное право Украинской ССР [Текст] /К.: Вища школа. 1989. 320 с.

304. Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України [Текст]: Академічний курс: [підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] /К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре». 2005. 624 с.

305. Штефан М.Й. Цивільний процес [Текст]: [підруч. для юрид. спец. вищих закладів освіти] /К.: Ін Юре. 1997. 608 с

306. Щеглов А.Ю. Защита компьютерной информации от несанкционированного доступа [Текст] //СПб.: Наука и техника, 2004. 384 с.

307. Эстерлайн Ж.В. Особенности электронного документа как источника доказательств в гражданском процессе //Вестник пермского университета. Юридические науки, 2011. №2(12). С. 161-163.

308. Юридична енциклопедія: [в 6-ти т.] /ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.] — К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 2. 744 с.

309. Яблочков Т.М. Бремя утверждения в гражданском процессе [Текст] //Вестник гражданского права. 1916. №5. С. 93 110.

310. Яблочков Т.М. Материальные признаки понятия судебного признания в гражданском процессе [Текст] //Журнал Министерства Юстиции. 1915. №3. С. 84 139.

311. Яблочков Т.М. Учебник русского гражданского судопроизводства [Текст] Ярославль. 1912. 326 с.

312. Якимов П.П. Письменные доказательства в практике арбитража [Текст] М.: Госюриздат, 1959. 187 с.

313. Яковлев Я.М. Понятие и классификация документов в советском праве [Текст] Сталинабад, 1960. 45 с.

314. Якубенко В. Нова постанова пленуму ВСУ щодо захисту честі та гідності [Електронний ресурс] //Юридичний журнал. 2009. №10. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3307.

315. Янковая В.Ф. Электронный документ как объект документоведения //Вестн. Волгогр. гос. ун-та. Сер. 2, Языкозн. 2013. №3(19). С. 229-235.

ДОДАТКИ

Додаток 1.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

1. Павлова Ю.С. Поняття та правова природа електронних доказів у цивільному процесуальному праві. *Актуальні проблеми держави і права:* зб. наук. пр. /редкол.: В.В. Завальнюк (голов. ред.) [та ін.]. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. Вип. №79. С. 102-109.

2. Павлова Ю.С. Особливості збирання та процесуального закріплення електронних доказів у цивільному судочинстві. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». 2017. Вип. 4. Т. 1. С. 76-80.

3. Павлова Ю.С. Правовий статус електронних доказів у світлі нового Цивільного процесуального кодексу України. *Право і суспільство.* 2017. №6. С. 60-66.

4. Павлова Ю.С. Окремі аспекти допустимості електронних доказів у цивільному процесуальному законодавстві України. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2017. Вип. 5. С. 83-87.

5. Павлова Ю.С. На шляху до набуття електронними доказами самостійного правового статусу: ретроспективний аналіз. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2018. Вип. 3. С. 42-50.

6. Павлова Ю. Использование электронных документов в процессе доказывания: некоторые проблемы и пути их решения. *Legea si Viata*. 2018. №6-2. С. 126-131.

7. Павлова Ю.С. Використання електронних доказів в цивільному судочинстві. *Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні:* матер. Всеукр. наук.-практич. конф. до 90-річчя від дня народження Ю.С. Червоного (м. Одеса, 6 листоп. 2017 р.) /за заг. ред. Н.Ю. Голубєвої. Одеса: Фенікс, 2017. С. 111-115.

8. Павлова Ю.С. Електронний документ як історичне джерело. *Юридична наука нового часу: традиції та вектори розвитку* матеріали наук.-практич. конф. Одеської школі права (м. Одеса, 9 берез. 2018 р.) /за заг. ред. Г.О. Ульянової; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса: Фенікс, 2018. С. 58-61.

9. Павлова Ю.С. Правовий статус електронних доказів в світлі нового Цивільного процесуального кодексу України. *Новели цивільного процесуального кодексу України* [Електронне видання]: матеріали «круглого столу» (м. Одеса, 26 берез. 2018 р.) /за заг. ред. Н. Ю. Голубєвої; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса: Фенікс, 2018. С. 93-98.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Дисертацію виконано та обговорено на засіданнях кафедри цивільного процесу Національного університету «Одеська юридична академія». Теоретичні висновки, сформульовані в дисертації, доповідалися та обговорювалися на науково-практичних конференціях та засіданнях круглих столів, зокрема: Всеукраїнській науково-практичній конференції присвяченій до 90-річчя від дня народження Ю.С. Червоного «Цивільне судочинство у світі судової реформи в Україні» (м. Одеса, 6 листопада 2017 р.); Науково-практичній конференції Одеської школи права «Юридична наука нового часу: традиції та вектори розвитку» (м. Одеса, 9 березня 2018 р.); Круглому столі «Новели цивільного процесуального кодексу України» (м. Одеса, 26 березня 2018 р.), також основні положення і результати дисертації викладено у 6 наукових статтях, 5 з яких опубліковано у вітчизняних фахових виданнях: Збірник наукових праць «Актуальні проблеми держави і права», 2017 рік, випуск №79; Науковий вісник Херсонського державного університету, серія «Юридичні науки» 2017 рік, випуск №4, том 1; Науковий журнал «Право і суспільство», 2017 рік, випуск №6; Прикарпатський юридичний вісник, 2017 рік, випуск №5; Прикарпатський

юридичний вісник, 2018 рік, випуск №3 та 1 стаття – у зарубіжному періодичному виданні – Журнал «Legea si Viata», 2018 рік, №6-2.

Додаток 2.

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Ректор Національного університету
«Одеська юридична академія»
_____ В.Є. Загородній
«15» Березня 2019 року

АКТ

про впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження
Павлової Юлії Сергіївни
на тему: «Електронний документ як джерело доказів у цивільному процесі»
у навчальну та науково-дослідну діяльність
Національного університету «Одеська юридична академія»

Комісія у складі: голови – віце-президента, проректора з навчальної роботи Національного університету «Одеська юридична академія», кандидата юридичних наук, професора М.Р. Аракеляна, членів комісії: проректора з наукової роботи, доктора юридичних наук, професора Г.О. Ульянової, начальника навчально-методичного відділу Національного університету «Одеська юридична академія» Л.В. Кузнецової, декана факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія», кандидата юридичних наук, доцента Д.О. Колодіна, завідувача кафедри цивільного процесу Національного університету «Одеська юридична академія», доктора юридичних наук, професора Н.Ю. Голубєвої склала цей акт з приводу того, що результати дисертаційного дослідження Павлової Юлії Сергіївни на тему: «Електронний документ як джерело доказів у цивільному процесі» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право використовуються в навчальному процесі Національного університету

«Одеська юридична академія» при викладанні навчальних дисциплін «Цивільний процес», «Актуальні питання цивільного процесу України», «Проблеми цивільного процесу», «Електронне судочинство», підготовці підручників, навчальних посібників, курсів лекцій, практикумів із зазначених дисциплін та в науково-дослідній роботи здобувачів вищої освіти.

Комісією розглянуто результати наукових розробок в межах виконання дослідження, що присвячені: розгляду досвіду використання в процесі доказування різноманітних джерел інформації в історичній ретроспективі, з'ясуванню історико-правових передумов набуття електронними доказами характеру самостійних джерел доказів, визначенню правової природи електронного доказу, його поняття, ознаки та властивості, співвідношення електронного доказу із суміжними поняттями та його місце в системі засобів доказування, диференціювання різноманіття електронних доказів та здійснення їх класифікації, здійснення характеристики сутності електронного документа та його місця серед інших видів електронних доказів, визначити поняття та особливості електронних документів, розглянути їх основні види, охарактеризовано структуру електронного документа та його складові компоненти, взаємозв'язки між ними, з'ясовано процесуальне значення електронного підпису та інших реквізитів електронних документів, розглянуто проблематику збирання та процесуального закріплення електронних документів під час розгляду цивільних справ, охарактеризовано специфіку дослідження та оцінки електронних документів у цивільному судочинстві України, визначено особливості застосування норм цивільного процесуального законодавства України в частині використання електронних документів у судовій практиці.

Так, були враховані положення дисертаційного дослідження про необхідність розширення обсягу матеріалу при викладенні вищевказаних навчальних дисциплін щодо теоретико-правових основ вивчення правової природи електронних документів як джерел доказів у цивільному процесі.

Крім того, рекомендовано до використання у навчальному процесі наступні публікації:

1. Павлова Ю.С. Поняття та правова природа електронних доказів у цивільному процесуальному праві. Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / редкол.: В.В. Завальнюк (голов. ред.) [та ін.]. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. Вип. № 79. С. 102-109.

2. Павлова Ю.С. Особливості збирання та процесуального закріплення електронних доказів у цивільному судочинстві. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2017. Вип. 4. Т. 1. С. 76-80.

3. Павлова Ю.С. Правовий статус електронних доказів у світлі нового Цивільного процесуального кодексу України. Право і суспільство. 2017. № 6. С. 60-66.

4. Павлова Ю.С. Окремі аспекти допустимості електронних доказів у цивільному процесуальному законодавстві України. Прикарпатський юридичний вісник. 2017. Вип. 5. С. 83-87.

5. Павлова Ю.С. На шляху до набуття електронними доказами самостійного правового статусу: ретроспективний аналіз. Прикарпатський юридичний вісник. 2018. Вип. 3. С. 42-50.

6. Павлова Ю. Использование электронных документов в процессе доказывания: некоторые проблемы и пути их решения. Legea si Viata. 2018. № 6-2. С. 126-131.

7. Павлова Ю.С. Використання електронних доказів в цивільному судочинстві. Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні: матер. Всеукр. наук.-практич. конф. до 90-річчя від дня народження Ю.С. Червоного (м. Одеса, 6 листоп. 2017 р.) / за заг. ред. Н.Ю. Голубєвої. Одеса: Фенікс, 2017. С. 111-115.

8. Павлова Ю.С. Електронний документ як історичне джерело. Юридична наука нового часу: традиції та вектори розвитку матеріали наук.-практич. конф. Одеської школі права (м. Одеса, 9 берез. 2018 р.) / за заг. ред. Г.О. Ульянової; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса : Фенікс, 2018. С. 58-61.

9. Павлова Ю.С. Правовий статус електронних доказів в світлі нового Цивільного процесуального кодексу України. Новели цивільного процесуального кодексу України [Електронне видання]: матеріали «круглого столу» (м. Одеса, 26 берез. 2018 р.) / за заг. ред. Н.Ю. Голубєвої; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса: Фенікс, 2018. С. 93-98.

Комісія вважає, що результати дисертаційного дослідження асистента кафедри цивільного процесу Національного університету «Одеська юридична академія» Ю.С. Павлової на тему: «Електронний документ як джерело доказів у цивільному процесі», зокрема положення у наведених вище публікаціях можуть бути використані у навчальній та науково-дослідній діяльності з метою більш детального викладення положень, що стосуються процесуального порядку використання електронних документів як джерел доказів у цивільному процесі в умовах оновленого цивільного процесуального законодавства та євроінтеграційних процесів.

Голова комісії: М.Р. Аракелян

Члени комісії: Г.О. Ульянова

Л.В. Кузнецова

Д.О. Колодін

Н.Ю. Голубєва

Додаток 3.

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Голова Київського районного
суду м. Одеси
_____ С.А. Чванкін
«14» березня 2019 року

АКТ

про впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження Павлової Юлії Сергіївни на тему: «Електронний документ як джерело доказів у цивільному процесі»

в практичну діяльність Київського районного суду м. Одеси

Комісія у складі: заступника голови Київського районного суду м. Одеси М.М. Тонконоженко, судді Київського районного суду м. Одеси Л.В. Калініченко, судді Київського районного суду м. Одеси О.М. Куриленко склала цей акт з приводу того, що результати дисертаційного дослідження Павлової Юлії Сергіївни на тему: «Електронний документ як джерело доказів у цивільному процесі» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право використовуються в практичній діяльності Київського районного суду м. Одеси.

Комісією розглянуто результати наукових розробок в межах виконання дослідження, що присвячені: розгляду досвіду використання в процесі доказування різноманітних джерел інформації в історичній ретроспективі, з'ясуванню історико-правових передумов набуття електронними доказами характеру самостійних джерел доказів, визначенню правової природи

електронного доказу, його поняття, ознаки та властивості, співвідношення електронного доказу із суміжними поняттями та його місце в системі засобів доказування, диференціювання різноманіття електронних доказів та здійснення їх класифікації, здійснення характеристики сутності електронного документа та його місця серед інших видів електронних доказів, визначити поняття та особливості електронних документів, розглянути їх основні види, охарактеризовано структуру електронного документа та його складові компоненти, взаємозв'язки між ними, з'ясовано процесуальне значення електронного підпису та інших реквізитів електронних документів, розглянуто проблематику збирання та процесуального закріплення електронних документів під час розгляду цивільних справ, охарактеризовано специфіку дослідження та оцінки електронних документів у цивільному судочинстві України, визначено особливості застосування норм цивільного процесуального законодавства України в частині використання електронних документів у судовій практиці.

Заслуговують на увагу й вироблені пропозиції щодо вдосконалення норм цивільного процесуального законодавства України в частині збирання, дослідження та оцінки електронних документів під час розгляду цивільних справ.

Рекомендовано до використання наступні публікації:

1. Павлова Ю.С. Поняття та правова природа електронних доказів у цивільному процесуальному праві. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. / редкол.: В.В. Завальнюк (голов. ред.) [та ін.]. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. Вип. № 79. С. 102-109.

2. Павлова Ю.С. Особливості збирання та процесуального закріплення електронних доказів у цивільному судочинстві. *Науковий вісник Херсонського державного університету.* Серія «Юридичні науки». 2017. Вип. 4. Т. 1. С. 76-80.

3. Павлова Ю.С. Правовий статус електронних доказів у світлі нового Цивільного процесуального кодексу України. *Право і суспільство.* 2017. № 6. С. 60-66.

4. Павлова Ю.С. Окремі аспекти допустимості електронних доказів у цивільному процесуальному законодавстві України. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2017. Вип. 5. С. 83-87.

5. Павлова Ю.С. На шляху до набуття електронними доказами самостійного правового статусу: ретроспективний аналіз. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2018. Вип. 3. С. 42-50.

6. Павлова Ю. Использование электронных документов в процессе доказывания: некоторые проблемы и пути их решения. *Legea si Viata.* 2018. № 6-2. С. 126-131.

7. Павлова Ю.С. Використання електронних доказів в цивільному судочинстві. *Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні:* матер. Всеукр. наук.-практич. конф. до 90-річчя від дня народження Ю.С. Червоного (м. Одеса, 6 листоп. 2017 р.) / за заг. ред. Н.Ю. Голубєвої. Одеса: Фенікс, 2017. С. 111-115.

8. Павлова Ю.С. Електронний документ як історичне джерело. *Юридична наука нового часу: традиції та вектори розвитку матеріали наук.*-практич. конф. Одеської школі права (м. Одеса, 9 берез. 2018 р.) / за заг. ред. Г.О. Ульянової; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса : Фенікс, 2018. С. 58-61.

9. Павлова Ю.С. Правовий статус електронних доказів в світлі нового Цивільного процесуального кодексу України. *Новели цивільного процесуального кодексу України* [Електронне видання]: матеріали «круглого столу» (м. Одеса, 26 берез. 2018 р.) / за заг. ред. Н.Ю. Голубєвої; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса: Фенікс, 2018. С. 93-98.

Комісія вважає, що викладені у публікаціях пропозиції та висновки заслуговують практичного використання у діяльності Київського районного суду м. Одеси.

Заступник голови
Київського районного суду м. Одеси М.М. Тонконоженко

Суддя
Київського районного суду м. Одеси Л.В. Калініченко

Суддя
Київського районного суду м. Одеси О.М. Куриленко